

BORBA PROTIV ZLOSTAVLJANJA U ZATVORIMA

Ovaj priručnik je zamišljen kao vodič za praktičare koji rade u zatvorima. On istražuje jedan poseban aspekt u zaštiti ljudskih prava zatvorenika: zabranu zlostavljanja u zatvoru. Zamišljen je kao zbornik smjernica i instrument za praktičare, a usmjeren je na ono što zabrana zlostavljanja obuhvata, te na odgovornosti zatvorskih službi prema osobama koje su im povjerene na brigu. Tekst naglašava relevantne standarde preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope i Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), ali i na sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava. Priručnik je rezultat diskusije koja se vodila na multilateralnom sastanku o borbi protiv zlostavljanja u zatvoru, održanom u Strasbourgu u aprilu 2015. godine, kao jednoj od aktivnosti Vijeća Evrope u saradnji u kazненоj oblasti koje implementira Jedinica za saradnju u oblasti krivičnog prava. Tekst se takođe može pronaći u elektronskom obliku na stranici:

<http://www.coe.int/t/DGI/CRIMINALLAWCOOP/>

BHS

www.coe.int

Vijeće Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 47 zemalja članica, od kojih su 28 članice Evropske unije. Sve zemlje članice Vijeća Evrope su potpisale Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum namijenjen zaštiti ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadzire provedbu Konvencije u zemljama članicama.

Jim Murdoch
Vaclav Jiricka

Priručnik za zatvorske službenike
sa naglaskom na prevenciji
zlostavljanja u zatvorima

BORBA PROTIV ZLOSTAVLJANJA U ZATVORIMA

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost njenih autora i ni u kom slučaju ne predstavlja stajalište Evropske unije.

Publikacija se može reprodukovati samo u cijelosti i uz prethodno odobrenje ureda Vijeća Evrope.

Ovaj projekat finansira Evropska unija

*Za mišljenja izražena u ovom dokumentu
odgovorni su autori i ona nužno ne
odražavaju zvaničnu politiku Vijeća Evrope.*

*Sve zahtjeve vezane za reprodukovanje
ili prevođenje cijelog ili dijelova ovog
dokumenta treba uputiti Generalnoj
direkciji za komunikaciju (F-67075 Strazbur
Cedex ili na publishing@coe.int). Svu ostalu
korespondenciju vezanu za ovaj dokument
treba uputiti Generalnoj direkciji za ljudska
prava i vladavinu prava.*

*Naslovna strana i prelom : SPDP,
Vijeće Evrope
Fotografija na naslovnoj stranici :
Shutterstock*

*© Vijeće Evrope, april 2016
Štampano u Vijeću Evrope*

Autori :

Jim Murdock, profesor javnog prava,
Univerzitet u Glazgovu, Pravni fakultet,
Ujedinjeno Kraljevstvo

Václav Jiríčka, glavni psiholog,
Zatvorska služba, Češka Republika

Spisak skraćenica

› CM/Rec	Recommendation of the Committee of Ministers (Preporuka Komiteta ministara)
› CPT	European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja)
› CPT konvencija	European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading treatment or Punishment (Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja)
› DSM	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje)
› ECHR	European Convention on Human Rights (Evropska konvencija o ljudskim pravima)
› EPA	European Psychiatric Association (Evropsko udruženje psihijata)
› FMI	“Five Minute Intervention” („Petominutna intervencija“)
› ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima)
› ICD	International Classification of Diseases (Međunarodna klasifikacija bolesti)
› NPM	National Preventive Mechanism (Nacionalni preventivni mehanizam)
› RNR	Risk-Needs-Responsivity model (Model rizik-potreba-responzivnost)
› SPT	United Nations Subcommittee on Prevention of Torture (Potkomitet Ujedinjenih nacija za sprečavanje mučenja)
› WHO	World Health Organization (Svjetska zdravstvena organizacija)

Sadržaj

SPIŠAK SKRAĆENICA	5
UVOD: NAGLASAK NA PREVENCIJI ZLOSTAVLJANJA U ZATVORIMA	8
POGLAVLJE 1 –USPOSTAVLJANJE EVROPSKIH STANDARDA	10
1.1 Uvod	10
1.2 Evropski sistem zaštite osoba lišenih slobode	12
1.2.1 Zakonske obaveze koje proizilaze iz Evropske konvencije o ljudskim pravima	12
1.2.2 Standardi koje postavlja CPT	13
1.2.3 Rad Komiteta ministara Vijeća Evrope	15
1.2.4 Druga tijela koja postavljaju standarde i vrše monitoring	17
Zaključak	17
POGLAVLJE 2 –ZAŠTITA ZATVORENIKA OSNOVNE ODGOVORNOSTI: ZAŠTITA ZATVORENIKA OD FIZIČKOG I PSIHIČKOG ZLOSTAVLJANJA	18
2.1 Uvod	18
2.2 Ključne garancije date Evropskom konvencijom o ljudskim pravima	19
2.2.1 Operativne aktivnosti u zatvorima i pravo na život	19
2.2.2 Zabrana mučenja i zlostavljanja	21
2.2.3 Materijalni uslovi u zatvorima	25
2.2.4 Nasilje među zatvorenicima	26
2.2.5 Zatvorenici i pravo na život – zaštita od samopovređivanja i samoubistva	28
2.3 Sprečavanje zlostavljanja: zdravstvena služba u zatvoru	30
2.3.1 Reagovanje na zdravstvene potrebe naročito ranjivih zatvorenika	31
Zaključak	33
POGLAVLJE 3 –PROCJENA RIZIKA	29
3.1 Uvod	34
3.2 Procjena sigurnosnog rizika kod pojedinaca	36
3.2.1 Rizik od ponavljanja krivičnog djela	37
3.2.2 Statički i dinamički faktori rizika	38

3.3 Principi efektivnih intervencija	40
3.4 Instrumenti procjene rizika	41
3.5 Neki formalni aspekti procjene rizika	42
POGLAVLJE 4 –DINAMIČKA SIGURNOST	44
4.1 Uvod	44
4.2 Principi „dinamičke sigurnosti“	45
POGLAVLJE 5 – POSTUPANJE SA RANJIVIM GRUPAMA ZATVORENIKA	48
5.1 Uvod	48
5.2 Maloljetnici	50
5.3 Zatvorenici sa mentalnim poteškoćama	54
5.4 Stariji zatvorenici sa tjelesnim invaliditetom	57
5.5 Etničke, rasne i vjerske manjine	58
5.6 Zatvorenici strani državljanima	59
5.7 Seksualne manjine	61
5.8 Ostale ranjive grupe odraslih zatvorenika	63
POGLAVLJE 6 – SIGURNOSNE MJERE, SREDSTVA OBUZDAVANJA I SAMICA	64
6.1 Uvod	64
6.2 Pretres zatvorenika skidanjem odjeće	66
6.3 Mjere praćenja sigurnosti u zatvorima	67
6.4 Upotreba sredstava prisilnog obuzdavanja	68
6.5 Izricanje mjere smještaja u samicu	70
6.6 Disciplinski postupci	73
POGLAVLJE 7 –PITANJA KADROVSKOG POPUNJAVANJA	76
7.1 Uvod	76
7.2 Odabir osoblja, obuka i uslovi zapošljavanja	76
7.3 Adekvatni nivoi kadrovske popunjenosti	79
7.4 Izjava o etici	80
POGLAVLJE 8 – PRITUŽBE, INSPEKCIJE I DUŽNOST PROVOĐENJA ISTRAGE	81
8.1 Uvod	81
8.2 Mehanizmi pritužbi i inspekcije	81
8.3 Dužnost provođenja istrage	83
Zaključak	87
LITERATURA	88
Presude i odluke Evropskog suda za ljudska prava	90

Uvod

Naglasak na prevenciji zlostavljanja u zatvorima

Odgovornosti koje se stavljaju pred zatvorsku službu su velike. Od zatvorskog osoblja i rukovodstva, s obzirom da su oni zaduženi da osiguraju sigurnost društva zatvaranjem onih koji se smatraju najopasnijim, da se od njih očekuje da pomognu u prevaspitavanju i rehabilitaciji onih koji su počinili krivična djela, te da sve veći broj pritvorenika drže u zatvorskim kompleksima kojima su često potrebne hitne popravke, traži se gotovo nemoguće: da osiguraju da uslovi u kojima se zatvorenici drže, kao i organizacija života u zatvoru ispune zahtjeve u pogledu poštovanja dostojanstva svakog pojedinog zatvorenika.

Očekivanja javnosti u pogledu toga šta se zatvorom postiže su često kontradiktorna: zatvor kao kazna ili zatvaranje u cilju rehabilitacije i prevaspitavanja? Tu su i druga pitanja: pritvorenici koji čekaju suđenje zaslužuju zaštitu pretpostavke nevinosti; a umjesto prevaspitavanja zatvorenika, sada se smatra da gubitak slobode neminovno sa sobom nosi negativne posljedice po fizičko i mentalno zdravlje, kao i po zapošljavanje i veze u zajednici. Od zatvorskih režima, prostorija i zdravstvenih službi se sada očekuje da doprinesu ublažavanju tih posljedica.

U Evropi je staro izreči, prema kojoj se pojedinci upućuju u zatvor *kao* vid kazne, a ne *radi* kažnjavanja, sada dodata još jedna maksima: da zatvorenici zadržavaju sva građanska prava osim onih koja su u suprotnosti sa samom činjenicom gubitka slobode. Zatvorenici zadržavaju svoja ljudska prava, a obim tih prava sve je veći. Na primjer, niz odluka i presuda Evropskog suda za ljudska prava doprinio je izradi detaljnog opisa prava vezanih za komunikaciju sa spoljnim svijetom i biračkog prava. Zatvori se mijenjaju, barem u Evropi, u pogledu uključenosti pravnog sistema u način postupanja sa zatvorenicima.

U ovom tekstu analizira se jedan konkretan vid te zaštite: zabrana zlostavljanja u zatvorima. U tekstu se razmatra šta ta zabrana podrazumijeva kao i pojava pozitivnih obaveza i novih očekivanja u pogledu odgovornosti zatvorskih službi prema onima koji su im povjereni na čuvanje. U tekstu se također analizira i pojava novih obaveza u vezi sa borbom protiv nekažnjivosti onih koji pribjegavaju zlostavljanju u zatvorskim ustanovama. U tekstu se također žele dati osnovne informacije o evropskim standardima, kako u smislu obaveza koje proističu iz Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR) tako i u smislu normi koje postavljaju tijela koja se tom problematikom bave (konkretno Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja (CPT), ali i Komitet ministara Vijeća Evrope). U tekstu se također daju primjeri dobre prakse u domaćim sistemima koji bi se možda mogli pokušati primijeniti drugdje.

Rad u zatvoru nije nimalo lak. Namjera ovog teksta jeste da pomogne onima koji rade u ovom području javnih usluga u pružanju humanijih i otvorenijih usluga. U tom smislu, cilj teksta je da pomogne u primjeni Pravila 81(4) Preporuke Rec. R (2006) 2 Komiteta ministara u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima u kojoj se kaže da „Obuka cjelokupnog osoblja obuhvata obuku o međunarodnim i regionalnim instrumentima i standardima o ljudskim pravima, posebno ECHR i Evropskoj konvenciji o sprječavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT konvencija), kao i o primjeni Evropskih zatvorskih pravila“.

Ovaj tekst je namijenjen praktičarima i u njemu se, na pristupačan način, daju smjernice o pravnim instrumentima i standardima. Tekst se oslanja na multilateralni sastanak održan u Strasbourgu u proljeće 2015. godine koji je okupio uprave i rukovodstva zatvorskih službi iz cijele Evrope kako bi raspravljali o pitanjima od zajedničkog interesa. Diskusije vođene tokom ovog dvodnevnog sastanka pokazale su ne samo da se većina zemalja suočava sa istim problemima nego i da u Evropi postoji „dobra praksa“ te da diskusija, kako o ovim problemima tako i o eventualnim rješenjima, može biti vrlo korisna. Nakon sastanka učesnici su zamoljeni da daju dodatne primjere „dobre prakse“ iz svojih zemalja koji bi se mogli primijeniti i u drugim zemljama Evrope. Dato je dosta dobrih primjera, međutim, s obzirom na ograničenost prostora, ovdje je navedeno samo nekoliko njih.

Poglavlje 1

Uspostavljanje evropskih standarda

1.1 Uvod

Evropski zatvori se mijenjaju. Većina zatvora je pod sve većim pritiskom usljed rastuće zatvorske populacije, a tu situaciju dodatno pogoršava i sve veći broj zatvorenika stranih državljana. Međutim, evropski zatvorski sistemi se također mijenjaju, i to nabolje. Uočljiv je trend bolje organizacije monitoringa zatvora na nivou zemalja. To je praćeno sve većom sviješću o problemima (a često i nedostacima) tradicionalnog pristupa pravosuđa izricanju kazne zatvora. Na nivou zemalja se sve češće vode i diskusije o svrsi zatvora i tome kako bi oni mogli bolje ispunjavati društvena očekivanja.

Na evropskom nivou zatvori se također mijenjaju usljed sve veće svijesti o pravima zatvorenika. Zaštita zatvorenika od zlostavljanja je sada postala značajan aspekt zaštite ljudskih prava. Evropa je trenutno bez sumnje predvodnik u postavljanju standarda u svijetu. Za taj stvarni napredak zaslužne su dvije evropske ustanove. Prva od njih, Evropski sud za ljudska prava svojim kreativnim i naprednim tumačenjem ECHR doprinosi stabilnoj i sve većoj zaštiti zatvorenika. Evropski sud za ljudska prava je po svojoj prirodi *reaktivna* ustanova: on postupa po tužbama na osnovu činjenične osnove za podnošenje tužbe. Druga organizacija, CPT, doprinosi blagovremenoj izradi pravnih normi. Za razliku od Suda, rad CPT-a je *proaktivne* i preventivne prirode. Prva presuda Evropskog suda za ljudska prava donesena je prije gotovo pola vijeka, dok, s druge strane, CPT postoji tek nekih 25 godina. Međutim, Evropski sud za ljudska prava se

vremenom počeo oslanjati na izvještaje CPT-a kako u smislu njihovih nalaza vezanih za zatvorske ustanove tako i u pogledu standarda (kao pomoć u tumačenju odgovornosti koje države preuzimaju ratificiranjem ECHR). Ovo postepeno uključivanje preporuka CPT-a u zakonski obavezujuće standarde objašnjava zbog čega se u evropskim standardima i očekivanjima u pogledu zatvora otišlo korak dalje od proste zabrane zlostavljanja u zatvorima ka nizu zahtjeva koji se odnose na mnogobrojne aspekte svakodnevnog života u zatvoru. Zaštita zatvorenika time dobija jednu dodatnu dimenziju, ali također doprinosi i većoj profesionalnosti onih koji rade u zatvorskim službama. Konkretno, sve veći naglasak se stavlja na koncepte kao što je „dinamička sigurnost“ i podizanje kvaliteta rada zdravstvenih službi u zatvoru.

Polazište svega ovoga je osnovni i suštinski princip po kojem je zlostavljanje zabranjeno. U ključnim međunarodnim sporazumima, kao što je Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), naglašava se da je pravo pojedinaca da ne budu podvrgavani mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju apsolutno. Ovaj pristup je prisutan na evropskom nivou. Prema Evropskom sudu za ljudska prava u članu 3. ECHR „zajamčena je jedna od osnovnih vrijednosti demokratskih društava koja čine Vijeće Evrope“.¹ Tekst člana 3. je sažet. U formulaciji zabrane mučenja ili nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja nema izuzetaka. Pored ove suštinski negativne obaveze - suzdržavanja od pribjegavanja mučenju ili zlostavljanju – države preuzimaju i čitav niz pozitivnih obaveza. U kontekstu zatvora, na primjer, postoji obaveza zaštite zatvorenika od rizika koji predstavljaju drugi zatvorenici.

Ovo spajanje pozitivnih i negativnih obaveza u skladu sa međunarodnim pravom, proces na koji je uticao rad CPT-a, imalo je značajan uticaj na izradu standarda na evropskom nivou. Dodatni podsticaj došao je u vidu neobavezujućih standarda koje je postavio Komitet ministara Vijeća Evrope. Konkretno, Evropska zatvorska pravila su donesena u cilju informisanja i edukacije onih koji rade u ovom području bilo kao kreatori politika, upravnici zatvora ili zatvorsko osoblje.

Ipak, iako su evropska očekivanja vodeća u svijetu, i dalje se ne može reći da su ovi standardi u potpunosti primijenjeni na nivou država. Izvještaji CPT-a i presude Evropskog suda za ljudska prava pobijaju bilo kakvu mogućnost da se radi o pojedinačnim propustima u poštovanju standarda, naprotiv, postojeća slika ukazuje na značajne nedostatke u ispunjavanju obaveza usljed

1. Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1989) A 161, paragraf 88.

nedostatka materijalnih sredstava, adekvatne obuke i političkog i rukovodnog liderstva. Neki nedostaci su veći, a neki manji. U svakom slučaju, statistički podaci Evropskog suda za ljudska prava ukazuju na to da se broj presuda donesenih na štetu država povećava.

To posebno važi za slučajeve propusta da se provede istraga o eventualnom zlostavljanju. Prema tumačenju Evropskog suda za ljudska prava član 3. ECHR također propisuje obavezu osiguravanja efektivnog pravnog okvira kojim se garantuju efektivne istrage zlostavljanja sa ciljem izvođenja osoba odgovornih za to pred lice pravde. Ovaj „proceduralni aspekt“ garantovanja zaštite od mučenja i zlostavljanja nalazi svoje opravdanje u potrebi da se ova odredba učini praktičnom i efektivnom: manja je vjerovatnoća da će predstavnici državnih organa pribjegavati zabranjenim sredstvima ukoliko to povlači ozbiljne posljedice.

Prije analize očekivanja i standarda, međutim, potrebno je detaljnije razmotriti tri glavna izvora standarda na evropskom nivou: presude Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima kada se u njima daje tumačenje ECHR; standardi koji proizilaze iz rada CPT-a; i preporuke Komiteta ministara Vijeća Evrope. I na kraju vrijedi napomenuti da su u ovoj oblasti sada aktivne i druge agencije koje igraju sve značajniju ulogu u zaštiti zatvorenika.

1.2 Evropski sistem zaštite osoba lišenih slobode

1.2.1 Zakonske obaveze koje proizilaze iz Evropske konvencije o ljudskim pravima

Evropski sud za ljudska prava ima ulogu konačnog zaštitnika ljudskih prava u Evropi, međutim evropski sistem ljudskih prava počiva na očekivanju da su države te koje moraju osigurati prvu liniju odbrane. Konkretno, od domaćih sudova se očekuje da u svom svakodnevnom radu primjenjuju praksu Evropskog suda za ljudska prava. To ukazuje na konstruktivnu povezanost između državnih zakonodavnih sistema i prakse Evropskog suda za ljudska prava. Međutim, naglasak je očigledno i jasno na *domaćoj* primjeni garancija ljudskih prava. Svakako, ako se utvrdi da su domaći mehanizmi nedovoljni, iskorištavanje prava na podnošenje pojedinačne tužbe Evropskom sudu za ljudska prava može biti neophodno. Međutim, kada Evropski sud za ljudska prava utvrdi kršenje nekog člana ECHR, ponovo se javlja princip supsidijarnosti, pošto, nakon odluke Suda, predmet ostaje manje više neriješen dok domaće vlasti ne preduzmu korake na provođenju odluke Evropskog suda za ljudska prava u skladu sa zahtjevima Komiteta ministara Vijeća Evrope. Dakle, preduzimanje mjera ostaje na državi i na Komitetu ministara Vijeća Evrope

pošto Evropski sud za ljudska prava ne može državama određivati koje bi to konkretne mjere trebale preduzeti.

Primarni nivo zaštite ljudskih prava je državni nivo. Od domaćih sudova se očekuje da se u svom radu oslanjaju na evropske standarde i da ih primjenjuju.

Ugrožavanje prava zatvorenika na podnošenje pritužbi

Pravo žrtava kršenja ECHR na ulaganje pritužbe po osnovu kršenja njihovih prava također je zaštićeno od strane Evropskog suda za ljudska prava u članu 34. ECHR. Ovim članom propisano je da se države „obavezuju da ni na koji način neće ugrožavati efektivno ostvarivanje ovog prava“. Kontrola koju država ima nad osobama lišenim slobode ostavlja službenicima prostora za ugrožavanje prava na pritužbu, na primjer, kontrolisanjem korespondencije zatvorenika ili vršenjem pritiska da se pritužba povuče uz prijetnju određenim sankcijama. Činjenica da Evropski sud za ljudska prava prepoznaje ranjivost zatvorenika očigledna je iz predmeta kao što je Cotleț protiv Rumunije. U ovom predmetu, Sud je utvrdio kršenje člana 34. zbog zastrašivanja zatvorenika, činjenice da zatvorska uprava nije zatvoreniku obezbijedila neophodan materijal za pisanje za njegovu korespondenciju sa Evropskim sudom za ljudska prava, te zbog odugovlačenja u slanju i sistematskog otvaranja zatvorenikove pošte. Sve to „predstavlja vid nezakonitog i neprihvatljivog pritiska kojim su povrijeđena prava podnosioca tužbe na pojedinačnu tužbu“, uz zaključak „tim više s obzirom na ranjivost podnosioca tužbe koji je imao malo kontakata sa članovima najuže porodice ili spolnim svijetom s obzirom da je bio na izdržavanju kazne“²

1.2.2 Standardi koje postavlja CPT

Evropski sistem koji se u osiguravanju poštovanja ljudskih prava prvenstveno oslanja na pojedinačne tužbe ima određena sebi svojstvena ograničenja u vidu praktičnih poteškoća kao što je nizak stepen upoznatosti pojedinaca i predugačke i skupe procedure. CPT konvencija odražava svijest o tome da se zaštita osoba lišenih slobode često efektivnije i efikasnije osigurava usmjeravanjem pažnje na osnovne uzroke zlostavljanja nego na propisivanje posljedica koje to postupanje povlači u nekoj kasnijoj fazi. Tijelo osnovano međunarodnim sporazumom – CPT – ostvaruje svoj cilj unapređenja zaštite pojedinaca kroz monitoring na licu mjesta i podsticanje dijaloga i diskusija sa predstavnicima državnih organa. Po obilasku zatvorskih ustanova CPT u svojim izvještajima daje preporuke. Od država se zatim očekuje da postupe u skladu sa tim komentarima i prijedlozima.

² Cotleț protiv Rumunije (3. juni 2003), paragraf 71.

Prikupljene informacije i izvještaji koji se dostavljaju državama su povjerljive prirode, uz tri izuzetka: prvo, država može tražiti objavljivanje izvještaja i svojih komentara koje eventualno ima na sadržaj izvještaja; drugo, ukoliko država odbije da sarađuje ili da preduzme mjere u skladu sa preporukama CPT-a, CPT može izdati javno saopštenje; i treće, godišnji („opšti“) izvještaji koje CPT podnosi Komitetu ministara Vijeća Evrope sadrže dovoljno podataka na osnovu kojih se može steći određena slika o položaju zatvorenika u određenim državama. Izvještaji o obilasku zatvora u državama se sada (gotovo) bez izuzetka objavljuju. Iako su izvještaji CPT-a u suštini savjetodavne prirode, princip međusobne saradnje iz člana 3. CPT konvencije implicira, ako ne nužno zakonsku obavezu, onda pretpostavku da će nadležni organi preduzeti mjere neophodne za provođenje preporuka (pretpostavka dodatno utvrđena pravom CPT-a na javno saopštenje u slučaju odbijanja preduzimanja takvih mjera).

Iako nije pravosudno tijelo, CPT je izradio komplet standarda koje pri obilascima zatvora koristi za procjenu postojećih praksi i za podsticanje država na ispunjavanje kriterija koji se odnose na prihvatljivu organizaciju i uslove. Cilj ovih standarda jeste da pomognu u sprečavanju zlostavljanja tako što se državama daje komplet „mjerila“ koja one (i CPT u toku svojih obilazaka) mogu koristiti u procjeni da li se postojećim uslovima ili domaćim procedurama efektivno ostvaruje taj cilj. Razlog za izradu ovog „korpora standarda“ (kako ih CPT naziva) bilo je mišljenje CPT-a da u postojećim

evropskim i međunarodnim standardima često nedostaju jasne smjernice.³ Iako nije pravosudno tijelo, CPT ovaj komplet svojih standarda naziva „pravosudnom praksom“. Ti standardi se objavljuju u godišnjim („opštim“) izvještajima CPT-a koji sadrže kodificirane navode koji se odnose na nabranje, u stilu „sudske prakse“, presedana iz izvještaja koji se podnose zemljama te na pitanja na kojima CPT radi. Naknadna razrada ranijih navoda je također moguća.

CPT je do sada izvršio više od 400 obilazaka zatvorskih ustanova. Te posjete mogu biti „periodične“ (tj. u okviru redovnog programa obilazaka zatvorskih ustanova) ili „ad hoc“ (tj. u cilju provjere određene ustanove ili pitanja na koje je CPT-u skrenuta pažnja). CPT funkcioniše po principu saradnje sa državama. Komitet ima pravo neometanog pristupa bilo kom mjestu u kojem se drže osobe lišene slobode kako bi sa njima obavio povjerljive razgovore. CPT je naročito zabrinut zbog situacija u kojima su osobe lišene slobode izložene zastrašivanju

³ 1. opšti izvještaj, CPT/Inf (91) 3, paragraf 95-96.

ili osveti organa, bilo prije ili nakon posjete predstavnika Komiteta. CPT je nedavno objavio saopštenje o ovom fenomenu oštro osuđujući svaki takav pokušaj ometanja njegovog rada. Komitet je također naglasio neophodnost zaštite službenika koji su postupili kao „uzbunjivači“ kako bi Komitet upoznao sa ovim problemima.“

Značaj standarda koje CPT postavlja kroz proces generisanja propisa koji nemaju obavezujući učinak je dakle veliki. To nas ne treba iznenađivati s obzirom na uticaj ovlaštenja CPT-a da daje preporuke i prati njihovo provođenje, kao i njegove izvještaje o redovnim obilascima svih država članica Vijeća Evrope. Uticaj „prakse“ CPT-a na praksu Evropskog suda za ljudska prava u smislu tumačenja ECHR je značajan. Ovaj trend pozivanja na tekstove CPT-a u postupcima koji se vode pred Evropskim sudom za ljudska prava je zaista sve veći zbog dokazne vrijednosti izvještaja o obilascima zatvora kao i zbog toga što oni predstavljaju izvor opšte prihvaćenih zahtjeva. Stoga se bez razlike skoro svaka skorija presuda Evropskog suda za ljudska prava koja se odnosi na zatvorske uslove poziva na standarde ili izvještaje CPT-a.⁵

Rad CPT-a ima značajan uticaj na praksu Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa postupanjem sa zatvorenicima. Svi oni koji rade u zatvorskoj službi moraju biti upoznati sa radom CPT-a, njegovim mandatom i preporukama.

1.2.3 Rad Komiteta ministara Vijeća Evrope

Komitet ministara Vijeća Evrope igra značajnu ulogu u zaštiti ljudskih prava. Komitet čine ministri vanjskih poslova svih država članica ili njihovi stalni diplomatski predstavnici, a njegov zadatak je praćenje ispunjavanja obaveza država članica. Komitet igra ključnu ulogu u mehanizmu provođenja propisanom u ECHR u praćenju mjera koje države preduzimaju kada Evropski sud za ljudska prava utvrdi da su prekršile svoje zakonske obaveze. Komitet ministara također ima i jednu širu ulogu u pomaganju izražavanja dogovorenih pristupa rješavanju problema sa kojima se Evropa suočava, te u tom smislu može državama članicama davati preporuke u oblastima u kojima postoji

⁴ 24. opšti izvještaj, CPT/Inf (2015) 1, paragraf 41-46.

⁵ Vidi E. Svanidze, „Evropska konvencija o sprječavanju mučenja“ u G. Alfredsson, J. Grimheden, B.G. Ramcharan i A. De Zayas (eds) Međunarodni mehanizmi za praćenje ljudskih prava: Eseji u čast Jakoba Th. Möllera, 2. izmijenjeno izdanje. Martinus Nijhoff Publishers, 2009, str. 493-502.

dogovorena „zajednička politika“⁶ Iako preporuke nisu obavezujuće za zemlje članice, Komitet ministara može od njih tražiti da „ga izvijeste o preduzetim mjerama“: Ključna tačka je to što preporuka predstavlja iskaz visokog stepena zajedničke posvećenosti država.

Jedna preporuka Komiteta ministara koja je od posebnog značaja za osobe lišene slobode je ona o Evropskim zatvorskim pravilima. Početnu inspiraciju za Evropska zatvorska pravila treba tražiti u Rezoluciji Ujedinjenih nacija iz 1957. godine o Standardnim minimalnim pravilima za postupanje sa zatvorenicima.⁸ Pravila su pretrpjela izmjene 1987. i 2006. godine. Pravila iz 2006. godine odražavaju rad

CPT-a, a kao što je već rečeno, taj rad je također uticao i na praksu Evropskog suda za ljudska prava.

Evropska zatvorska pravila važe za svakoga ko je u zatvoru bez obzira na zakonsku osnovu njegovog lišavanja slobode i treba ih primjenjivati „nepristrasno, bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili društveno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status“.(Pravilo 11-13).

Ovi osnovni principi imaju veliki značaj za zaštitu zatvorenika od zlostavljanja. Na početku pravila dati su osnovni principi:

1. *Prema svim osobama lišenim slobode postupa se uz poštovanje njihovih ljudskih prava.*
2. *Osobe lišene slobode zadržavaju sva prava koja im nisu zakonito oduzeta odlukom kojom im se izriče kazna ili kojom se zadržavaju u pritvoru.*
3. *Ograničenja koja se nameću osobama lišenim slobode su minimalna neophodna i srazmjerna legitimnom cilju zbog kojeg se nameću.*
4. *Zatvorski uslovi koji ugrožavaju ljudska prava zatvorenika ne mogu se opravdati nedostatkom materijalnih sredstava.*
5. *Život u zatvoru mora biti što sličniji pozitivnim aspektima života u zajednici.*
6. *Svi zatvori su uređeni tako da osobama lišenim slobode omoguće reintegraciju u slobodno društvo.*

6 Statut Vijeća Evrope, ETS br. 1, član 15.b.

7 Ibid., član 15.b.

8 Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima: Ujedinjene nacije (1957). Međunarodni standardi se sada mogu naći u izmijenjenim standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicima („Mandelina pravila“), usvojenim u decembru 2015. godine.

7. *Podstiče se saradnja sa vanjskim službama socijalne zaštite, kao i učešće civilnog društva u životu u zatvoru u mjeri u kojoj je to moguće.*
8. *Osoblje zatvora obavlja značajnu javnu funkciju i njihovim zapošljavanjem, obukom i uslovima rada se mora omogućiti održavanje visokih standarda u radu sa zatvorenicima.*
9. *Svi zatvori podliježu redovnoj inspekciji od strane države kao i nadzoru od strane nezavisnog tijela.*

1.2.4 Druga tijela koja postavljaju standarde i vrše monitoring

Nekoliko drugih aktera igra značajnu ulogu u postavljanju standarda i monitoringu zatvora. Komitet ministara Vijeća Evrope blisko sarađuje sa Parlamentarnom skupštinom koju čine predstavnici zakonodavnih tijela svih država članica. Skupština može usvajati svoje preporuke i rezolucije. Oba tijela aktivno su učestvovala u izradi novih inicijativa od značaja za područje zaštite osoba lišenih slobode.

Od 1999. godine i Komesar za ljudska prava Vijeća Evrope ima opšti mandat da promovira efektivno poštovanje standarda koji se odnose na ljudska prava kroz aktivnosti usmjerene na podizanje svijesti te kroz izvještaje, mišljenja i preporuke, od kojih se neke odnose na zaštitu osoba lišenih slobode.

Na međunarodnom nivou, Potkomitet Ujedinjenih nacija za sprečavanje mučenja („SPT“) sada ima mandat sličan mandatu CPT-a; na državnom nivou, nacionalni preventivni mehanizmi („NPM“) uspostavljeni Fakultativnim protokolom uz Konvenciju Ujedinjenih nacija o zabrani mučenja (OPCAT) doprinose monitoringu i izvještavanju o stanju u zatvorima.

Zaključak

Sada je prisutna tendencija da se govori o *acquisu* Vijeća Evrope kojim se postavljaju standardi vezani za zatvore. Vodi se stalna i konstruktivna debata o standardima koji se odnose na ljudska prava i njihovoj primjeni što zatim vremenom dovodi do pojave novih i većih očekivanja. Kao što je već rečeno, ovi komplementarni mehanizmi i preporuke, a naročito rad CPT-a, uticali su i na sam Evropski sud za ljudska prava. Sada, u poglavljima koja slijede, možemo preći na analizu uticaja svega ovoga na domaće zatvorske sisteme u pogledu prevencije zlostavljanja.

Poglavlje 2

Zaštita zatvorenika - Osnovne odgovornosti: zaštita zatvorenika od fizičkog i psihičkog zlostavljanja

2.1 Uvod

Samom činjenicom da su zatvoreni, zatvorenici su stavljeni pod starateljstvo državnih organa. Lišavanje slobode ne znači da pojedinci gube prava garantovana u ECHR; naprotiv, u nekim važnim aspektima, odgovornosti državnih organa prema pojedincima su veće zbog same činjenice da su oni lišeni slobode. To je naročito slučaj u pogledu zaštite od zlostavljanja.

U ovom poglavlju dat je pregled ključnih zakonskih obaveza sa kojima zatvorsko osoblje mora biti upoznato, a koje se odnose na zaštitu zatvorenika od fizičkog i psihičkog zlostavljanja. Ove odgovornosti naročito proizilaze iz člana 2, 3. i (u nešto manjoj mjeri 8) ECHR. Članom 2. štiti se pravo na život, član 3. zabranjuje mučenje i nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje; a član 8. poziva na poštovanje privatnog života. Ove obaveze se u suštini odnose na zaštitu zatvorenika od fizičkog ili psihičkog zlostavljanja. Na sudsku praksu su izvršili uticaj standardi koje je postavio CPT, a s druge strane, dosta toga je sada ugrađeno i u Evropska zatvorska pravila.

Sve ove odredbe se, dakle, odnose na aspekt fizičkog i psihičkog dobrostanja. Član 2. i 3. su blisko povezani s obzirom da su principi tumačenja koje je usvojio Evropski sud za ljudska prava slični. Gubitak života se razmatra u okviru člana 2, međutim, čak i ako nije došlo do smrtnog ishoda, ukoliko je primijenjena sila mogla potencijalno dovesti do gubitka života, primjenjuje se član 2. (a ne član 3). Članovi 3. i 8. u praksi često mogu pokrivati ista pitanja (s obzirom da član 8. može biti primijenjen u slučajevima kada prijavljeno zlostavljanje nije dovoljno ozbiljno da bi se okarakterisalo kao „nehumano ili ponižavajuće“ postupanje).

Ovo poglavlje i poglavlje koje slijedi bavi se fizičkim i psihološkim zlostavljanjem koje potiče iz dva različita izvora: prvo, zlostavljanje zatvorenika od strane državnih organa; i drugo, propust da se zatvorenici zaštite od nasilja ili zastrašivanja drugih zatvorenika. U ovom poglavlju analiziraju se osnovni principi obaveza zatvorskog osoblja u pogledu sprečavanja tog zlostavljanja, a u sljedećem se razmatra konkretno pitanje usamljenja (segregacije) ili upućivanja u samicu.

2.2 Ključne garancije date Evropskom konvencijom o ljudskim pravima

2.2.1 Operativne aktivnosti u zatvorima i pravo na život

Član 2. odnosi se na najosnovnije pravo: pravo na život. Član počinje izjavom: „Pravo na život svakog čovjeka zaštićeno je zakonom“. Najočigledniji aspekt ove garancije je zabrana predstavnicima državnih organa da oduzimaju život. Korištenje sile od strane predstavnika države, kao što su zatvorski službenici, koje za rezultat ima gubitak života, ili slučajevi u kojima do smrtnog ishoda dođe nenamjerno, ili slučajevi nesavjesne upotrebe potencijalno smrtonosne sile čak i kada ne dođe do smrti, povlače zakonsku odgovornost u skladu sa ECHR. Dakle, u slučaju upotrebe sile u zatvorskoj ustanovi, organi vlasti su dužni dati uvjerljivo obrazloženje.⁹

Međutim, bitno je napomenuti da pravo na život nije apsolutno (kao što je to slučaj sa pravom na nepodvrgavanje mučenju ili zlostavljanju), a članom 2. konkretno je propisano da lišenje života nije u suprotnosti sa ovim članom ukoliko je do njega došlo u četiri striktno propisana slučaja, odnosno u situacijama u kojima država može koristiti silu koja rezultira lišavanjem života.

⁹ Npr. *Peker protiv Turske* (br. 2) (12. april 2011.), paragraf 51-60 u vezi sa nepostojanjem uvjerljivog obrazloženja za ranjavanje zatvorenika vatrenim oružjem tokom akcije uspostavljanja interne sigurnosti).

Ta četiri slučaja su sljedeća: zaštita od nasilja, hapšenje, sprečavanje bjekstva zatvorenika ili gušenje nemira ili pobune.

Ove okolnosti mogu biti potencijalno relevantne za zatvore. Međutim, član 2. strogo kvalifikuje primjenjivost tih priznatih izuzetaka. Prvo, kao što je iz teksta jasno, upotreba sile mora biti u skladu sa domaćim zakonima: odnosno u domaćem zakonodavstvu mora postojati osnova za upotrebu sile. Drugo, i najvažnije, sila mora biti „apsolutno neophodna“ u datim okolnostima. Drugim riječima, ovom odredbom se „primarno ne definišu slučajevi kada je dozvoljeno namjerno ubijanje pojedinaca, nego se opisuju situacije u kojima je dozvoljeno „korištenje sile“ koja može, za neželjeni ishod, imati lišavanje života“.¹⁰

Iako je ova obaveza uzdržavanja od upotrebe sile radi oduzimanja života u suštini *negativna* po prirodi, ona je propisana nizom *pozitivnih* obaveza. To ima naročit značaj za zatvorsku upravu i rukovodstvo jer se „apsolutno neophodno“ provjerava na osnovu očekivanja da je akcija adekvatno organizovana, osoblje adekvatno obučeno, a upotreba sile adekvatno regulisana propisima. Drugim riječima, da bi se potvrdilo da li je upotrijebljena smrtonosna (ili potencijalno smrtonosna) sila bila striktno srazmjerna, provjeravaju se ne samo okolnosti u kojima je došlo do gubitka života nego i planiranje i operativna kontrola zatvorske akcije, prethodna obuka osoblja i regulatorni okvir kojim je upotreba sile regulisana.

Iako se praksa Evropskog suda za ljudska prava uglavnom odnosi na nadzor nad policijskim akcijama, principi su slični i kada je riječ o upotrebi smrtonosne ili potencijalno smrtonosne sile u zatvorima. U slučaju pobune potrebno je voditi računa o tri konkretne stvari. Prvo, prilikom planiranja akcije neophodno je predvidjeti korake za smanjivanje rizika od gubitka života onih koji se zateknu u izvođenju akcije. Nužno je preduzeti „sve moguće predostrožnosti kod izbora sredstava i metoda“ u cilju izbjegavanja rizika od smrti, uključujući i nedovođenje drugih u ozbiljnu opasnost.¹¹ Drugo, također se očekuje da su službenici prošli odgovarajuću obuku i dobili odgovarajuća uputstva (kao što je korištenje osnovnih tehnika obuzdavanja).¹²

¹⁰ *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1995) A 324, paragraf 148.

¹¹ *Ergi protiv Turske* 1998-IV, paragraf 79–81 u paragrafu 79.

¹² Vidi predmet policijskih službenika, *Saoud v France*, 2007-XI, paragraf 88–104: osoba je ugušena usljed primjene tehnike imobilizacije u položaju licem prema zemlji u trajanju od 35 minuta. Policajci su pokušavali da uhapsu čovjeka koji je patio od šizofrenije. Evropski sud za ljudska prava utvrdio je da je, iako je intervencija policije bila opravdana i srazmjerna potrebi da se zaštiti fizička sigurnost ostalih, u ovom slučaju došlo do povrede prava na život, napominjući da nije bilo preciznih naređenja u pogledu tehnike imobilizacije. Ovaj predmet je relevantan za zatvorsko okruženje.

Pravo na život kao i zabrana zlostavljanja podrazumijevaju značajne pozitivne obaveze u pogledu zaštite zatvorenika – od rizika koji predstavlja osoblje, drugi zatvorenici i oni sami.

Treće, važno je da postoji način naknadnog utvrđivanja odgovornosti onih koji učestvuju u akciji. Ovim se doprinosi borbi protiv nekažnjivosti uposlenika u državnim organima kroz provođenje efektivne istrage (pitanje analizirano u poglavlju 8). Operativnom kontrolom se, dakle, ne smije namjerno pokušavati spriječiti identifikacija službenika koji direktno učestvuju u operacijama:

U predmetu Ataykaya protiv Turske, Sud je utvrdio da je namjerno stvorena situacija nekažnjivosti s obzirom da je utvrđivanje identiteta službenika koji učestvuju u nekoj operaciji nemoguće pošto se od službenika ne zahtijeva da nose identifikacijske oznake. Iz tog razloga državni organi naknadno nisu bili u mogućnosti da na zadovoljavajući način pokažu da je upotrijebljena smrtonosna sila bila „apsolutno neophodna“ i srazmjerna“.¹³

2.2.2 Zabrana mučenja i zlostavljanja

Odredba koja je blisko povezana sa odredbom člana 2. koja se odnosi na pravo na život jeste odredba člana 3. o zabrani mučenja ili nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Za razliku od člana 2, ova garancija je apsolutna: ne postoji opravdanje za ovakvo postupanje predstavnika državnih organa. U primjeni člana 3. se u suštini javljaju dva pitanja: prvo, pitanje da li je fizičko ili mentalno postupanje

dostiglo minimalni stepen ozbiljnosti da se kvalifikovalo kao kršenje člana 3; i drugo, u slučaju kada je taj prag pređen, da li date okolnosti predstavljaju mučenje ili nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje.

Pitanje praga – da li određeno postupanje ispunjava minimalni stepen ozbiljnosti nužno podrazumijeva određenu dozu subjektivnog suda. Međutim, „postupanje“ ili kazna koji se ne smatraju dovoljno ozbiljnim da bi se kvalifikovali mogu ulaziti u domen člana 8. koji garantuje pravo na privatni život.

Kod razmatranja primjenjivosti člana 3. u obzir se uzimaju sve okolnosti u vezi sa datim „postupanjem“, uključujući njegove kumulativne efekte, trajanje i fizičke i mentalne karakteristike, kao i pol, starosna dob i zdravstveno

¹³ *Ataykaya protiv Turske* (22. juli 2014.), paragraf 45-59.

stanje žrtve. Procjena intenziteta bola ili patnje, ili mentalnih posljedica zlostavljanja, podrazumijeva sudsku procjenu fizičkih i psiholoških faktora sa stanovišta „današnjih“ očekivanja. Ako se utvrdi da je data patnja prekomjerna u svjetlu preovlađujućih opštih standarda, ovaj prag je zadovoljen. Nepostojanje dokaza o postojanju pozitivne namjere da se pojedinac ponizi ili omalovaži samo po sebi nije dovoljno, s obzirom da nepostojanje takve namjere ne isključuje postojanje kršenja člana 3. Takvo „postupanje“ također ne mora biti namjerno s obzirom da loše planirana i nepromišljena akcija državnih organa također može dovesti do kršenja ove garancije.

Razlika između „mučenja“ i „nečovječnog“ i „ponižavajućeg“ postupanja ili kažnjavanja je prvobitno posmatrana kao razlika u intenzitetu patnje u odnosu na savremene standarde i procjenu namjere države. Po riječima Suda, korištenjem termina „mučenje“ pripisuje se „posebna stigma namjernog nečovječnog postupanja kojim se uzrokuje vrlo teška i okrutna patnja“. Nečovječno postupanje i kažnjavanje je podrazumijevalo nanošenje intenzivne fizičke i mentalne patnje, dok je ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje u ovoj presudi definisano kao postupanje „čiji je cilj da se kod žrtava izazove osjećaj straha, patnje i inferiornosti koji ih može poniziti i omalovažiti i eventualno slomiti njihov fizički ili moralni otpor“.¹⁴ Međutim, u slučajevima u kojima nije utvrđeno „mučenje“, Evropski sud za ljudska prava može jednostavno dati zaključak da je utvrđeno „nečovječno ili ponižavajuće“ postupanje ili kažnjavanje ili da je jednostavno utvrđeno kršenje člana 3.

Procjena uticaja postupanja na datu žrtvu je, dakle, neophodna, ali Evropski sud za ljudska prava može, u određenim slučajevima, pretpostaviti taj stepen uticaja:

U predmetu Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, u pokušaju kvantificiranja stepena patnje koju je zatvorenik koji je patio od hroničnog mentalnog poremećaja pretrpio prije smrti, Sud je zaključio da „postupanje sa mentalno bolesnom osobom može biti protivno standardima propisanim članom 3. u pogledu zaštite osnovnog ljudskog dostojanstva, čak i ako ta osoba nije u stanju da ukaže na bilo kakve konkretne efekte zlostavljanja“.¹⁵

Pribjegavanje fizičkoj sili od strane predstavnika državnih organa koja nije striktno neophodna zbog vladanja zatvorenika može predstavljati povod za razmatranje postojanja kršenja člana 3. Državni organi će na uvjerljiv način morati dokazati da upotreba sile nije bila pretjerana, naročito ako je došlo do nanošenja teških povreda. Kao i kod člana 2, očekuje se da svaka akcija u cilju osiguranja reda u zatvoru bude adekvatno planirana i provedena tako da

¹⁴ Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1978) A 25, paragraf 167.

¹⁵ Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-III, paragraf 113.

se vodi računa da sredstva koja se primijenjuju budu striktno neophodna za ostvarivanje krajnjeg cilja akcije. Pored toga, teret dokazivanja je uglavnom na državnim organima koji moraju pokazati da je upotrijebljena sila bila nužna i srazmjerna, a ne na zatvoreniku da dokazuje da je sila bila pretjerana.

Državni organi su ti koji na uvjerljiv način moraju dokazati da upotreba sile nije bila pretjerana, posebno u slučaju nanošenja težih povreda.

Drugim riječima, kod upotrebe sile protiv zatvorenika postoji opasnost da će se ta sila smatrati nesrazmjernom te stoga i nezakonitom. Veliki broj zatvorskih službi sada prepoznaje to. Na primjer, u Ujedinjenom Kraljevstvu [Engleska i Vels] povećan stepen nasilja u zatvorskom sistemu je doveo do uvođenja inicijative za smanjenje nasilja. To podrazumijeva nove režime zasnovane na nagradama kojima se podstiče pozitivno ponašanje, nove tehnike smirivanja situacije koje su prvo primjenjivane sa maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, te uvođenje video kamera koje osoblje nosi na odjeći i druge opreme za ličnu zaštitu.

U Evropskim zatvorskim pravilima detaljno je opisano šta se očekuje:

Upotreba sile

64.1 Zatvorsko osoblje ne koristi silu protiv zatvorenika izuzev u slučaju samoodbrane ili pokušaja bjekstva ili aktivnog ili pasivnog fizičkog otpora narednju datom u skladu sa zakonom te uvijek samo kao krajnju mjeru.

64.2 Koristi se samo najmanja neophodna sila i to u što kraćem trajanju.

65. Moraju postojati detaljne procedure za upotrebu sile, uključujući odredbe o:

- a) različitim vidovima sile koja se mogu koristiti;
- b) okolnostima u kojima se svaki od tih vidova sile može koristiti;
- c) osoblju ovlaštenom za korištenje različitih vidova sile;
- d) neophodnom stepenu ovlaštenja prije bilo kakve upotrebe sile; i
- e) izvještajima koje je potrebno sačiniti nakon upotrebe sile.

66. Osoblje koje je u direktnom kontaktu sa zatvorenicima mora proći obuku o tehnikama koje im omogućavaju minimalnu upotrebu sile pri obuzdavanju agresivnih zatvorenika.

67.1 Pripadnici drugih organa za provođenje zakona mogu biti uključeni u postupanje sa zatvorenicima u zatvoru samo u izuzetnim okolnostima.

67.2 Između zatvorske uprave i takvog drugog organa za provođenje zakona mora postojati zvanični sporazum, osim kada je njihov međusobni odnos definisan domaćim zakonodavstvom.

67.3 Tim sporazumom propisuje se sljedeće:

- a) okolnosti pod kojima pripadnici drugih organa za provođenje zakona mogu ulaziti u zatvor da bi učestvovali u rješavanju bilo kakvog sukoba;
- b) stepen ovlaštenja koji ti drugi organi za provođenje zakona imaju dok su u zatvoru i njihov odnos sa direktorom zatvora;
- c) različiti vidovi sile koje pripadnici tih organa mogu koristiti;
- d) okolnosti pod kojima se svaki od tih vidova sile može koristiti;
- e) neophodni stepen ovlaštenja prije bilo kakve upotrebe sile;
- f) izvještaji koje je potrebno sačiniti nakon upotrebe sile.

Oružje

69.1 Osim u slučaju neposredne opasnosti, zatvorsko osoblje ne nosi smrtonosno oružje u krugu zatvora.

69.2 Otvoreno nošenje oružja, uključujući gumene palice, od strane osoba koje su u kontaktu sa zatvorenicima zabranjeno je u krugu zatvora, osim kada je to neophodno iz razloga zaštite i sigurnosti u rješavanju pojedinačnih incidenata.

69.3 Osoblju se ne izdaje oružje ukoliko nisu obučeni za njihovo korištenje.

Suština CPT-ovog mandata je sprečavanje zlostavljanja, pa je i CPT izradio svoj dokument o tome šta se očekuje:

53. Zatvorsko osoblje može u određenim situacijama biti prinuđeno da koristi silu u cilju kontrolisanja nasilnih zatvorenika, a u izuzetnim slučajevima može biti i primorano da pribjegne upotrebi sredstava fizičkog obuzdavanja. Jasno je da se radi o rizičnim situacijama u smislu eventualnog zlostavljanja zatvorenika, te one stoga zahtijevaju posebne mjere predostrožnosti.

Zatvorenik protiv koga je upotrijebljen bilo kakav vid sile trebao bi odmah imati pravo na ljekarski pregled i po potrebi intervenciju. Taj pregled treba biti izvršen van slušnog dometa, a po mogućnosti i van vidokruga nemedicinskog osoblja, a rezultate pregleda (uključujući i eventualne relevantne izjave zatvorenika, kao i zaključke ljekara) treba zvanično evidentirati i staviti na raspolaganje zatvoreniku. U rijetkim slučajevima kada je primjena sredstava fizičkog obuzdavanja potrebna, zatvorenika treba držati pod stalnim i odgovarajućim nadzorom. Pored toga,

sredstva obuzdavanja treba skinuti što prije; ta sredstva nikada ne treba koristiti ili njihovo korištenje produžavati kao vid kažnjavanja. Konačno, o svakom korištenju sile protiv zatvorenika treba voditi evidenciju.¹⁶

2.2.3 Materijalni uslovi u zatvorima

Stalni razvoj sudske prakse u pogledu postupanja sa zatvorenicima se može direktno pripisati uticaju CPT-a. Konkretno, Evropski sud za ljudska prava je sada prihvatio da produžena izloženost lošim materijalnim uslovima u zatvorima može biti takva da predstavlja zlostavljanje ili, s druge strane, može pogoršati druge vidove postupanja ili kažnjavanja tako da dovede do kršenja člana 3. Ovaj drugi slučaj je važan u svakoj diskusiji o zaštiti zatvorenika od zlostavljanja. Standardi koje postavlja CPT, čiji je cilj ne samo sprečavanje zlostavljanja nego i borba protiv negativnih psiholoških uticaja samog zatvaranja, direktno je doprinijela da Evropski sud za ljudska prava usvoji jedan strožiji pristup prema pitanju uslova u kojima se zatvorenici drže. Trenutno postoji jedno opšte očekivanje da će državni organi osigurati da se zatvorenik drži u uslovima koji su:

„u skladu sa poštovanjem njegovog ljudskog dostojanstva, da zbog načina i metoda izvršenja mjere ne bude izložen bolu i patnji čiji intenzitet prevazilazi stepen patnje koji sam gubitak slobode nosi sa sobom te da se, s obzirom na praktične zahtjeve kazne zatvora, o njegovom zdravlju i dobrobiti adekvatno brine osiguravajući mu, između ostalog, neophodnu zdravstvenu zaštitu.“¹⁷

Očekivanja CPT-a su da svaki zatvorenik treba imati najmanje 4 m² prostora u višekrevetnim ćelijama. To je *minimalni* standard.¹⁸ Veličina ćelija može zapravo biti bitna i u sudskoj procjeni uslova u kojima se zatvorenici drže (tako Evropski sud za ljudska prava insistira na najmanje 3 m² po zatvoreniku da bi se ispunili uslovi člana 3).¹⁹ Radi se o tome da kombinacija faktora može biti dovoljna da dovede do kršenja garancije, a namjerno zlostavljanje kombinovano sa lošim zatvorskim uslovima može dovesti do takvog zaključka; međutim, do tog kršenja može doći i samo zbog uslova kao takvih.

U predmetu Peers protiv Grčke, zatvorenik strani državljanin je držan u krilu za segregaciju najmanje dva mjeseca, gdje je uglavnom bio zatvoren u ćeliji koja nije imala ventilaciju ni prozore zbog čega bi povremeno u njoj postajalo nepodnošljivo vruće. Podnosilac tužbe je također bio prisiljen da koristi toalet u ćeliji u prisustvu drugog zatvorenika (te isto tako da bude prisutan dok zatvorenik sa

16 2. opšti izvještaj CPT/Inf (92) 3. U vezi sa diskusijom o oružju sa električnim pražnjenjem (naročito značajnog u radu policije) vidi Opšti izvještaj br. CPT/Inf (2010)28.

17 Kudla protiv Poljske 2000-XI, paragraf 90–100, u paragrafu 94.

18 Životni prostor po zatvoreniku u zatvorskim ustanovama: standardi CPT-a, CPT/Inf (2015)44.

19 Florea protiv Rumunije (14. septembar 2010.), paragraf 51.

kojim je dijelio ćeliju koristi toalet). Ovi faktori su bili dovoljni da Sud zaključi da je njegovo ljudsko dostojanstvo ugroženo u dovoljnoj mjeri da to predstavlja kršenje člana 3: uslovi su izazvali osjećaj patnje i inferiornosti koji su podnositelja tužbe mogli poniziti i omalovažiti i eventualno slomiti njegov fizički ili moralni otpor. Smatra se dakle da činjenica da organi nisu preduzeli nikakve korake da poboljšaju uslove u kojima je podnositelj tužbe držan predstavlja ponižavajuće postupanje.²⁰

U predmetu *Mamedova protiv Rusije*, Sud je utvrdio postojanje kršenja člana 3. zbog toga što je pritvorenicu držana u pritvoru dvije godine u ćelijama u kojima je bilo manje od 2 m kvadratna prostora po zatvoreniku, 23 sata dnevno, gdje je bila primorana da koristi toalet u prisustvu drugih zatvorenika.²¹

U predmetu *Yakovenko protiv Ukrajine*, kombinacija više faktora dovela je do kršenja odredbe: loši materijalni uslovi u zatvoru, uključujući ozbiljnu prenatrpanost sa 1,5 m kvadratna ličnog prostora; nepostojanje adekvatnog liječenja za HIV i tuberkulozu; i ponovljeni slučajevi transporta između pritvorskih centara u pretrpanim prevoznim sredstvima bez ventilacije gdje su zatvorenici imali 0,3 kvadratna metra prostora.²²

Ovo je također donekle značajno i za organizaciju transporta zatvorenika prema sudu i iz suda.²³

2.2.4 Nasilje među zatvorenicima

Pored suštinski negativne obaveze neizlaganja zlostavljanju ili nelišavanja života, ECHR nameće i značajne pozitivne obaveze državnim organima. Te obaveze su posebno značajne za zatvorsko osoblje. Osnovna premisa je da su zatvorenici u ranjivom položaju samim tim što su u zatvoru te da, stoga, državni organi moraju tu ranjivost ublažiti preduzimanjem efektivnih mjera u cilju osiguravanja njihove zaštite. To je naročito značajno u pogledu nasilja među zatvorenicima. Zatvorsko osoblje mora pružiti adekvatnu zaštitu od drugih zatvorenika za koje se zna da predstavljaju prijetnju ostalim zatvorenicima.

Osnovna premisa je da su zatvorenici u ugroženom položaju samim tim što su u zatvoru: stoga, državni organi moraju ublažiti tu ugroženost.

20 *Peers protiv Grčke* 2001-III, paragraf 68–75

21 *Mamedova protiv Rusije* (1. juni 2006) paragraf 61–67

22 *Yakovenko protiv Ukrajine* (25. oktobar 2007), paragraf 81–102

23 *Moiseyev protiv Rusije* (9. oktobar 2008), paragraf 131-136 (50 cm2 prostora po zatvoreniku i neadekvatna ventilacija i grijanje).

Briga o zatvorenicima je jedan od ključnih aspekata koji se obrađuje u izvještajima CPT- a o obavljenim posjetama. CPT je također dao izjavu o svojim vlastitim očekivanjima. Ona su sljedeća:

Dužnost brige koju zatvorsko osoblje ima prema onima koji su im povjereni podrazumijeva odgovornost da se zatvorenici zaštite od drugih zatvorenika koji im žele naškoditi. Zapravo, nasilni incidenti među zatvorenicima su redovna pojava u skoro svim zatvorskim sistemima; tu spadaju različiti fenomeni, od suptilnih oblika zlostavljanja do otvorenog zastrašivanja i ozbiljnih fizičkih napada. Da bi se izašlo na kraj sa fenomenom nasilja među zatvorenicima, zatvorsko osoblje mora biti u poziciji, uključujući broj osoblja, da na adekvatan način primijeni svoja ovlaštenja i izvršava nadzorne zadatke. Zatvorsko osoblje mora biti spremno da uoči znake problema i biti odlučno i adekvatno obučeno da interveniše kada je to potrebno. Pozitivni odnosi između osoblja i zatvorenika, zasnovani na svijesti o sigurnosti i brizi u zatvoru, odlučujući je faktor u ovom kontekstu; to u velikoj mjeri zavisi od toga da li osoblje posjeduje odgovarajuće sposobnosti međuljudske komunikacije. Pored toga, rukovodstvo mora biti spremno da osoblje u potpunosti podrži u izvršavanju ovlaštenja. Također mogu biti neophodne i posebne sigurnosne mjere prilagođene konkretnim karakteristikama nastale situacije (uključujući efektivne procedure pretresa); međutim, te mjere nikada ne mogu biti više od dodatka osnovnim imperativima navedenim gore. Pored toga, zatvorski sistem se mora pozabaviti pitanjem adekvatne klasifikacije i raspoređivanja zatvorenika.²⁴

Evropski sud je također imao priliku da razmatra par predmeta, u vezi sa članom 2. i 3, u kojima je propust da se zatvorenici zaštite od nasilja drugih zatvorenika doveo do presuda protiv tuženih država. Najočigledniji prvi korak podrazumijeva skining (op.prev. dio metodičnog ispitivanja s ciljem otkrivanja specifičnih stanja kod pojedinaca, kako bi se procijenila njihova podobnost za određenu ulogu ili svrhu) zatvorenika odmah po prijemu, kako u smislu onih koji su naročito ugroženi tako i u smislu zatvorenika koji mogu predstavljati rizik po druge.

U predmetu *Paul i Audrey Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, sina podnositeljice tužbe je u ćeliji ubio drugi zatvorenik koji je bolovao od paranoične šizofrenije. Utvrđeno je kršenje člana 2. pošto su organi raspolagali informacijama koje su im trebale ukazati na to da taj drugi zatvorenik predstavlja veliku opasnost s obzirom na njegovo mentalno oboljenje. Ovdje je međutim bilo nedostataka u prenošenju ove informacije, a tome nije posvećena pažnja tokom kratkog i površnog pregleda koji je tokom skininga izvršio zdravstveni radnik. Po mišljenju Suda „očigledno je da proces skininga novih zatvorenika treba da posluži efektivnoj identifikaciji onih zatvorenika koje je, zbog njihove vlastite dobrobiti idobrobiti drugih zatvorenika, neophodno staviti pod ljekarski nadzor“.²⁵

24 11. opšti izvještaj CPT/Inf (2001)16

25 *Paul i Audrey Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva* 2002-II, paragraf 57–64, u paragrafu 6. Vidi također (u vezi sa pritvorom u policiji) *Keller protiv Rusije* (17. oktobar 2013), paragraf 84-91 (propust policije da osigura dovoljnu i prihvatljivu zaštitu potrebnu za očuvanje života ovisnika o drogama koji je nastradao nakon skoka u pokušaju bjekstva: kršenje).

Zatvorski službenici također imaju pozitivnu obavezu da spriječe nasilje među zatvorenicima u skladu sa članom 3. Propust na strani državnih organa da preduzmu mjere iz svoje nadležnosti kojim bi se, po realnom sudu, mogao izbjeći neposredni rizik od zlostavljanja od strane poznate osobe u okolnostima kada su organi svjesni (ili bi trebali biti svjesni) postojanja tog rizika može predstavljati kršenje garancije.

U predmetu Pantea protiv Rumunije zatvorenik je tvrdio da su ga drugi zatvorenici tukli na podsticaj pripadnika zatvorskog osoblja te da je kasnije primoran da skoro 48 sati leži imobiliziran ispod svog kreveta sa lisicama na rukama. Nakon toga je, iako je imao višestruke prelome, nekoliko dana držan u željezničkom vagonu koji je bio pretrpan drugim zatvorenicima. Ljekarska pomoć, hrana i voda mu nisu osigurane. Iako nisu dokazani svi njegovi navodi, izvještaj ljekara ukazuje na broj i težinu udaraca koje je pretrpio. To je bilo dovoljno ozbiljno da predstavlja nečovječno i ponižavajuće postupanje. Ozbiljnosti tog zlostavljanja dodatno je doprinijela činjenica da je bio vezan lisicama i ostavljen u istoj ćeliji sa svojim napadačima te činjenicom da mu nije pružena neophodna ljekarska pomoć. Od organa se moglo opravdano očekivati da predvide da je zatvorenik usljed svog psihičkog stanja bio ugrožen te da je držanje u zatvoru moglo pogoršati njegov osjećaj patnje i njegovu razdražljivost prema drugim zatvorenicima. Iz tog razloga zatvorenika je trebalo držati pod strožijim nadzorom.²⁶

2.2.5 Zatvorenici i pravo na život – zaštita od samopovređivanja i samoubistva

Ova dužnost dalje obuhvata zaštitu od samopovređivanja. Preduzimanje koraka na sprečavanju rasturanja droga u zatvorima je jedan primjer te obaveze: ovo je ipak više obaveza sredstva nego rezultata s obzirom da se sa apsolutnom sigurnošću ne može garantovati da se droga neće rasturati u zatvoru.²⁷

Nadzor radi sprečavanja samoubistva u slučaju zatvorenika za kojeg se zna da postoji mogućnost da će naškoditi sebi je također obaveza zatvorskih organa. Zapravo, „rizik od samoubistva treba stalno biti predmet procjene kako zdravstvenog tako i zatvorskog osoblja.“²⁸ Međutim ova obaveza postoji samo onda kada je jasno da takav rizik postoji: zatvorska uprava mora imati stvarnu informaciju ili nagovještaj o postojanju stvarnog i neposrednog

rizika od samoubistva. Od zatvorskog osoblja se ne očekuje da polaze od pretpostavke da svi zatvorenici predstavljaju potencijalni rizik od samoubistva s obzirom da bi se takvom pretpostavkom na organe stavio nesrazmjern teret te neopravdano ograničila sloboda pojedinca.²⁹

Rizik od samoubistva treba stalno biti predmet procjene kako zdravstvenog tako i zatvorskog osoblja.

U predmetu Renolde protiv Francuske utvrđeno je da samoubistvo mentalno poremećenog zatvorenika, koji se ranije samopovređivao, u disciplinskoj ćeliji predstavlja kršenje člana 2. i člana 3. istovremeno³⁰, dok je u predmetu Jasińska protiv Poljske propust zatvorske uprave da razmotri rizik od samoubistva predoziranjem prilikom izdavanja recepata za lijekove bio takve prirode da je predstavljao kršenje člana 2. s obzirom da je zatvorska uprava bila svjesna pogoršanja mentalnog stanja zatvorenika.³¹

U predmetu Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, zatvorenik je bolovao od hronične mentalne bolesti sa psihotičnim epizodama i osjećajem paranoje. Također mu je dijagnostikovano poremećaj ličnosti. Za vrijeme dok je bio u zatvoru, a nakon povratka iz bolničkog krila u normalne zatvorske prostorije, pokazivao je poremećaj u ponašanju, uključujući samoubilačke tendencije, moguće paranoične strahove te agresivne i nasilne ispade. Nakon što je bio upućen na segregaciju i disciplinsku kaznu izvršio je samoubistvo. Nepostojanje ljekarske evidencije ukazivalo je na „poklanjanje neadekvatne pažnje vođenju potpune i detaljne evidencije o njegovom mentalnom stanju [što je negativno uticalo] na efektivnost bilo kakvog monitoringa i nadzora“. Povrh toga, zatvorenik nije upućivan psihijatru radi savjetovanja o budućem liječenju i utvrđivanju njegove sposobnosti da mu se sudi i izriče kazna. Ukratko, „značajni nedostaci u osiguravanju liječenja mentalno bolesnoj osobi za koju se znalo da je pod rizikom od samoubistva“ zajedno sa „zakašnjelo izricanje u tim okolnostima ozbiljne disciplinske kazne – sedmodnevna segregacija u krilu za kažnjavanje i produženje kazne za dvadeset osam dana – koja je izrečena dvije sedmice nakon incidenta i samo devet dana prije očekivanog datuma otpusta predstavljalo je nečovječno postupanje.³²

Pitanje prisilnog hranjenja zatvorenika koji štrajkuje glađu da bi mu se spasio život nije u potpunosti jasno. Ako se može dokazati da su te mjere bilo strogo

26 *Pantea protiv Rumunije* 2003-VI, paragraf 177–196. Vidi također *Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine* 2008, paragraf 68–73 (integracija zatvorenika osuđenih za ratne zločine u opštu zatvorsku populaciju nije samo po sebi nečovječno ili ponižavajuće postupanje, ali očigledno predstavlja ozbiljan rizik za fizičko dobro stanje, neadekvatnost mjere predstavlja kršenje člana 3); i *DF protiv Latvije* (29. oktobar 2013), paragraf 81-95 (propust da se reaguje na produženi osjećaj straha i patnje zbog direktne prijetnje zlostavljanja zatvorenika zbog njegove saradnje sa policijom: kršenje člana 3).

27 *Marro i drugi protiv Italije* (dec) (8. april 2014).

28 Dodatak Preporuci (93) 6 Komiteta ministara o zatvorskim i kriminološkim aspektima kontrole prenosivih bolesti uključujući AIDS i druge slične zdravstvene probleme u zatvorima, paragraf 58.

29 *Younger protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec) 2003-I.

30 *Renolde protiv Francuske* 2008, paragraf 85–110 i 119–130.

31 *Jasińska protiv Poljske* (1. juni 2010), paragraf 63–79. Vidi također De Donder i De Clippel protiv Belgije (6. decembar 2011), paragraf 72–84; uporedi Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-III, paragraf 88–101 (nije moguće zaključiti da je kod sina podnosioca tužbe postojao neposredni rizik od samoubistva, zatvorska uprava je učinila sve što se od njih realno moglo očekivati: nema kršenja člana 2, ali postoji kršenje člana 3. zbog neodstatata u pružanju zdravstvene njege).

32 *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva* 2001-III, paragraf 109–116, u paragrafu 116.

neophodne sa medicinskog aspekta te da su postojale mjere predostrožnosti, to ne mora biti sporno:

U predmetu Nevmerzhtsky protiv Ukrajine Sud je smatrao da se mjere kao što je prisilno hranjenje, u slučaju da se može dokazati da su one iz zdravstvenih razloga bile neophodne kako bi se spasio život, u principu ne mogu smatrati nečovječnim ili ponižavajućim pod uslovom da postoje proceduralne garancije kao zaštita od proizvoljnosti te ako te mjere ne prelaze minimalni stepen ozbiljnosti. Međutim, u ovom slučaju Sud je smatrao da prisilno hranjenje zatvorenika predstavlja mučenje u smislu člana 3. s obzirom da nije postojao bilo kakav dokaz o medicinskoj opravdanosti i korištenim sredstvima vezivanja i opremom.³³

2.3 Sprečavanje zlostavljanja: zdravstvena služba u zatvoru

Zdravstvena zaštita svih zatvorenika mora biti adekvatna, a propust da se fizički integritet zatvorenika zaštititi pružanjem odgovarajuće zdravstvene zaštite može predstavljati kršenje člana 3. Ova tema je detaljnije analizirana u povezanoj publikaciji Vijeća Evrope.³⁴

Ključni stav je da neadekvatna zdravstvena zaštita može brzo dovesti do situacija koje spadaju u domen člana 3. i zabrane „nečovječnog ili ponižavajućeg“ postupanja. Naglo pogoršanje zatvorenikovog zdravlja neizbježno povlači pitanje adekvatnosti zdravstvene zaštite, a državni organi su obavezni obrazložiti svoje postupanje sa zatvorenicima. Stoga je neophodno osigurati praćenje zdravstvenog stanja zatvorenika, ne samo u vrijeme prijema nego i periodično nakon toga. Zastupljenost osoba sa zdravstvenim problemima (naročito kada je riječ o mentalnom zdravlju) u zatvorima je neizbježno veća nego što je to slučaj u opštoj populaciji; nadalje, sama činjenica da se nalaze u zatvoru vjerovatno će uticati na pogoršanje fizičkog i mentalnog zdravlja zatvorenika ukoliko se ne preduzmu pozitivni koraci na osiguravanju adekvatnog režima aktivnosti. U velikom broju zatvorskih sistema postoji i visoka prevalenca prenosivih bolesti, a veliki broj zatvorenika može imati i probleme vezane sa zloupotrebom droga:

U predmetu McGlinchey i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva utvrđeno je da smrt ovisnice o heroinu sedmicu dana nakon njenog upućivanja na izdržavanje kazne zatvora predstavlja kršenje člana 3, pošto, iako je njeno stanje prvih šest dana redovno praćeno i iako su preduzeti koraci da se reaguje na njene simptome, ozbiljan gubitak tjelesne težine i dehidracija do koje je došlo nakon sedmicu dana

³³ *Nevmerzhtsky protiv Ukrajine* 2005-II, paragraf 93–99. Vidi također *Ciorap protiv Moldavije* (dec) (19. juni 2007) (prisilno hranjenje zatvorenika koje je uzrokovalo tešku bol, a za koje nije dokazano da je bilo medicinski neophodno te bez proceduralnih garancija: kršenje člana 3). Vidi također Dodak uz Preporuku (98) 7 Komiteta ministara u vezi sa etičkim i organizacionim aspektima zdravstvene zaštite u zatvorima, paragraf 60–63 (dužnosti zdravstvene službe u slučaju odbijanja liječenja i štrajka gladu).

³⁴ Zdravstvena zaštita u zatvorima i ljebarska etika.

nekontrolisanog povraćanja i nemogućnosti da jede ili pije izazvali su tešku bol i patnju i predstavljali vrlo ozbiljnu opasnost po njeno zdravlje, međutim, iako je njeno stanje nastavilo da se pogoršava, zatvorenicu u naredna dva dana nije pregledana pošto ljekar nije radio vikendom.³⁵

Pored obaveze efektivnog ublažavanja rizika kojeg predstavljaju zatvorenici sa prenosivim bolestima, od zatvorskih organa se također može očekivati da preduzmu realne mjere na ublažavanju rizika od pasivnog pušenja.

U predmetu Ostrovar protiv Moldavije lošim materijalnim uslovima u zatvoru dodatno je doprinijela izloženost pasivnom pušenju iako je bilo poznato da podnositelj tužbe boluje od astme. U ovom predmetu, Sud je utvrdio kršenje člana 3.³⁶

U predmetu Florea protiv Rumunije zatvorenik je prvo bio smješten u ćeliju u kojoj je bilo do 120 zatvorenika, od kojih su većina bili pušači. Izloženost pasivnom pušenju nastavila se i nakon što je prebačen u zatvorsku bolnicu uprkos savjetima ljekara da to treba izbjegavati. To se smatralo kršenjem člana 3.³⁷

Naglo pogoršanje zatvorenikovog zdravlja neizbježno povlači pitanje adekvatnosti zdravstvene zaštite.

2.3.1 Reagovanje na zdravstvene potrebe naročito ranjivih zatvorenika

Princip prema kojem organizacija zdravstvene zaštite mora ispunjavati potrebe svakog zatvorenika pojedinačno je od naročitog značaja kada se radi o posebno ranjivim osobama. Stoga, u slučaju mentalno oboljelih zatvorenika, pri procjeni zatvorskih uslova u obzir se mora uzeti i njihova ranjivost

³⁵ *McGlinchey i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* 2003-V, paragraf 47–58. Vidi također *Aleksanyan protiv Rusije* (22. decembar 2008), paragraf 145–158 (propusti u liječenju – ali ne u raspoloživosti lijekova – izazvali su naročito teške patnje pritvoreniku). Vidi također *Tarariyeva protiv Rusije* 2006-XV, paragraf 79–89 (neadekvatno liječenje zatvorenika sa akutnim čišrom dovelo je do njegove smrti: kršenje člana 2. i 3); *Kaprykowski protiv Poljske* (3. februar 2009), paragraf 70–77 (zatvorenik koji je bolovao od teške epilepsije, a za medicinsku pomoć se morao oslanjati na zatvorenike u svojoj ćeliji); *Ghavitadze protiv Gruzije* (3. mart 2009), paragraf 96 (zatvorenici se ne mogu hospitalizirati tek kada simptomi budu preozbiljni i prije izlječenja slati nazad u zatvor gdje nema zdravstvene njega); *Yoh-Ekale Mwanje protiv Belgije* (20. decembar 2011), paragraf 91–99 (kašnjenje u osiguravanju odgovarajućeg liječenja zatvorenika sa HIV infekcijom u poodmakloj fazi: kršenje); i *G protiv Francuske* (23. februar 2012), paragraf 38–49 (neprekidni boravak u zatvoru u trajanju od 4 godine uz više slučajeva prebacivanja u psihijatrijsku bolnicu čime je otežano odgovarajuće liječenje: kršenje).

³⁶ *Ostrovar protiv Moldavije* (13. septembar 2005), paragraf 76–90.

³⁷ *Florea protiv Rumunije* (14. septembar 2010), paragraf 51–64. Vidi također *Elefteriadis protiv Rumunije* (25. januar 2011), paragraf 46–55, izloženost zatvorenika pasivnom pušenju u zajedničkim ćelijama u periodu dužem od 6 godina dovelo je do hroničnog opstruktivnog bronhitisa. Sud je i ovdje utvrdio kršenje člana 3.

i nesposobnost te posebno „(a) zdravstveno stanje zatvorenika, (b) adekvatnost liječenja i zdravstvene zaštite u zatvoru, i (c) poželjnost mjere upućivanja u zatvor s obzirom na zdravstveno stanje [zatvorenika]“.³⁸

Određene kategorije zatvorenika se naročito ističu. Poodmakla starosna dob ne znači da je upućivanje starijih osoba u zatvor u suprotnosti sa garancijama ECHR, ali značajno pogoršanje zatvorenikovog zdravstvenog stanja može biti razlog da se dalji boravak u zatvoru smatra neprihvatljivim.

U slučaju osoba sa fizičkim invaliditetom neophodno je obratiti naročitu pažnju:

U predmetu Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva osobi rođenoj bez udova usljed anomalija izazvanih korištenjem talidomida koja je patila od problema sa bubrežima određena je sedmodnevna kazna zatvora zbog odbijanja da odgovori na pitanje u toku parničnog postupka pokrenutog zbog vraćanja duga. Pri tome sudija koji je izrekao kaznu nije preduzeo korake kako bi provjerio da li postoje zatvorske prostori koje bi bile adekvatne teškom stepenu invaliditeta podnosioca tužbe. Zatvorenica je prve noći bila smještena u ćeliju u policiji u kojoj je bilo previše hladno za njeno zdravstveno stanje, a s obzirom da nije mogla koristiti krevet u ćeliji, bila je primorana da spava u svojim invalidskim kolicima. Ostatak zatvorske kazne izdržavala je u bolnici u kojoj nije bilo ženskog zdravstvenog osoblja što je značilo da su joj prilikom vršenja nužde morali pomagati muški zatvorski službenici. Po mišljenju Suda, zatvaranje „osobe sa teškim invaliditetom u uslovima u kojoj joj je izuzetno hladno, postoji mogućnost da će dobiti rane od ležanja s obzirom da je krevet pretvrd ili je van njenog domašaja i uslovima u kojima, bez velikih poteškoća, ne može ići u toalet ili održavati ličnu higijenu“ predstavljalo je ponižavajuće postupanje iz člana 3.“³⁹

To također može obuhvatiti potrebu da se zatvorenicima osiguraju sva neophodna specijalizovana pomoćna sredstva koja će im pomoći u izdržavanju kazne.⁴⁰

38 Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva (10. april 2012), paragraf 215.

39 Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-VII, paragraf 25–30, u paragrafu 30. Vidi takođe Flaminzeanu protiv Rumunije (12. april 2011), paragraf 82–100 (propust da se uslovi zatvaranja prilagode zatvorenikovom invaliditetu: kršenje); Arutyunyan protiv Rusije (10. januar 2012), paragraf 74, utvrđeno je da držanje osobe vezane za invalidska kolica sa nizom zdravstvenih problema, uključujući neuspješnu transplantaciju bubrega, izuzetno loš vid, ozbiljnu gojaznost i teški oblik insulinski zavisnog dijabetesa, nije u skladu sa članom 3; i Grimalovs protiv Latvije (25. juni 2013), paragraf 154–162 (nepostojanje organizovane pomoći za zatvorenika paraplegičara: kršenje). Uporedi Zarzycki protiv Poljske (12. mart 2013), paragraf 105–125 (držanje zatvorenika sa amputiranim rukama u zatvoru 4 godine: ne predstavlja kršenje pošto su zatvorski organi bez neprimjerenog odlaganja pronašli uspješno rješenje).

40 Vidi također VD protiv Rumunije (16. februar 2010), paragraf 92–99 (dijagnoza zatvorenika ukazivala na potrebu za zubnom protezom koja mu nije osigurana pošto on sam nije imao novca da za nju plati iako je u skladu sa zakonom imao pravo na besplatnu protezu: ponižavajuće postupanje); Slyusarev protiv Rusije 2010, paragraf 34–44 (zatvorenik sa srednje teškom miopijom nekoliko mjeseci nije imao naočale što je prouzrokovalo značajan stepen patnje i u njemu izazvalo osjećaj nesigurnosti i bespomoćnosti: kršenje); i Vladimir Vasilyev protiv Rusije (10. januar 2012), paragraf 60–70 (neosiguravanje specijalne ortopedске obučne kod zatvorenika izazvalo patnju i bol iznad stepena koji se nije mogao izbjeći: kršenje).

Međutim, do kršenja člana 3. može doći ne samo zbog propusta da se osigura odgovarajuća zdravstvena zaštita nego i zbog samog neodgovarajućeg postupanja. Predmeti kao što je *Nevmerzhitsky protiv Ukrajine* koji se tiču prisilnog hranjenja (a o kojem je bilo riječi u tekstu gore) pokazuju da postupanje koje ne ispunjava evropske standarde može čak predstavljati i mučenje. Ipak, „u pravilu, mjera koja je iz terapijskih razloga neophodna (u smislu utvrđenih principa medicine) ne može se smatrati nečovječnom ili ponižavajućom“.⁴¹ S druge strane, u slučaju mentalno oboljelih zatvorenika, „kod procjene da li su određeni uslovi u zatvoru u suprotnosti sa članom 3. u obzir je neophodno uzeti ugroženost tih zatvorenika i njihovu nesposobnost da, u nekim slučajevima, smisljeno, ili uopšte bilo kako, izraze kako određeno postupanje utiče na njih“ zbog „osjećaja inferiornosti i bespomoćnosti koji je karakterističan za osobe koje pate od mentalnih oboljenja“.⁴²

Zaključak

Postoji čitav niz faktora koji su relevantni za zatvorski kontekst. Sprečavanje nanošenja fizičkih ili psiholoških povreda od ključnog je značaja u praksi Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa članom 2. i 3, i ono predstavlja samu suštinu mandata CPT-a. Brojna pitanja mogu dovesti do kršenja člana 3 (a u slučajevima smrti ili opasnosti od smrti, i člana 2): upotreba sile u akcijama uspostavljanja sigurnosti ili akcijama koje se provode u cilju uspostavljanja reda, loši uslovi u zatvorima, propust da se zatvorenik zaštititi od prijetnje koju predstavljaju drugi zatvorenici ili od samopovređivanja ili samoubistva, neadekvatna zdravstvena zaštita, te liječenje bez odgovarajućih mjera kontrole. Borba protiv zlostavljanja zasnovana je na ovim osnovnim aspektima postupanja sa zatvorenicima.

O jednom posebnom aspektu zatvorskog režima - upućivanju u samicu ili segregaciji - biće riječi u poglavlju 6. U tom poglavlju dodatno će biti naglašene obaveze koje su bile predmet ovog poglavlja pošto se segregacija može koristiti u cilju zaštite ranjivih zatvorenika, ali pri njenoj primjeni može doći do drugog oblika zlostavljanja.

41 Herczegfalvy protiv Austrije (1992) A 244, u paragrafu 82–83.

42 Slawomir Musiał protiv Poljske (20. januar 2009), paragraf 87.

Poglavlje 3

Procjena rizika

3.1 Uvod

Zlostavljanje zatvorenika se obično povezuje sa namjernim činom jednog ili više pojedinaca ili se posmatra kao rezultat suštinskih ili sistemskih propusta u postupanju kao što su loši materijalni uslovi, neefikasne procedure ulaganja pritužbi i tako dalje. Često, međutim, zlostavljanje nalazi plodno tlo u slučajevima kada se zanemare posebne karakteristike pojedinačnih zatvorenika ili kada se te karakteristike (odnosno „faktori rizika“) ne uzmu u obzir prilikom organizacije sigurnosti i upravljanja u zatvoru ili prilikom utvrđivanja potreba zatvorenika vezanih za njihovu dobrobit i rehabilitaciju.

Rad sa počiniteljima krivičnih djela bi trebao biti zasnovan na procjeni zatvorenika koji predstavljaju opasnost po sigurnost i procjeni vjerovatnoće da će oni ponovo počiniti krivično djelo, nakon čega se taj rad dalje prilagođava njihovim karakteristikama i potrebama. Dobro poznavanje faktora rizika prisutnih kod pojedinca može i trebalo bi suštinski uticati na kasnije postupanje i sve mjere koje se preduzimaju. Suprotno tome, zanemarivanje individualizirane procjene rizika na samom početku ili kasnije tokom izdržavanja kazne te nametanje nesrazmjernih mjera sigurnosti ili disciplinskih kazni, pružanje neodgovarajuće zdravstvene zaštite, nepostojanje aktivnosti u okviru plana izdržavanja kazne i drugi faktori mogu predstavljati zlostavljanje.

Rad sa počiniteljima krivičnih djela trebao bi se zasnivati na procjeni rizika po sigurnost i procjeni rizika od ponavljanja krivičnog djela. Zanemarivanje procjene rizika koja je prilagođena individualnim potrebama može kasnije biti značajan faktor koji dovodi do zlostavljanja.

Upravljanje rizikom je proces odabira i primjene niza interventnih mjera u zatvorskom okruženju i zajednici, kao i u periodu nakon izlaska iz zatvora ili u kontekstu preventivnog nadzora. Glavni rizik o kojem treba voditi računa jeste rizik po javnu sigurnost. To ne podrazumijeva samo zaštitu građana u periodu tokom kojeg je počinitelj krivičnog djela na izdržavanju kazne zatvora nego i nakon isteka te kazne. Razvijeni zatvorski i probacijski sistemi se sve više bave ovom fazom koja slijedi nakon izdržavanja kazne. Ti sistemi su svjesni svoje odgovornosti za potencijalno ponavljanje krivičnih djela i njihov cilj je da ublaže rizik od ponavljanja krivičnih djela i istovremeno da počinitelju krivičnog djela koji je izašao iz zatvora pomognu da se ponovo uklopi u zajednicu. Samo dobro prilagođene i dobro provedene procedure procjene rizika mogu doprinijeti istovremenoj zaštiti javne sigurnosti i prava počinilaca krivičnih djela.

„Javna sigurnost“ podrazumijeva zaštitu građana u periodu tokom kojeg je počinitelj krivičnog djela na izdržavanju kazne zatvora i nakon njegovog puštanja.

Procjene rizika predstavljaju u suštini predviđanja budućeg ponašanja. Rezultati procjene rizika imaju ozbiljne implikacije kako po osobu koja je predmet procjene tako i po društvo: u slučaju počinitelja krivičnog djela, ta procjena odlučuje o njegovoj slobodi; u slučaju društva, njom se može utvrditi da li potencijalno opasnu osobu treba pustiti da se vrati u zajednicu.⁴³

Svi počinitelji krivičnih djela bi trebali proći procjenu po prijemu u zatvorsku ustanovu. Procjena rizika utiče na sigurnosnu kategorizaciju počinitelja, program koji će biti primjenjivan u toku izdržavanja kazne, pravo na raniji otpust i datum otpusta iz zatvora. Tu procjenu rizika bi trebali ponavljati u redovnim intervalima stručnjaci iz područja pravosuđa: prije suđenja, prije izricanja kazne, prilikom određivanja stepena sigurnosti u zatvoru, prije otpuštanja iz zatvora te nakon bilo kojih prekršaja ili kritičnih incidenata.⁴⁴

U radu sa počiniteljima krivičnih djela je, dakle, neophodno imati dovoljno informacija o njihovom stavu prema samim sebi i drugima, o tome kakvu prijetnju predstavljaju po ljude koji sa njima rade i kakve su šanse za njihovu rehabilitaciju. Iz tog razloga *bilo kakvim* intervencijama prema zatvoreniku mora prethoditi procjena. Ta procjena bi trebala obuhvatiti određivanje njihovih ličnih osobina

43 Howard, J., „Ocjena rizika počinitelja.“ John Howard Society of Alberta, 2000.

44 Hare, R. D., „Bez savjesti: Uznemirujuć svijet psihopata među nama“. New York: Pocket Books, 1993.

uzimajući u obzir situacije u kojima će rezultati procjene biti korišteni. Ti rezultati mogu biti različiti tokom izdržavanja kazne i nakon ranijeg otpusta.

- Dakle, *zatvorskom čuvaru* je važno da bude upoznat sa stepenom opasnosti koju određeni počinitelj krivičnog djela predstavlja te da li zatvorenik predstavlja opasnost po druge ili samog sebe.
- *Psiholog* mora procijeniti eventualni napredak u razmišljanjima zatvorenika i eventualne promjene u njihovim stavovima. Komisija za raniji otpust i nadležni sudija će biti zainteresovani za informacije o vjerovatnoći ponavljanja krivičnog djela nakon otpusta i vjerovatnoći integracije u zajednicu uz poštovanje zakona.
- *Probacijski službenik* planira i organizuje šemu odgovarajuće intervencije i vodi računa da rehabilitacija i reintegracija osobe puštene iz zatvora budu uspješne.

Potrebno je, dakle, napraviti jasnu razliku između rizika koji počinitelj krivičnog djela predstavlja za zajednicu i rizika koji predstavlja za vrijeme boravka u zatvoru. Ta dva rizika - sigurnosni rizik i rizik od ponavljanja krivičnog djela treba procjenjivati odvojeno.⁴⁵

3.2 Procjena sigurnosnog rizika kod pojedinaca

Sigurnosni rizici su faktori koji mogu uticati na sigurnost u zatvoru i potencijalno dovesti do bjekstva zatvorenika, nasilja, samoubistva, zloupotrebe opojnih sredstava itd. Prilikom procjene stepena sigurnosne prijetnje u obzir treba uzeti rizik koji zatvorenik predstavlja po sigurnost u zatvoru, po zajednicu, samog sebe ili druge. Ta procjena bi trebala obuhvatiti čitav niz faktora: prirodu krivičnog djela; rizik od bjekstva ili pokušaja bjekstva zatvorenika; rizik od izvršavanja drugih krivičnih djela i uticaja na zajednicu; eventualni rizik koji zatvorenik predstavlja za funkcionisanje, sigurnost i red u zatvoru; eventualni rizik koji zatvorenik predstavlja po vlastitu dobrobit i dobrobit drugih; dužina kazne ili maksimalna zatvorska kazna koja se može izreći za krivična djela za koja je zatvorenik optužen; te sva ostala pitanja od značaja za funkcionisanje, sigurnost i red u zatvoru, kao i za sigurno izdržavanje kazne i dobrobit zatvorenika.

Sposobnost prilagođavanja poštovanju režima, karakteristike ličnosti (historijat nasilja, pokušaja samoubistva, zloupotreba opojnih sredstava, kognitivne sposobnosti, poremećaji ličnosti itd), društveni kontakti i način ponašanja su pitanja koja bi trebala biti od naročitog interesa. Dužina kazne ili opšti recidivizam počinitelja krivičnog djela ne može biti jedini kriterij prilikom utvrđivanja da li određeni počinitelj krivičnog djela u ovom smislu predstavlja opasnost.⁴⁶

⁴⁵ Preporuka CM/Rec (2014) 3 Komiteta ministara o opasnim počiniteljima krivičnih djela, tačka 33.

⁴⁶ Preporuka CM/Rec (2014) 3 Komiteta ministara o opasnim počiniteljima krivičnih djela, tačka 5.

Dužina kazne ne može predstavljati jedini kriterij prilikom utvrđivanja da li određeni počinitelj krivičnog djela predstavlja opasnost.

Bitno je da se prva procjena izvrši što prije nakon prijema u zatvor. To je naročito značajno pritvorenika pošto je poznato da je prvih 48 sati nakon pritvaranja ključno u pogledu suicidalnog ponašanja, lošeg prilagođavanja ili drugih sigurnosnih rizika. To naročito važi za zatvorenike koji spadaju u ranjive grupe kao što su maloljetnici i mladi zatvorenici, zatvorenici starije životne dobi, mentalno oboljeli zatvorenici ili korisnici droga.

Na zatvorenike se primjenjuju sigurnosne mjere koje su minimalno neophodne za postizanje sigurnog boravka u ustanovi.⁴⁷ Sa zatvorenicima treba postupiti na najmanje restriktivan način na osnovu objektivne procjene sigurnosnog rizika koji oni predstavljaju. Nakon toga ih treba držati u sigurnosnim uslovima koji odgovaraju procijenjenom riziku. Neophodni stepen sigurnosti se redovno revidira u toku cjelokupnog boravka u zatvoru.⁴⁸

Ponekad je sigurnosni rizik jedini rizik koji se procjenjuje tokom izdržavanja kazne zatvora. Treba napomenuti da je procjena sigurnosnog rizika neophodna, ali nije dovoljna da bi se procijenio svaki zatvorenik. Pogrešno tumačenje rezultata ili njihova pogrešna primjena - kao na primjer miješanje sigurnosnog rizika i rizika od ponavljanja krivičnog djela u dijagnostičkim centrima - može dovesti do neprimjerenih odluka, mjera ili čak i do zlostavljanja.

Poželjno je da se procjena sigurnosnog rizika provede u roku od 48 sati nakon pritvaranja. To posebno važi za pritvorenike i određene ranjive grupe zatvorenika.

3.2.1 Rizik od ponovnog činjenja krivičnog djela

Procjena rizika od ponovnog činjenja krivičnog djela je nešto složeniji proces koji zahtijeva više pažnje.

Analizom osobina i karakteristika osoba koje izvršavaju krivična djela u odnosu na one koji to ne rade moguće je smanjiti rizik od kriminalnih incidenata u

⁴⁷ Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, 51.1; i Preporuka CM/Rec (2014) 3 Komiteta ministara o opasnim počiniteljima krivičnih djela, tačka 41.

⁴⁸ Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, Pravilo 51.4-5.

budućem ponašanju. Onima kod kojih je prisutan „visok“ rizik od ponavljanja krivičnih djela te je stoga vrlo vjerovatno da će ponovo izvršiti krivična djela treba odrediti strožiji oblik intervencije koji se više zasniva na tretmanu. Nadzor i tretman su efektivniji ako se primjenjuju na one sa srednjim do visokim stepenom rizika od recidivizma. Nasuprot tome, onima koji predstavljaju najniži stepen rizika treba odrediti najmanje restriktivne (i skupe) vidove intervencije. To ne samo da doprinosi uštedi finansijskih sredstava nego i sprečava pogoršanje ponašanja počinilaca krivičnih djela sa niskim stepenom rizika, pošto je nekoliko studija pokazalo da podvrgavanje tretmanu počinitelja sa niskim stepenom rizika zapravo povećava stopu recidivizma kod njih.⁴⁹ Ključna pretpostavka je da je počinitelje koji predstavljaju visok stepen rizika moguće identifikovati te reagovanjem na taj rizik povećati javnu sigurnost tako da se počinitelji sa visokim stepenom rizika ne otpuštaju iz zatvora prije nego što to bude opravdano.

U tom smislu, prvenstveni cilj procjene rizika prvenstveno jeste predvidjeti vjerovatnoću ponavljanja krivičnog djela kod određenog počinitelja i u skladu sa tim predviđanjem prilagoditi dalju intervenciju. Procjena rizika je proces u okviru kojeg se kod počinitelja krivičnog djela procjenjuju odabrane varijable koje, ako se njihovo postojanje utvrdi, povećavaju vjerovatnoću „neuspjeha“.

3.2.2 Statički i dinamički faktori rizika

Te varijable ili „faktori rizika“ se dalje dijele na statičke i dinamičke faktore. Objke kategorije su uzročno povezane sa kriminalnim ponašanjem. **Statički faktori** su zasnovani na prošlosti, oni su fiksirani i ne mogu se mijenjati. **Dinamički faktori** su faktori koji su trenutno prisutni i na njih se može uticati. Neki primjeri statičkih faktora su ranije kazne, pol, vrsta krivičnog djela, kriminalitet u porodici ili motivacija za izvršavanje ranijih krivičnih djela. Starosna dob u kojoj je osoba počinila prvo krivično djelo predstavlja faktor na osnovu kojeg je moguće dosta dobro predvidjeti buduće ponašanje i to je jedan od faktora rizika koji se ne mogu mijenjati: ako je počinitelj prvi put uhapšen u dobi od dvanaest godina, ta činjenica uvijek ostaje. Neki od tipičnih dinamičkih faktora su finansijska situacija, zaposlenje, stavovi koji podstiču vjerovatnoću kriminalnog ponašanja, različiti oblici ovisnosti, porodični odnosi, prijatelji i poznanici iz kriminalnog miljea ili aktivnosti u slobodno vrijeme. U određenoj literaturi ovi dinamički faktori se također nazivaju „kriminogenim potrebama“, tj. faktorima koji dovode do izvršenja krivičnih djela koji su blisko povezani sa rizikom.

Usmjeravanje na kriminogene faktore rizika

Termin „kriminogeni“ podrazumijeva da „počinitelji krivičnih djela imaju veliki broj potreba koje zahtijevaju tretman, ali nisu sve te potrebe vezane za

njihovo kriminalno ponašanje.”⁵⁰ Postoje i drugi faktori za koje se može ispostaviti da su povezani sa izvršenjem krivičnog djela (npr. nisko samopouzdanje, depresija, anksioznost i strah), ali kod njih ne postoji uzročna povezanost.

Važno je znati da nekriminogeni faktori ne utiču značajno na stopu recidivizma. Studije su pokazale da programi koji su usmjereni na četiri do šest kriminogenih faktora više od nekriminogenih faktora mogu imati trideset procenata ili više uticaja na recidivizam. Programi koji su usmjereni na više nekriminogenih faktora rizika imaju mali do blago negativan uticaj.

Prilikom svake procjene prvo treba procijeniti kriminogene faktore koji su uzročno povezani sa kriminalnim ponašanjem.

Kod većine počinitelja krivičnih djela postoji visok rizik od recidivizma pošto oni imaju višestruke faktore rizika i potreba. Efektivni programi tretmana bi trebali biti usmjereni na potrebe koje su izrazito povezane sa kriminalnim ponašanjem kao što su anti-socijalni stavovi, druženje sa anti-socijalnim osobama, zloupotreba opojnih sredstava, nedostatak empatije ili sposobnosti samokontrole.

U analogiji koju su napravili naučnici Latessa i Lowenkamp⁵¹ korišten je primjer različitih faktora rizika povezanih sa srčanim udarom. Starosna dob, pol, istorija srčanih oboljenja u porodičnoj anamnezi, tjelesna težina, fizičke aktivnosti, krvni pritisak, stres, nivo holesterola i pušenje su najjači prediktori srčanog udara. Za *razumijevanje* stepena rizika od srčanog udara, važan je zbir svih ovih faktora (statičkih i dinamičkih) koji određuju vjerovatnoću za dobijanje srčanog udara. Da bi se na rizik od dobijanja srčanog udara *uticalo* te da bi se on *smanjio* neophodno je promijeniti dinamičke faktore (kao što je fizička aktivnost i pušenje). Slično tome, u kriminalnom kontekstu, kriminogeni faktori rizika su ti na koje odgovarajući tretman treba biti usmjeren.

50 Andrews, D. A., & Bonta, J. (2007) Model ocjene rizika-potreba-participacije i humana služba u prevenciji i izvršenju kazni: Sudska praksa u prevenciji kriminala. *Kanadski žurnal za kriminologiju i krivično pravosuđe*. 49, str. 439-464.

51 Edward J. L. & Lowenkamp, C. „Šta su kriminogene potrebe i zašto su bitne?“ Na zapisnik, 4. kvartal, 2005, str.15-16.

49 Andrews, D. A. & Bonta, J. „Psihologija kriminalnog ponašanja“. Cincinnati, OH: Anderson Publ., 3. izdanje, 2003, str. 260.

3.3 Principi efektivnih intervencija

Kriminogene potrebe igraju ključnu ulogu u konceptu poznatom kao model rizik-potreba-responzivnost (RNR)⁵² koji daje sredstvo za procjenu i tretman počinitelja krivičnih djela u cilju smanjivanja recidivizma. RNR model se sastoji od sljedećih ključnih principa: princip rizika, princip potreba i princip responzivnosti.

- **Princip rizika** podrazumijeva da „stepen nadzora i tretmana treba odgovarati stepenu rizika kod počinitelja krivičnih djela“. Taj princip kaže da počinitelji sa visokim rizikom trebaju dobiti veću „dozu“ tretmana, dok počinitelji sa niskim rizikom trebaju manje usluga. Ironija je u tome što je slučaj često upravo suprotan: veliki broj profesionalaca u zatvorima obično zahtijeva da počinitelji sa niskim rizikom budu podvrgnuti nizu programa intervencije u pokušaju da spriječe prihvatanje kriminalnih vrijednosti i uklapanje u zatvorsku supkulturu i spase ih od toga. Međutim, postoje studije koje pokazuju da usmjeravanje prekomjernih resursa na počinitelje sa niskim rizikom može zapravo dovesti do većih stopa recidivizma.
- **Princip potreba** kaže da tretman treba biti usmjeren na kriminogene potrebe počinitelja. To su potrebe koje, kada se promijene, mijenjaju vjerovatnoću recidivizma kroz pružanje usluga.
- Konačno, **princip responzivnosti** kaže da je vjerovatnoća da će tretman biti efektivan veća ako se radi o programu kognitivno-bihevioralnog tretmana (davanje primjera, postepena praksa, igranje uloga i visok stepen podrške pro-socijalnih vidova ponašanja) te ako je stil pružanja usluge *usklađen* sa počiniteljevim stilom učenja. Ova dva procesa nazivaju se opšta i specifična responzivnost. Drugim riječima, počiniteljima moraju biti pružene usluge koje su u skladu sa „prednostima, stilom učenja, ličnošću, motivacijom i bio-socijalnim karakteristikama (npr. pol, rasa) pojedinca.“

Model rizik-potreba-responzivnost (RNR) je trenutno jedan od najpriznatijih i najefektivnijih pristupa tretmanu u cilju smanjenja recidivizma. Prvi korak kod primjene ovog modela jeste procjena kriminogenih potreba počinitelja.

Efektivan tretman nije moguć bez odgovarajuće procjene rizika i potreba. U povezivanju procjene rizika i potreba i tretmana poželjno je i efektivno slijediti ove principe rizika, potreba i responzivnosti.

52 Andrews, D. A., & Bonta, J. (2007) Model ocjene rizika-potreba-responzivnosti i humana služba u prevenciji i izvršavanju kazni: Sudska praksa u prevenciji kriminala. Kanadski žurnal za kriminologiju i krivično pravosuđe.49, str.439-464.

3.4 Instrumenti procjene rizika

„Procjena rizika“ je termin koji je češće prisutan u opštim razgovorima nego u stvarnoj primjeni u zatvorima i popravnim ustanovama. Procjena rizika se može provesti putem nekoliko (manje ili više) strukturiranih načina. Ti načini se mogu podijeliti u četiri kategorije (ili „generacije“). Prva generacija alata za procjenu je uključivala klinička mišljenja. Ta mišljenja su bila nestrukturirana i zasnovana uglavnom na iskustvu onoga ko vrši procjenu. Ovaj pristup koji je bio vrlo zastupljen pokazao se najmanje tačnim i pouzdanim metodom procjene koji je ostavljao malo prostora za analizu drugih okolnosti vezanih za počinjenje krivičnih djela. Klinička mišljenja o jednom te istom počinitelju krivičnog djela često su se mijenjala ovisno o ekspertu koji je dao mišljenje.

Iz tog razloga, 1980-tih godina je razvijena druga generacija alata koji su koristili aktuarske metode. U ovim metodama su se počeli naglašavati takozvani statički faktori koji su pomenuti gore: starosna dob, pol, početak kriminalne karijere, broj osuda i druge karakteristike tipične za kriminalno ponašanje. Ove metode se čak i danas koriste kao alati za klasifikaciju u zatvorskom okruženju. Iako ovaj metod odlikuje veća tačnost predviđanja on ipak ne povezuje kriminogene faktore sa intervencijom koja vodi do rehabilitacije počinitelja krivičnih djela.

Tokom 1990-tih počelo se sa korištenjem alata u kojima su se kombinovani statički i dinamički faktori, a koji su se zasnivali na premisi da je za utvrđivanje rizika od ponavljanja prestupa i odabir adekvatne intervencije neophodno poznavati kako statičke rizike i kriminogene potrebe prestupnika tako i dinamičke rizike. Iako se neki od ovih alata treće generacije zasnivaju na aritmetičkim proračunima kojima se dobija numerička procjena rizika, drugi pristupi uključuju informacije utemeljene na dokazima o faktorima rizika i stručno tumačenje ozbiljnosti, učestalosti i trajanja tih faktora rizika. Iako se alatima treće generacije ne ostvaruje veća tačnost predviđanja u odnosu na aktuarske alate, oni su usmjereni na uticaj na počinitelja. Od uvođenja treće generacije alata više nije dovoljno jednostavno pitati da li je i u kojoj mjeri počinitelj krivičnog djela opasan, nego i zašto je to tako i šta se može učiniti da se to promijeni.

Na kraju milenijuma, pojavila se četvrta generacija alata koja uzima u obzir dužinu i intenzitet predložene intervencije u skladu sa ozbiljnošću rizika i potreba. Ukratko, intervencija mora odgovarati počinitelju i mora postojati responzivnost. To omogućava usklađivanje intervencija prema potrebama pojedinačnih počinitelja, a istovremeno omogućava predviđanje budućeg ponašanja pod uslovom da su određeni uslovi ispunjeni. Iz tog razloga neki autori smatraju da je upravljanje predmetima sastavni dio alata četvrte generacije.

Trenutno su sve četiri generacije alata istovremeno u upotrebi. Bez obzira na to koja se generacija i koji konkretni instrumenti koriste bitno je da se, prije nego što zatvor ili sistem krivičnog pravosuđa odluči da primijeni sistem

procjene rizika, moraju provesti sljedeći koraci kako bi se osiguralo da će instrumenti procjene rizika funkcionisati kako treba⁵³:

- ▶ Instrumente procjene rizika treba testirati na konkretnoj zatvorskoj populaciji;
- ▶ Nezavisno i objektivno istraživačko tijelo treba provesti ispitivanja međusobne pouzdanosti i validnosti;
- ▶ Instrumenti trebaju omogućiti primjenu dinamičkih i statičkih faktora koji su dobro prihvaćeni i testirani u velikom broju zemalja na lokalnu zatvorsku populaciju;
- ▶ Instrumenti trebaju biti u skladu sa stepenom osposobljenosti osoblja;
- ▶ Procjena rizika treba biti pouzdana kod svih strana koje su direktno uključene: zatvorsko osoblje, počinitelji krivičnih djela, kreatori politika.

Neki prilično jednostavni i univerzalni instrumenti za procjenu rizika mogu se kupiti u slobodnoj prodaji. To također podrazumijeva obuku osoblja. Za neke od tih instrumenata osoblje će morati proći kraću akademsku ili specifičnu obuku kako bi bili osposobljeni za vršenje tačnih procjena. Kod drugih instrumenata malo je vjerovatno da će se minimalni stepen pouzdanosti i validnosti moći postići ako osoblje nije izuzetno stručno. Ako organizacija nema takvo osoblje, korištenje ovih instrumenata nije preporučljivo. Sasvim je prihvatljivo ako se organizacija odluči za korištenje „jednostavnijih“ (ali standardiziranih) instrumenata za procjenu rizika. Te alate je daleko lakše primijeniti, nisu toliko skupi i često imaju istu tačnost predviđanja kao i napredniji (i komplicirani) instrumenti.

Manje može biti više

Kod uvođenja nove politike procjene rizika može biti poželjno početi sa jednostavnijim alatima za procjenu rizika koji će biti jasni i prihvatljivi za svo osoblje i donositelje odluka umjesto složenih, sofisticiranih instrumenata za čiju primjenu se nisu stekli uslovi i ne postoji dovoljno teoretskog znanja.

3.5 Neki formalni aspekti procjene rizika

Kako bi se osiguralo da će procjena rizika poslužiti gore pomenutim ciljevima te da će se izbjeći pogrešno korištenje rezultata u obzir treba uzeti sljedeće preporuke i primjere dobre prakse.

⁵³ Austin, J., „Pravilno i nepravilno korištenje ocjene rizika u izvršenju kazni.“ Federal Sentencing Reporter, Vol. 16, No. 3, 2004.

Bez obzira na vrstu instrumenata za procjenu rizika, procjenu rizika treba vršiti strukturirano i na osnovu dokaza, što uključuje odgovarajuće potvrđene alate i stručno donošenje odluka. Osobe koje vrše procjenu rizika trebaju poznavati (i potpuno razumjeti) ograničenja procjene rizika od ponavljanja krivičnih djela i predviđanja budućeg ponašanja, posebno na duži period. Takve instrumente za procjenu rizika treba koristiti s ciljem razvijanja najkonstruktivnijeg i najmanje restriktivnog tumačenja mjera ili sankcija, kao i za potrebe individualiziranog izvršenja kazne. Njihova svrha nije određivanje kazne, iako se nalazi do kojih se pomoću njih dođe mogu konstruktivno koristiti da ukažu na potrebu za intervencijom.⁵⁴

Procjene rizika koje se vrše tokom izvršenja kazne treba posmatrati kao progresivne i povremeno vršiti njihovu reviziju kako bi se omogućila ponovna procjena rizika koji predstavlja počinitelj. Adekvatno obučeno osoblje treba redovno ponavljati procjene kako bi se osiguralo ispunjavanje zahtjeva planiranja kazne ili kada se ukaže potreba za tim, što omogućava reviziju okolnosti koje se mijenjaju tokom izvršenja kazne. Praksa u procjeni rizika treba odgovarati činjenici da se rizik koji počinitelj krivičnog djela predstavlja vremenom mijenja: ta promjena može biti postepena ili iznenadna. Procjene rizika se trebaju kombinovati sa pružanjem prilika počiniteljima krivičnih djela da se usmjere na svoje specifične potrebe vezane za rizik, kao i da promijene svoje stavove i ponašanje. Detaljnost procjene treba biti uslovljena stepenom rizika i srazmjerna ozbiljnosti potencijalnog ishoda.

Čini se da je i za ustanovu i za počinitelje krivičnih djela korisno ako su počinitelji i sami uključeni u svoju procjenu te ako imaju pristup zaključcima te procjene.

Što je zatvorski sistem razvijeniji više pažnje treba poklanjati kriminogenim rizicima i potrebama, kao i njihovoj konkretnoj procjeni.

Intervencije u cilju sprečavanja ponavljanja krivičnih djela trebaju biti jasno povezane sa tekućom procjenom svakog počinitelja. Te intervencije treba planirati i za zatvorsko okruženje i za zajednicu osiguravajući kontinuitet između ova dva konteksta. Planiranje kazne treba biti realno i imati ostvarive ciljeve te treba biti strukturirano tako da zatvorenicima omogući da u potpunosti razumiju svrhu intervencija kao i šta se od njih očekuje. Ovi procesi trebaju biti predmet redovne revizije uz mogućnost prilagođavanja promjenama u procjeni rizika.

⁵⁴ Preporuka CM/Rec (2014) 3 Komiteta ministara o opasnim počiniteljima krivičnih djela, tačka 28 -32.

Poglavlje 4

Dinamička sigurnost

4.1 Uvod

Za upravnike zatvora, sigurnost je glavni zadatak. „Sigurnost“ se može podijeliti na tri osnovne kategorije: **fizička sigurnost** koja podrazumijeva infrastrukturu, zgrade, dvorište i prateću tehnologiju, uključujući elektronske uređaje; **proceduralna sigurnost** koja obuhvata ciljne i strukturirane radnje koje provodi zatvorsko osoblje, na primjer sigurnosne provjere, kontrole i razne rutinske aktivnosti; i **dinamička sigurnost koja obuhvata** aktivnosti koje doprinose razvijanju profesionalnih i pozitivnih odnosa između zatvorskog osoblja i zatvorenika kao jednom posebnom vidu sigurnosti koja je zasnovana na poznavanju zatvorske populacije i razumijevanju odnosa između samih zatvorenika, kao i odnosa između zatvorenika i zatvorskog osoblja.⁵⁵

Dinamičkom sigurnošću se, dakle, između zatvorskog osoblja i zatvorenika pokušavaju razviti odnosi koje karakterizira poštovanje i odgovornost. Ona je efektivna u osiguravanju da zatvorenici ne doživljavaju ovlaštenja zatvorskog osoblja kao provokaciju ili kaznu te osoblju omogućava da lakše predvidi probleme i sigurnosne rizike u zatvoru. Evropska zatvorska pravila⁵⁶ propisuju da „osiguranje koje se obezbjeđuje fizičkim preprekama i drugim tehničkim sredstvima mora biti praćeno dinamičkim osiguranjem koje pružaju zatvorski službenici koji poznaju zatvorenike koji su pod njihovom kontrolom“. To podrazumijeva da se **sigurnosna procjena rizika** vrši što prije nakon prijema u ustanovu da bi se utvrdio stepen opasnosti po zajednicu u slučaju bijega zatvorenika i stepen opasnosti od pokušaja bijega bilo samostalno ili uz pomoć nekoga izvan ustanove.⁵⁷ Step en neophodne sigurnosti redovno se revidira tokom cijelog perioda boravka u zatvoru.

⁵⁵ Ujedinjene nacije, „Priručnik za upravljanje incidentima“, 2013.

⁵⁶ Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo 51.2

⁵⁷ Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima, 51.3-5

4.2 Principi „dinamičke sigurnosti“

Osnovni preduslov za najvažniji aspekt dinamičke sigurnosti jeste stalno posmatranje i aktivni kontakt sa počiniteljima krivičnih djela. Što je ovaj odnos obostraniji (a ne jednostran) to bolje. Iz tog razloga bi zatvorenici trebali biti u mogućnosti da kontaktiraju sa osobljem u bilo koje vrijeme, uključujući i tokom noći.

U Evropskim zatvorskim pravilima naglašavaju se i drugi značajni vidovi uloge osoblja. Osoblje treba imati stav koji odražava jasan smisao svrhe zatvorskog sistema. Rukovodstvo treba pokazivati liderstvo tako da doprinese razumijevanju te svrhe. Posebnu pažnju treba pokloniti upravljanju odnosima između zatvorskog osoblja u direktnom kontaktu sa zatvorenicima i samih zatvorenika koji su pod njihovim nadzorom.

Jedan od najtežih zadataka zatvorskog osoblja jeste odgovornost koju imaju u zaštiti dostojanstva zatvorenika i osiguravanju humanog zatvorskog ambijenta. To pred njih postavlja značajne zahtjeve. Očekivanja su velika pošto Evropska zatvorska pravila propisuju: zatvorsko osoblje „se uvijek mora vladati i obavljati svoje dužnosti tako da na zatvorenike utiču svojim primjernim postupanjem i zadobiju njihovo poštovanje“.⁵⁸

Dobar primjer ostvarivanja ovog očekivanja može se naći u Politici rada zatvorskih službi na Teritoriji glavnog grada Australije o upravljanju zatvorskim ustanovama. To pokazuje da se dinamička sigurnost ostvaruje, zatvorsko osoblje tokom obavljanja dužnosti stupa u interakciju i komunicira sa zatvorenicima kroz, na primjer:

- ▶ redovan obilazak područja za koje su zaduženi;
- ▶ razgovor sa zatvorenicima, zadobijanje njihovog povjerenja i razvijanje odnosa;
- ▶ provjeravanje fizičkog stanja zatvorenika tokom smotre i prebrojavanja;
- ▶ održavanje dosljednog stava prema neprihvatljivom ponašanju;
- ▶ podsticanje pozitivnog ponašanja i reagovanje na negativno ponašanje;
- ▶ učešće u procesu upravljanja predmetima;
- ▶ blagovremeno reagovanje na zahtjeve, i
- ▶ smirenost tokom incidenata.⁵⁹

Dinamičko sigurnosti dodatno doprinosi efektivna međusobna komunikacija između zatvorskih čuvara te njihova komunikacija sa ostalim osobljem.

⁵⁸ Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima, 75.

⁵⁹ Politika o upravljanju izvršenjem kazni Australijske zatvorske službe za teritoriju glavnog grada, 2011.

Efektivno dijeljenje informacija potpomognuto procedurama koje kombinuju elektronske sisteme sa ličnim kontaktima osigurava da rukovodno zatvorsko osoblje bude upoznato sa važnim pitanjima, kao i detaljnu primopredaju dužnosti na kraju smjene i između timova.

Dinamičkoj sigurnosti dodatno doprinosi efektivna međusobna komunikacija između zatvorskih čuvara te njihova komunikacija sa ostalim osobljem.

Kada se primjenjuje efektivno, dinamička sigurnost zatvorenici omogućava da se osjećaju slobodno kada se obraćaju zatvorskom osoblju. To s druge strane doprinosi sprečavanju eskalacije problema. Iskustvo je pokazalo da će, ako neki zatvorenici žele da prave nered, drugi to prijaviti i odbiti da učestvuju zato što žele očuvati fer i human zatvorski režim. U Ujedinjenom Kraljevstvu [Engleska i Vels] nedavno su se pojavile inicijative kojima se želi osigurati da osoblje svoje odnose sa zatvorenici smatra jednako važnim kao sredstva fizičkog obuzdavanja. „Petominutna intervencija“ (eng.: five minutes intervention) uči osoblje da u kratkom petominutnom razgovoru mogu kod zatvorenika probuditi osjećaj da neko o njima brine te da je zatvorsko osoblje zainteresovano za njih.

To znači da se kod zatvorenika neguje nada da mogu promijeniti svoj život, ali također i da se kroz bolje odnose dobija više informacija te samim tim unapređuje dinamička sigurnost. Obuka zatvorskih službenika je sada produžena na deset sedmica, a naglasak je na unapređenju odnosa sa zatvorenici.

Ostvarivanje izvrsnosti u dinamičkoj sigurnosti, dakle, zavisi od rukovodstva koje promovira pozitivnu kulturu koja počiva na tri stuba: podsticajan ambijent; stručno i posvećeno osoblje i individualna procjena zatvorenika i upravljanje rizikom. Druga dva aspekta se mogu opisati ukratko:

Podsticajan ambijent podrazumijeva fizičku i proceduralnu sigurnost. To su preduslovi za stvaranje sigurnog ambijenta, odnosno ambijenta u kojem se osoblje i zatvorenici mogu osjećati opušteno. Upravljanje zasnovano na standardima Vijeća Evrope bi trebalo omogućiti stvaranje pravednog, humanog i sigurnog ambijenta u kojem se potrebe zatvorenika ispunjavaju i vodi računa o njihovoj dobrobiti.

Stručno, obučeno i posvećeno osoblje nije moguće imati bez dovoljnog broja uposlenika. Pored toga, izbor kandidata, njihovo znanje, životne vještine i obuka ključni su za njihov uspjeh i profesionalizam u radu. Osoblje se mora osjećati opušteno u izvršavanju svojih dužnosti i u kontaktima sa

zatvorenici. Osoblje se mora osjećati sigurno, imati dosljedan i kredibilan stav i zadržati kontrolu nad zatvorom u svim okolnostima. Ako se osoblje osjeća previše slabim to će onemogućiti proaktivnu interakciju sa zatvorenici. Osoblje će biti više posvećeno pravdi, redu i disciplini ako ima podršku sistema u vidu transparentne politike sigurnosti i identiteta ustanove što će im omogućiti da podstiču pozitivno ponašanje istovremeno dosljedno reagujući na negativno ponašanje. U dobrom ambijentu to ne podrazumijeva nužno strogo kažnjavanje: kada god se konflikti mogu riješiti razgovorom, medijacija treba imati prioritet. Uloga rukovodstva koje cijeni poštenje, iskrenosti i integritet jeste da vodi računa da osoblje ima jaku poziciju – pa time agresivno pokazivanje moći više neće biti neophodno.

Na kraju, također, vrijedi istaći opšti standard i često ponavljano preporuku CPT-a u vezi sa suzdržavanjem od nošenja oružja prilikom uobičajenih svakodnevnih dužnosti. Ako se smatra da je oružje neophodno u određenim situacijama ne treba ga nositi tako da bude vidljivo prilikom direktnog kontakta sa zatvorenici. Ta praksa se smatra direktno suprotnom dinamičkoj sigurnosti.

Vidljivo nošenje oružja u direktnom kontaktu sa zatvorenici može štetiti principu dinamičke sigurnosti.

Poglavlje 5

Postupanje sa ranjivim grupama zatvorenika

5.1 Uvod

Svi zatvorenici mogu biti ranjivi u određenoj mjeri (na primjer, u smislu pretrpanosti zatvora, loših fizičkih uslova, izolacije i neodgovarajućih aktivnosti). Međutim, određene grupe zatvorenika su izložene većem riziku od zlostavljanja od ostalih. Fizička slabost, mentalna nesposobnost, pripadnost manjinskoj grupi, različit izgled ili upadljivo ponašanje su samo neki faktori koji mogu dovesti do predrasuda, diskriminacije, isključenja ili direktnog zlostavljanja.

Zatvorenici koji dolaze iz etničkih, vjerskih ili rasnih manjina, strani državljani, seksualnih manjina, a posebno osobe sa invaliditetima poput hendikepiranih, bolesnih, mentalno oboljelih i mentalno retardiranih zatvorenika su u mnogo većoj opasnosti od diskriminacije i zlostavljanja. Pored toga, maloljetnici, žene i stariji zatvorenici mogu biti izloženi zlostavljanju i od stane zatvorskog osoblja i od strane drugih zatvorenika. Također postoje i posebne grupe kriminalaca bijelih ovratnika, policijskih doušnika, bivših nosilaca javnih funkcija i policijskih i zatvorskih službenika koji mogu biti u opasnosti od ponižavanja ili fizičkog ili psihičkog zlostavljanja i nasilja.

Sa ranjivim zatvorenicima se treba postupati - kao i sa svim zatvorenicima - u skladu sa obavezama međunarodnih standarda o ljudskim pravima. Ovo također podrazumijeva da se njihove posebne potrebe trebaju uzeti u obzir u vezi sa njihovim izgledima u socijalnoj reintegraciji.

Ranjive zatvorenike treba smatrati zatvorenicima sa posebnim potrebama. Upravo zbog toga oni imaju potrebu za dodatnom brigom i zaštitom.

Suprotno generalnom stajalištu, te ranjive grupe ne predstavljaju samo mali dio zatvorske populacije, jer njihov udio u domaćim zatvorskim sistemima

posljednjih godina rapidno raste. Strani zatvorenici, na primjer, čine preko 20 % zatvorske populacije u zemljama Evropske unije. Ostale kategorije ranjivih zatvorenika mogu biti i dominantnije. Prema studijama urađenim u određenom broju zemalja, od 50 do 80 % zatvorenika ima određeni oblik mentalne nesposobnosti (a broj zatvorenika sa dijagnostikovanim mentalnim poremećajima kontinuirano raste). Pored toga, u nekim jurisdikcijama rasne i etničke manjine predstavljaju preko 50 % zatvorske populacije.⁶⁰

Ranjive grupe mogu predstavljati značajan dio zatvorske populacije.

Također je bitno istaći da, u mnogim slučajevima, zatvorenici mogu spadati u više ranjivih grupa. Ovo podrazumijeva da oni mogu imati više posebnih potreba. Takvi zatvorenici mogu patiti zbog njihovih postojećih posebnih potreba (pogoršanih činjenicom da su u zatvoru) ali i zbog dodatnih opasnosti sa kojima su suočeni a koje proizlaze iz njihovog posebnog statusa.

„Ranjiv“ ne znači i „manje opasan“ jer se ne povezuje sa stepenom opasnosti, rizika od ponovnog počinjenja krivičnog djela, nasilja, itd. Međutim, podrazumijeva da neispunjavanje potreba ranjivih zatvorenika može u određenim slučajevima da preraste u zlostavljanje.

Visok omjer ranjivih zatvorenika znači da se njihove posebne potrebe ne mogu smatrati marginaliziranom komponentom politika upravljanja zatvorima. Cjelovite strategije upravljanja, koje uključuju procjenu rizika i potreba, planove izvršenja kazni prilagođene konkretnoj osobi, posebnu brigu i nadzor i zaštitu zatvorenika sa posebnim potrebama, podrazumijeva da je potrebno najprije izraditi politike rada i prakse, a zatim ih primijeniti. Naročito je bitno da se zaštita ljudskih prava ranjivih zatvorenika posmatra kao sastavni dio odgovornosti rukovodstva u obezbjeđenju sigurnog i pravičnog okruženja (pitanje koje je razmatrano u kontekstu diskusije o „dinamičnoj sigurnosti“, u prethodnom tekstu).

Ovo zaista predstavlja izazov, ali je od vitalne važnosti da se ostvari. Jednakost i pravičnost idu ruku pod ruku sa krivičnim pravosuđem. Bitno je osigurati da

⁶⁰ Priručnik o zatvorenicima sa posebnim potrebama. Ured za droge i kriminal Ujedinjenih nacija, Ujedinjene nacije, Njujork, 2009, str. 4- 5.

se u zatvorima provode politike kojim se sprečavaju diskriminatorne prakse. Diskriminacija po osnovu rođenja, nacionalnosti, etničke pripadnosti, rase, porijekla, pola, seksualne orijentacije, roda, identiteta, starosne dobi, invaliditeta, zdravstvenog stanja, kazne ili drugog statusa se može spriječiti; ali ovo opet ne sprečava da se posebne potrebe određenih grupa zatvorenika prepoznaju.

5.2 Maloljetnici⁶¹

Nasilje u ustanovama za maloljetne počinitelje krivičnih djela preovladava u velikom broju zemalja. Ono poprima različite oblike, uključuje različite počinitelje, i pojavljuje se u različitim prilikama i u različitim fazama u sistemu krivičnog pravosuđa. Ta pojava je složena. Utvrđivanje njenih osobina i uzroka može pomoći u njenom sprečavanju. Nasilje se pojavljuje na različite načine. Nasilje čine drugi maloljetni zatvorenici, drugi odrasli zatvorenici u zatvoru sa maloljetnicima, osoblje, i sami maloljetnici (uključujući samopovređivanje i samoubistvo). Najčešći oblici nasilja koje čine drugi maloljetnici uključuju agresiju i uporno tiraniziranje (eng.: bullying); pored toga, može doći do pojave seksualnog zlostavljanja, iznude i rasističkog zlostavljanja.

Osoblje može predstavljati opasnost po maloljetne zatvorenike zloupotrebom službene dužnosti. Ovo može obuhvatiti prekomjernu upotrebu sile, upotrebu sredstava obuzdavanja, i svojevoljnu primjenu disciplinskih mjera poput samice i pretresa. Članovi osoblja mogu namjerno da tiraniziraju i prijetje maloljetnicima, a kao posljedica toga maloljetnici se mogu čak i bojati da budu sami u svojim ćelijama. Osoblje također može tolerisati napade drugih maloljetnika tako što neće adekvatno reagovati.

Maloljetnici prema tome predstavljaju ranjivu kategoriju zatvorenika. U ovom odjeljku se nastoje istaći međunarodni standardi, utvrditi posebni rizici i predložiti strategije za minimiziranje tih rizika.

Maloljetnici predstavljaju posebno ranjivu kategoriju zatvorenika. Međutim, rizici sa kojim se suočavaju mogu se značajno smanjiti poduzimanjem određenih mjera.

- Okruženje u ustanovi može značajno uticati na sposobnost maloljetnika da se prilagodi životu u ustanovi. Nivo društvene interakcije između maloljetnika i osoblja i stav osoblja prema maloljetnicima

61 Ovaj odjeljak je uglavnom izvučen iz Izvještaja o nasilju u ustanovama za maloljetne počinitelje krivičnih djela izrađen od strane Prof. Dr T. Liefwaard, Dr J. Reef i M. Hazelzet, LL.M i odobren od strane Vijeća za penološku saradnju (PC-CP) Evropskog Komiteta za problem kriminala (CDPC) Vijeća Evrope, (PC-CP (2014)13 rev. 2), predstavljenom na multilateralnom sastanku od strane Prof Dr T. Liefarda.

će u značajnoj mjeri određivati njihov osjećaj sigurnosti, pravednog tretmana i povjerenja u osoblje u rješavanju briga ili razmatranju pritužbi. Sve ovo će također pomoći maloljetnicima da se nose sa emocionalnim stresom a i da time spriječe ljutnju i strah: represivna klima u ustanovama za posljedicu ima nepovjerenje između maloljetnika i osoblja kao i među maloljetnicima, što zauzvrat rezultira opasnošću da se nasilje koristi kao sredstvo kontrole sa očitim posljedicama da sami maloljetnici postanu čak i agresivniji.

- Odabir osoblja je od vitalne važnosti. CPT preporučuje da osoblje „treba pažljivo odabrati i to na osnovu njihove profesionalne zrelosti i sposobnosti da se nose sa izazovima rada sa – i zaštite dobrobiti – ove starosne grupe. Preciznije, treba biti posvećeno radu sa mladima, i biti u stanju da vodi i motiviše maloljetnike koji su pod njihovom kontrolom. Obuku treba održati cijelom osoblju, i u toku uvođenja u rad i kontinuirano i iskoristiti adekvatnu vanjsku podršku i nadzor u vršenju svojih dužnosti”⁶²
- Postupanje sa maloljetnicima na fer i pravedan način je važno, na primjer primjenom informacija koje se posebno odnose na djecu i mehanizama pravne zaštite. Zauzvrat, fer tretman pomaže u uspostavljanju osjećaja povjerenja u institucionalnim aktivnostima i za posljedicu ima spremnije prihvatanje institucionalnih pravila i (gdje je potrebno) kazni. Posebno, Preporuka CM/Rec(2008)br. 11 o Evropskim pravilima za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju kazni i mjera pruža detaljna pravila o postupcima po uložnim pritužbama, inspekciji i praćenju. Ova pravila su dopunjena Smjernicama iz 2010. godine za pravdu prilagođenu djeci u kojima se traže mehanizmi koji su „pristupačni, odgovaraju starosnoj dobi, adekvatni su, brzi, koji pridaju dužnu pažnju, adaptirani su i fokusirani na potrebe i prava djeteta, kojima se poštuju prava djeteta kao i prava na pravičan postupak, pravo da učestvuje i da razumije postupak, pravo i na privatni i porodični život i na integritet i dostojanstvo”⁶³ Od vitalne važnosti je povjerenje između osoblja i maloljetnika koje će maloljetnicima omogućiti da slobodno podnose pritužbe protiv osoblja bez reperkusija. Maloljetnici također trebaju imati pristup nezavisnim mehanizmima za ulaganje pritužbi izvan ustanove.

62 24. opšti izvještaj CPT/Inf (2015), paragraf 119. Primjere takve prakse je primijetio CPT u Irskoj (Irska – CPT/Inf (2011) 3, paragraf 40; Pored toga, pristup rodno miješanog osoblja i multidisciplinarnog tima postoji, na primjer u Austriji i Turskoj (Austria – CPT/Inf (2010) 5, paragraf 74; Turkey – CPT/Inf (2005) 18, paragraf 73; Vijeće Evrope, 2012, str. 25).

63 Smjernice Komiteta ministara Vijeća Evrope o pravosuđu pogodnom za djecu (2010), odjeljak II. Definicije

Osoblje mora znati da postoje rizici koje nosi korištenje sredstava fizičkog obuzdavanja; istovremeno, međutim, propuštanje da se obuzda maloljetnik kada postoji ozbiljan rizik od nanošenja povreda bi moglo da ima za posljedicu neizvršavanje obaveze brige. Evropska pravila za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju kazni i mjera propisuju da se sila protiv maloljetnika treba koristiti samo u krajnjem slučaju u samoodbrani, u slučajevima pokušaja bjekstva, fizičkog otpora zakonitoj naredbi, direktnom riziku od samopovređivanja, povređivanja drugih ili nanošenja veće štete na imovini. Ovim Pravilima se također poziva na propisnu domaću regulativu: korištenje sredstava obuzdavanja se mora precizirati u nacionalnom zakonu i ne smije se primjenjivati duže nego što je to potrebno. Neki oblici obuzdavanja poput korištenja lanaca i okova se moraju zabraniti.⁶⁴

Sila protiv maloljetnika treba upotrijebiti samo u krajnjem slučaju u samoodbrani, u pokušaju bjekstva, fizičkog otpora zakonitoj naredbi, direktnom riziku od samopovređivanja, povređivanja drugih, teškim oštećenjima imovine.

Smjernice za najbolju praksu Irske u upotrebi sredstava fizičkog obuzdavanja pružaju korisnu procjenu toga da li se sredstva obuzdavanja koriste kao mjera samo u krajnjem slučaju postavljanjem niza pitanja prije korištenja fizičkog obuzdavanja:

- ▶ *Da li postoji alternativna strategija koja nosi manje rizika od fizičkog obuzdavanja, poput, nazora mlade osobe sa sigurne udaljenosti ili odvratanje ili preusmjerenje?*
- ▶ *Da li postoje medicinska, psihološka ili druga sigurnosna upozorenja za izbjegavanje fizičkog obuzdavanja kod djeteta o kojem se radi?*
- ▶ *Da li ova intervencija odgovara razvojnoj fazi te mlade osobe?*
- ▶ *Šta je naučeno iz prethodnog iskustva, ako jeste, fizičkog obuzdavanja te mlade osobe?*⁶⁵

Slične brige se javljaju po pitanju korištenja disciplinskih mjera. U ovom slučaju rizik je da se ove mjere koriste kao sredstva represije i odvratanja u okolnostima kada bi bilo adekvatnije zauzeti edukativni ili pedagoški pristup radi rješavanja razloga za njihovo nametanje. Linija između zakonitog i nezakonitog ili samovoljnog kažnjavanja može biti vrlo tanka. Evropska pravila za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju kazni i mjera propisuju da

disciplinske postupke treba koristiti samo u krajnjem slučaju da se samo „ponašanje za koje je izvjesno da će predstavljati prijetnju redu, zaštiti ili sigurnosti se može definisati kao disciplinski prekršaj“. Od država članica se ponovo očekuje da osiguraju da disciplinski postupci imaju jasnu zakonsku osnovu u nacionalnom zakonu (tj. moraju se precizirati osnove za primjenu disciplinskih pravila i postupaka koje treba poštovati prije njihove primjene).⁶⁶

Disciplinske kazne treba po mogućnost birati na osnovu njihovog edukativnog učinka a trebaju biti srazmjerne težini krivičnog djela. Evropska pravila za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju sankcija ili mjera također posebno odbijaju upotrebu kolektivnog kažnjavanja, tjelesnog kažnjavanja, kažnjavanja zatvaranjem osobe u mračnu ćeliju, i sve druge oblike nečovječnog ili ponižavajućeg kažnjavanja. Posebno, „maloljetnicima se ne smije izricati samica u ćeliji za kažnjavanje“.⁶⁷

Obrazovanjem se mogu rješavati negativni uticaji često niskog socio-ekonomskog porijekla maloljetnih zatvorenika i pomoći njihova konačna reintergracija u društvo.

To može podrazumijevati obrazovnu podršku u cilju razumijevanja a time i tolerancije kulturnih i vjerskih razlika i razlika u seksualnoj orijentaciji. Preciznije, u kontekstu smanjenja rizika od nasilja, podučavanje mladih osoba o boljim vještinama rješavanja socijalnih problema pomoću opštih intervencija u rješavanju problema (na primjer, u odnosu na tiraniziranje i viktimizaciju) će pomoći pojedincima da nauče adekvatnije načine reagovanja od agresije).

Podučavanje mladih boljim vještinama za rješavanje socijalnih problema će pomoći pojedincima da nauče adekvatnije načine reagovanja na situacije.

Primjeri dobre prakse su nađeni u Izvještaju Vijeća Evrope o nasilju u ustanovama za maloljetne počinitelje krivičnih djela⁶⁸:

Na Malti, medijacija između počinitelja i žrtve je dala određene pozitivne rezultate. Ovaj pristup podstiče odgovornost počinitelja i razumijevanje i eventualno opraštanje žrtve, ali je najvažnije da [on] uči zatvorenike da rješavaju sukob na zreo način tako što to pretvaraju u učenje kroz iskustvo za obje strane.

Francuska je pokušala „edukativnu medijaciju“. Ona omogućava da se uspostave dovoljno jake edukativne veze sa stručnjacima prije razmatranja određenog djela

⁶⁴ Preporuka CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara u vezi sa Evropskim pravilima za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju kazni ili mjera, pravila 90-91.

⁶⁵ Irska služba za pravdu mladih, Smjernice za najbolju praksu u primjeni fizičkog obuzdavanja, 2006.

⁶⁶ Preporuka CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju kazni ili mjera, Pravilo 94.

⁶⁷ Preporuka CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara o Evropskim pravilima za maloljetne počinitelje krivičnih djela na izdržavanju kazni ili mjera, Pravilo 95.

⁶⁸ Izvještaju Vijeća Evrope o nasilju u ustanovama za maloljetne počinitelje krivičnih djela (PC-CP (2014)13 rev 2).

koje je izazvalo osudu. Ovom edukativnom medijacijom se tako dozvoljava da se pitanja koja se odnose na krivično djelo razmatraju na indirektan način pomoću kojeg je izvjesnije da će počinitelj priznati krivično djelo. Sredstva poput kurseva pisanja, moduli prevencije i senzibilizacije (o građanstvu, zdravstvenoj zaštiti, itd.), igranje uloga ili kulturne aktivnosti se mogu koristiti za indirektnu pomoć tinejdžeru da otvoreno govori i da doprinese restorativnoj praksi.

U Irskoj, navedena Politika rada i procedura upravljanja ponašanjem praćena obukom osposobljava osoblje da se nosi sa svim problemima ponašanja od verbalne eskalacije do fizičkog obuzdavanja i izvještavanja o svim incidentima. „Izradom navedenog programa o upravljanju ponašanjem ostvaruje se konzistentnost u tome kako osoblje radi sa mladim posebno u odnosu na potencijalne incidente. Sa akcentom na obuku o načelima koja čine ustanovu gdje je briga, dobrobit, zaštita i sigurnost mladih i osoblja od najveće važnosti, ulažu se svi napor da se interveniše u situacijama ranije u cilju sprečavanja da one postanu fizičke. Fokus obuke je na utvrđivanju tačke eskalacije incidenta i obuka osoblja da interveniše na najadekvatniji način uzimajući u obzir njihovo poznavanje određenih uključenih pojedinaca. Uloga „ključnog radnika“ je

od vitalne važnosti kao i izrada „Planova o upravljanju brigom o pojedincu“. Oni se izrađuju za svaku mladu osobu na osnovu informacija prikupljenih iz ocjena, studija i sastanaka osoblja. Stvarni broj broja upotrebe sredstava fizičkog obuzdavanja i velikih incidenata je značajno opao u proteklih sedam godina i to dijelom zbog toga što osoblje stiče više iskustva u radu a dijelom zbog kontinuirane obuke u oblasti upravljanja ponašanjem i drugim oblastima.“

5.3 Zatvorenici sa mentalnim poteškoćama

Nedavni događaji u psihijatriji širom Evrope su rezultirali smanjenjem broja pacijenata koji se drže u zdravstvenim ustanovama za duševno oboljele, ali je cijena toga bio porast broja zatvorenika sa nekim oblikom duševne bolesti. Politike represivnog kažnjavanja su djelimično odgovorne za ovu situaciju. Ovo predstavlja poseban problem zatvorskim službama koje nisu spremne da se nose sa takvim zatvorenicima.

Dok su ocjene teških duševnih poremećaja poput depresije ili šizofrenije i mentalne retardacije rijetko kontraproduktivne, ocjene i ekstremnih emocionalnih stanja relativno kratkog trajanja i poremećaja ličnosti su dugo razmatrane u posljednjih nekoliko decenija.

Što je jača veza između duševnog poremećaja i krivičnog djela, manja je odgovornost. Zatvorska kazna se izriče djelimično na osnovu toga da se počinitelj krivičnog djela može smatrati lično odgovornim.

Zakoni i krivični zakoni koji se bave počiniteljima krivičnih djela sa duševnim bolestima neizbježno predviđaju da se hospitalizacija izrekne prije ili umjesto zatvorske kazne.

Mentalne poteškoće obuhvataju široku lepezu izrazito različitih stanja. One se razlikuju po svojim uzrocima i posljedicama, posebno u vezi sa tim kako se pravo zatvorenika na zdravlje treba tumačiti i ostvarivati. Ove razlike imaju krucijalni uticaj na to kako se takav zatvorenik treba tretirati, uključujući primjenu svih sigurnosnih mjera.

Gdje god je to moguće, potrebno je praviti razliku između zatvorenika sa:

- ▶ Intelektualnim poteškoćama (uključujući mentalno retardirane);
- ▶ Duševnim bolestima (poput afektivnih, psihotičnih ili neurotičnim poremećajima);
- ▶ Duševnim ili bihevioralnim poremećajima zbog uzimanja psihoaktivnih supstanci;
- ▶ Poremećajima ličnosti.

U postupanju sa zatvorenicima sa **intelektualnim poteškoćama** se treba fokusirati na obezbjeđenje zaštićenog i sigurnog okruženja, po mogućnosti odvojenog od ostalih zatvorenika jer su mentalno retardirani pojedinci u većoj opasnosti od iskorištavanja i fizičkog i seksualnog zlostavljanja. Adaptivno ponašanje je uvijek narušeno, ali u zaštićenim socijalnim okruženjima gdje postoji podrška postoji mogućnost da ovaj poremećaj uopšte ne bude očigledan kod osoba sa blažom mentalnom retardacijom.

Za zatvorenike sa **duševnim poremećajima** poput tjeskobe, depresije, psihotičnih, neurotičnih i drugih poremećaja, potrebno je posebno osigurati dobar pristup zdravstvenim službama i psihijatrijskom liječenju. U izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) za 2004. godinu, „Prevencija duševnih poremećaja“ se navodi da „Prevencija ovih poremećaja je očito jedan od najefikasnijih načina smanjenja opterećenja [bolešću].“⁶⁹ Slično tome, u Smjernicama Evropskog psihijatrijskog udruženja iz 2011. godine o prevenciji duševnih poremećaja se navodi, „postoje značajni dokazi da različite psihijatrijska stanja mogu se spriječiti primjenom djelotvornih intervencija na osnovu dokaza“⁷⁰ Nažalost, termini „duševni poremećaj“ i „duševna bolest“ imaju relativno nejasno tumačenje, usljed čega pitanje da li poremećaji ličnosti predstavljaju duševne bolesti istog kvaliteta, ili ne, ostaje neriješeno.⁷¹

69 Svjetska zdravstvena organizacija. (2004). Prevencija duševnih poremećaja: djelotvorne intervencije i opcije u politici: sažeti izvještaj/ izvještaj Svjetske zdravstvene organizacije, Odjel za mentalno zdravlje i zloupotrebu opojnih sredstava. Ženeva: Svjetska zdravstvena organizacija, str.1.

70 Campion, J.; Bhui, K.; Bhugra, D. "Evropsko psihijatrijsko udruženje (EPA) Smjernica o prevenciji duševnih poremećaja". *Evropska psihijatrija*, 2012, 27 (2): str. 68–80.

71 Kendell, R. E. „Razlika između poremećaja ličnosti i duševne bolesti.“ U Britanskom psihijatrijskom žurnalu, feb. 2002, 180 (2) 110-115.

Zatvorenici sa mentalnim ili bihevioralnim poremećajima zbog **uzimanja psihoaktivnih supstanci** su podložniji raznim drugim duševnim bolestima. Često pate od duševnog stanja koje se naziva dvostruka dijagnoza. Najbolji programi liječenja su oni koji pružaju integriran pristup. Programi ne bi trebali koristiti pristup „jedna veličina odgovara svakom“ pri čemu svi zatvorenici dobijaju isti plan izvršenja kazne ili tretmana. *Italijanska zatvorska služba vodi projekat finansiran od strane EU fokusirajući se na broj zatvorenika koji pate od problema mentalnog zdravlja, u cilju razvijanja i ispitivanja novih pristupa u rješavanju pitanja mentalnog zdravlja koji pogađaju zatvorenike.*

Zatvorenici sa **poremećajima ličnosti** čine posebnu kategoriju. Premda su poremećaji ličnosti – posebno antisocijalni i disocijalni poremećaji ličnosti - uvršteni u liste mentalnih poremećaja koje se često koriste (DSM⁷² i ICD⁷³), svaki poremećaj ličnosti značajno ne umanjuje zakonsku odgovornost.⁷⁴ Međutim, još uvijek nema konsenzusa niti među forenzičkim psihijatrima, psiholozima niti među pravnicima o tome kako procjenjivati zakonsku odgovornost ovih počinitelja krivičnih djela. Osobe kod kojih se prvenstveno manifestuju poremećaji ličnosti u vezi sa kriminalnim ponašanjem se, barem iz heurističkih

razloga, obično smatraju odgovornim za svoje ponašanje. Ovo se odražava u činjenici da do 60 procenata zatvorenika predstavlja osobe sa poremećajem ličnosti. Uz izuzetak ozbiljnih poremećaja ličnosti, etiketiranje zatvorenika kao ranjivih samo na osnovu dijagnostikovanog poremećaja ličnosti se ne čini adekvatnim. Naprotiv, može dovesti do pogrešnih indikacija za posebnu brigu.

Zatvorenici sa poremećajima ličnosti koji predstavljaju veliki dio zatvorske populacije, se automatski ne navode kao ranjivi, osim ako se njihove posebne potrebe i indikacije ne utvrde u detalje.

Zbog niza različitih stanja termin ‘mentalni invaliditet’ obuhvata različite pristupe liječenju koje treba usvojiti kao odgovor. Termin ‘briga za mentalno zdravlje’ i ‘liječenje’ se ovdje koriste da pokriju niz opcija liječenja, uključujući

72 Američko psihijatrijsko udruženje., & Američko psihijatrijsko udruženje (2011). *Dijagnostički i statistički priručnik duševnih poremećaja: DSM-IV-TR*. Washington, DC: Američko psihijatrijsko udruženje.

73 Svjetska zdravstvena organizacija. (1992). ICD-10 klasifikacija duševnih i bihevioralnih poremećaja: Klinički opisi i dijagnostičke smjernice. Zeneva: Svjetska zdravstvena organizacija.

74 Krober, H. L. & Lau, S. “Loš ili lud?— poremećaji i zakonska odgovornost: Situacija u Njemačkoj.” U *Bihevioralne nauke i pravo*, 18, 679–90, 2000.

psihosocijalnu podršku, savjetovanje, govornu i okupacionu terapiju, fizioterapiju, bihevioralnu terapiju i psihijatrijsko i medicinsko liječenje kao i odgovarajuće specijalističke usluge zdravstvene zaštite.

Također je bitno izraditi strategije za sprečavanje samoubistva i samopovređivanja. Iz tog razloga, osobama koje su pod rizikom je potrebno osigurati odgovarajuće psihološke i psihijatrijske procedure liječenja. Potrebno je uvesti sveobuhvatnu strategiju za brigu o mentalnom zdravlju u svaki zatvor a osoblje treba biti obučeno da procjenjuje ponašanje koje predstavlja rizik od samopovređivanja.

Postupak detaljne provjere zdravlja (eng.: screening) se vrši po ulasku u zatvor (period prva 24 sata nakon prijema nosi najviše rizika) i naknadne ocjene u redovnim intervalima čine ključne komponente strategija za prevenciju samopovređivanja i samoubistva. Obuka osoblja o pitanjima vezanim za mentalno zdravlje koje pokriva ocjenu nivoa rizika i prevenciju takvih pojava je od suštinske važnosti. Ukratko, promoviranje mentalnog zdravlja u zatvorima treba biti ključni element upravljanja zatvorima i politike zdravstvene zaštite.

5.4 Stariji zatvorenici sa tjelesnim invaliditetom

Najveći broj zatvora se projektuje za mlade i fizički zdrave počinitelje krivičnih djela. Ti zatvorenici čine većinu zatvorske populacije. Programi za zatvorenike se obično izrađuju imajući na umu potrebe mlađih zatvorenika. Rijetko se uzimaju u obzir drugačije fizičke sposobnosti starijih zatvorenika. Stariji (tj. stari) zatvorenici i osobe sa fizičkim invaliditetom (a posebno oni sa dugotrajnim invaliditetom) se mogu suočiti sa različitim

preprekama koje onemogućavaju njihovo potpuno i efektivno učešće u zatvorskom životu ili na istoj osnovi sa ostalim.

Načelo da se zatvorske kazne trebaju izricati samo u krajnjem slučaju treba biti temeljno načelo u donošenju odluka da li uputiti u zatvor počinitelje krivičnih djela sa invaliditetom, uzimajući u obzir nivo brige koji se očekuje da će dobiti u zatvorima. Također je bitno osigurati da budu doneseni zakonski propisi i procedure da se osigura da osobe koje su optužene ili osuđene za krivično djelo ne budu diskriminisane po osnovu svojih fizičkih invaliditeta. Ti fizički invaliditeti se u zatvorima uveličavaju, s obzirom da se radi o zatvorenom i ograničenom okruženju.

Stariji zatvorenici imaju niz različitih potreba za zdravstvenom zaštitom koje većina zatvorskih sistema nije u mogućnosti obezbijediti u najvećoj mogućoj mjeri, što također značajnije opterećuje resurse zatvorskih službi zdravstvene zaštite. Nekoliko faktora može pogoršati postojeće fizičke invaliditete. Pretrpanost zatvora je očigledan faktor. Plan i arhitektura zatvora također mogu

otežati zatvorenicima sa poteškoćama u kretanju da dobiju pristup prostorijama za ručavanje, bibliotekama, sanitarijama, prostorijama za rad, rekreaciju i posjete. Zatvorenici sa oštećenjima vida neće moći čitati vlastitu poštu ili zatvorska pravila i propise ako im se ne pomogne ili se ne dostavi materijal napisan Brailleovim pismom, a neće moći koristiti biblioteku, ako nisu na raspolaganju snimljeni materijali ili knjige napisane Brailleovim pismom. Zatvorenici sa oštećenjem sluha ili govora mogu biti onemogućeni da dobiju prevodioca, što ih može spriječiti da učestvuju u različitim zatvorskim aktivnostima, uključujući savjetodavne programe kao i vlastita saslušanja za uslovni otpust ili disciplinska saslušanja.⁷⁵

Ukratko, u cilju obezbjeđenja jednakog tretmana za zatvorenike sa invaliditetom, i zaštite njihovih ljudskih prava, zatvorski organi trebaju imati posebne politike rada i strategije koje se odnose na potrebe ovih ranjivih grupa. Takve politike rada treba da rješavaju prioritarna pitanja poput obuke osoblja, klasifikacije, smještaja, zdravstvene zaštite, pristupa programima i uslugama, lične sigurnosti i pripreme za otpust ili raniji uslovni otpust.

5.5 Etničke, rasne i vjerske manjine

Manjinske grupe se razlikuju od ostalih zatvorenika na osnovu njihovog etničke pripadnosti, rase i naslijeđa. Ova razlika će se odraziti u različitim etničkim, vjerskim i kulturnim praksama i jezicima. Manjinska grupa nužno ne predstavlja i manjinu po broju, jer može obuhvatiti svaku grupu koja je u nepovoljnom položaju u odnosu na dominantnu grupu u smislu socijalnog statusa, obrazovanja, bogatstva ili političke moći. Posebno je bitno shvatiti da određene etničke, rasne ili vjerske grupe zatvorenika ili starosjedilačkog naroda mogu u nekim zatvorima biti previše zastupljene u poređenju sa situacijom po pitanju opšte populacije relevantne države ili regiona.

Manjinska grupa ne predstavlja nužno manjinu po broju.

Pretjerana zastupljenost se događa kada je udio određene grupe ljudi u zatvoru ili sistemu krivičnog pravosuđa veći od udjela te grupe u opštoj populaciji. Jednak tretman poziva na eliminaciju svih oblika diskriminacije a isto tako i afirmativno djelovanje radi osiguranja da se zadovolje posebne potrebe manjina.

Diskriminacija u zatvoru se može reflektirati na veliki broj načina, najočiglednije fizičkim zlostavljanjem (npr. premlaćivanjem) i verbalnim zlostavljanjem (npr.

⁷⁵ Russell, M. i Stewart, J., Invaliditet, zatvor i historijska segregacija, Mjesečni pregled, 15. juli, 2002.

govorom mržnje ili uznemiravanjem) od strane zatvorskog osoblja ili drugih zatvorenika. Pripadnici pretjerano zastupljenih grupa mogu biti sistematično:

- *preklasifikovani* i stavljeni u ustanovu sa višim stepenom sigurnosti nego što je potrebno,
- diskriminirani po pitanju kvaliteta *smještaja*,
- izloženi učestalijem *disciplinskom kažnjavanju*,
- izloženi učestalijim *procedurama pretresa* ili drugim sigurnosnim mjerama,
- *ugroženi u pristupu zdravstvenoj zaštiti i programima liječenja*,
- *ugroženi u pristupu obrazovanju i radu*,
- *ugroženi u pristupu vanrednim aktivnostima, privremenog otpusta, dopusta radi odlaska kući i odlukama o uslovnom otpustu*.

Najočiglednije, jezički zahtjevi manjinskih grupa mogu biti zapostavljeni. Ovo može obuhvatiti, npr. propust da se osiguraju kopije zatvorskih pravila i propisana jeziku koji oni razumiju, nedostatak materijala za čitanje ili odsustvo prevoda i prevođenja u toku disciplinskih saslušanja ili programa rehabilitacije.

Uspješna strategija u prevazilaženju ovih problema nalaže primjenu odgovarajućih procedura politike rada. Prvi korak za zatvorske službe je da se jasno istakne njihova predanost rasnoj i etničkoj jednakosti i da tu predanost pretvore u praksu. Ovdje se jasno preporučuje da se izvrše konsultacije sa predstavnicima zajednice manjinskih grupa prilikom izrade konkretnih mjera.

5.6 Zatvorenici strani državljanima

Termin „zatvorenici strani državljanima” se odnosi na „zatvorenike koji ne posjeduju pasoš zemlje u kojoj su zatvoreni” i obuhvata „zatvorenike koji su živjeli duže periode u zemlji u kojoj su zatvoreni, ali koji nisu naturalizovani, kao i oni koji su nedavno stigli”⁷⁶ Nezakoniti migranti i oni koji traže azil *nisu zatvorenici*, i nikad se ne trebaju držati u zatvorskim ustanovama. U posljednjih nekoliko decenija, zatvorske populacije u Evropskim zemljama

su porasle i njihovi profili su se promijenili. U 2015. godini, u evropskim zemljama je bilo gotovo 115.000 zatvorenika stranih državljanina. Njihov broj uveliko varira po zemlji, od manje od 1% u Rumuniji i Poljskoj do apsolutne većine u gotovo deset zemalja, uključujući Austriju (50.9%), Lihtenštajn (55.6%), Grčku (60.4%), Luksemburg (72.3%) i Švicarsku (73%). Dakle, prosječan procenat stranaca u

⁷⁶ Priručnik za zatvorenike sa posebnim potrebama. Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal, Ujedinjene nacije, Njujork, 2009.

ukupnoj evropskoj zatvorskoj populaciji je preko 20%.⁷⁷ Posljednji događaji sa povećanom migracijom prema Evropi ukazuje da se može očekivati dalji porast.

Zatvorenici strani državljani koji nemaju zakonsku dozvolu boravka u zemlji u kojoj su uhapšeni ili oni koji gube svoju zakonsku dozvolu boravka zbog krivičnog djela se suočavaju sa dvije kazne: zatvorom i deportacijom u zemlju porijekla, često protiv njihove volje⁷⁸. Ponekad njihova domovina ne želi primiti zatvorenika nazad, što vodi ka prolongiranom pritvoru osobe o kojoj se radi sa neizvjesnim statusom. Neki zatvorenici podnose zahtjev za azil dok su u zatvoru. Mnogi se suočavaju sa pritvorom na neodređeni period čekajući odluku imigracijskih organa nakon završetka izdržavanja kazne.

Zatvorenici koji su i strani državljani i rasna ili etnička manjinska grupa mogu biti izloženi višem nivou diskriminatorskih stavova i praksi. Rizici od zlostavljanja se umnožavaju ako su prisutni drugi faktori rizika poput mentalnog poremećaja i post-traumatskog stresa.

Uzimajući u obzir rastući broj zatvorenika stranih državljana u mnogim zatvorskim sistemima, postoje hitni etički i praktični razlozi da se utvrde strategije za rješavanje posebnih potreba ovih grupa zatvorenika u cilju ublažavanja štetnih posljedica zatvaranja u stranoj zemlji.

Zatvorenici strani državljani, posebno oni koji nisu zatvoreni kao imigracioni pritvorenici, često dolaze iz zemalja ugroženih ratom, političkim sukobom ili prirodnim nesrećom. Neki zatvorenici mogu pokazati simptome poremećaja od post-traumatskog stresa. To predstavlja prirodnu emocionalnu reakciju na intenzivna iskustva koja uključuju stvarnu ili prijetnju nanošenju teških povreda sebi ili drugima. Ovakva iskustva se zovu „traumatičnim“. Primjeri traumatičnih događaja su bombardovanja, silovanje, mučenje, smrt ili nestanak članova porodice ili prijatelja, istjerivanje iz domova ili gledanje kako se drugoj osobi nanose povrede ili kako se ubija.

Diskriminatorno postupanje može se odražavati u stvarnom fizičkom ili verbalnom zlostavljanju, ali često može biti manje vidljivo i suptilnije, na primjer, što se odražava na sigurnosni nivo na koji se strani državljani raspoređuju smještaj koji im se dodjeljuje, broj disciplinskih kazni koje dobijaju u poređenju sa drugima, i procedure i metode pretresa kojima se podvrgavaju.

77 World Prison Brief i istraživanje Instituta za krivičnu politiku. (2015, decembar 1). Preuzeto iz <http://www.prisonstudies.org>.

78 Priručnik za zatvorenike sa posebnim potrebama. Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal, Ujedinjene nacije, Njujork, 2009, str. 83-84.

Evropskim zakonskim pravilima se preporučuje da se zatvorenicima stranim državljanima trebaju dostaviti konkretne informacije o pravnoj pomoći, i da te zatvorenike treba bez odlaganja obavijestiti o njihovom pravu da zatraže kontakt i da im se omoguće odgovarajuća sredstva za komunikaciju sa diplomatskim ili konzularnim predstavnicima njihove države.⁷⁹

Preporukom Komiteta ministara državama članicama Vijeće Evrope iz 2012. (12) o stranim zatvorenicima⁸⁰ se u detalje nabrajaju mjere za smanjenje izolacije i poticanje povratka u društvenu zajednicu:

- ▶ *zatvorska pravila i informacije treba da budu jasni,*
- ▶ *potrebno je obezbijediti usluge pisanog i usmenog prevođenja, kao i kurseve jezika,*
- ▶ *potrebno je omogućiti komunikaciju sa drugom osobom iste nacionalnosti,*
- ▶ *potrebno je osigurati pristup materijalima za čitanje u zatvorskim bibliotekama ili putem konzularnih usluga,*
- ▶ *u slučaju da zatvorenici strani državljani treba da ostanu u državi u kojoj su zadržani nakon otpusta, zatvorske, probacijske ili druge agencije specijalizovane za pomaganje zatvorenicima treba da im pruže podršku i brigu,*
- ▶ *zatvorenici strani državljani treba da imaju isti pristup odgovarajućoj radnoj ili stručnoj obuci, kao i programima izvan zatvora,*
- ▶ *potrebno je omogućiti posjete i druge kontakte sa vanjskim svijetom.*

5.7 Seksualne manjine

Seksualna manjina predstavlja grupu čiji se seksualni identitet, orijentacija i prakse razlikuju od većine u društvu. Termin se prvenstveno koristi za lezbijke i homoseksualce, ali se također može odnositi na interseksualce, transseksualce i osobe trećeg spola.⁸¹

Seksualne manjine su posebno ranjiva grupa u zatvorima u pogledu diskriminacije. Zatvorenici će biti izvrnuti ponižavanju, nasilju i seksualnom zlostavljanju. Osnovna i najočiglednija potreba takvih zatvorenika je zaštita od seksualnog zlostavljanja i silovanja, napada koje uglavnom izvode drugi zatvorenici.

Mnogo je veća mogućnost da zatvorenici iz reda seksualnih manjina budu žrtve seksualnog napada od mogućnosti da budu počinilji tih djela.⁸²

79 Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima 37.1-37.5.

80 Preporuka CM/Rec (2012) 12 Komiteta ministara o zatvorenicima stranim državljanima

81 U posljednje vrijeme se predlažu sveobuhvatni termini GSM („Rodne i spolne manjine“, rodne i spolne manjine).

82 Human Rights Watch, Nema bježanja: Silovanja muškaraca u zatvorima u Sjedinjenim Državama, 2001, str. 70.

Kako se navodi u *Priručniku o zatvorenicima sa posebnim potrebama Ujedinjenih nacija*⁸³, pošto silovanje zatvorenik-na-zatvorenika u takvim slučajevima uključuje osobe istog spola, počinitelji se automatski etiketiraju kao homoseksualci. U stvari, većina zatvorskih silovatelja sebe vidi kao heteroseksualce a žrtvu kao zamjenu za ženu. Tipičan put koji se otvara za zatvorenike homoseksualce ili lezbijke jeste da dobijaju zaštitu od zatvorenika "muža", to jest, zatvorenika koji je dovoljno moćan u hijerarhiji da drži druge zatvorenike pod kontrolom, za ispunjavanje svih seksualnih zahtjeva drugog zatvorenika. Vremenom, međutim, žrtva se može 'pozajmljivati' drugim zatvorenicima i time pogoršavati patnju žrtve kao prisilne prostitutke.

Brojne mjere u cilju zaštite tih zatvorenika će pomoći u smanjenju rizika od zlostavljanja:

- ▶ Uprava zatvora treba izraditi politike i strategije da bi se osigurala maksimalna moguća zaštita zatvorenika iz reda seksualnih manjina zabranom diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili spolnog identiteta. Diskriminacije posebno ne bi trebalo biti u kvalitetu smještaja obezbijeđenog zatvorenicima iz reda seksualnih manjina.
- ▶ Obuka osoblja treba da obuhvati podizanje nivoa svijesti o načelima jednakosti i nediskriminacije, uključujući i poznavanje seksualne orijentacije i spolnog identiteta i posebnih potreba i zaštite seksualnih manjina.
- ▶ Zatvorski klasifikacijski sistemi treba da prepoznaju potrebe za posebnom zaštitom zatvorenika iz reda seksualnih manjina. Takve zatvorenike ne treba smještati u spavaonice ili ćelije zajedno se zatvorenicima koji mogu predstavljati rizik za njihovu sigurnost. (Može biti od koristi uzeti u obzir želje i probleme samih zatvorenika u fazi raspoređivanja u ćelijski smještaj).

Nije uvijek poželjno smjestiti transseksualne zatvorenike prema njihovom spolu rođenja. Umjesto toga, uprava zatvora treba uzeti u obzir različite smještajne potrebe onih koji nisu bili na operaciji promjene spola i onih koji jesu, i da li su ti zatvorenici prešli iz muškarca u ženu ili iz žene u muškarca, ženskog kao transseksualne osobe, ili da li se nalaze u procesu tranzicije.

83 Priručnik za zatvorenike sa posebnim potrebama. Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal, Ujedinjene nacije, Njujork, 2009, str. 105-106.

Kao i svi zatvorenici, zatvorenike iz reda seksualnih manjina treba podvrgnuti potpunom detaljnom ljekarskom pregledu (eng. screening) po dolasku u zatvor. Efikasan, pristupačan i povjerljiv mehanizam ulaganja pritužbi će pomoći u utvrđivanju bilo kojeg pitanja koje izaziva zabrinutost kod takvih zatvorenika.

5.8 Ostale ranjive grupe odraslih zatvorenika

Postoje i druge grupe ranjivih zatvorenika. Zatvorenici sa dugotrajnim i doživotnim kaznama, zatvorenici sa smrtonosnim bolestima, ili (gdje postoji) štićenici smješteni u forenzičke bolnice ili sigurne preventivne pritvorske ustanove mogu predstavljati dodatne ranjive grupe u sistemu krivičnog pravosuđa. Pojedinci u svakoj od tih grupa imaju posebne specifične potrebe i mogu se suočiti sa specifičnim rizikom od zlostavljanja. Premda su te grupe veoma heterogene u smislu životnih izgleda i socijalne reintegracije, svaka grupa je u opasnosti od patnje izazvane odvajanjem i izolacijom od njihovih porodica.

Potrebno je izraditi (i periodično revidirati) odgovarajuće politike rada i strategije da bi se obezbijedilo da se potrebe zatvorenika kojima prijeti dugotrajna izolacija ili minimalne šanse za život uzmu u obzir tako što će se poštovati njihova ljudska prava, a istovremeno i potrebe za ličnom i opštom sigurnosti u zajednici. Te politike rada i strategije također trebaju sadržavati i medicinsku njegu.

Poglavlje 6

Mjere sigurnosti, sredstva obuzdavanja i samica

6.1 Uvod

Kako je već rečeno, zatvorsko osoblje snosi bitnu odgovornost za zaštitu zatvorenika od ostalih. Osoblje mora biti spremno da utvrdi i obučeno da se bavi „suptilnim oblicima uznemiravanja do otvorenog zastrašivanja i teških fizičkih napada“⁸⁴ Kako je gore navedeno, pozitivni odnosi između osoblja i zatvorenika pomoću interpersonalnih komunikacijskih vještina će dovesti do stanja 'dinamičkog osiguranja' smanjenjem potrebe za nametljivijim oblicima fizičke kontrole zatvorenika. Prema Ujedinjenim nacijama⁸⁵, ključni faktori u osiguranju sigurnosti i reda u zatvoru uključuju konfiguraciju i infrastrukturu zatvorske ustanove, adekvatan broj članova osoblja i to osoblja koje je dobro obučeno i koje posjeduje relevantne vještine i kompetencije, efikasan sistem klasifikacije zatvorenika i odvajanje različitih kategorija zatvorenika. Ovim mjerama se otklanja potreba za upotrebom mjera obuzdavanja. U suprotnom, loše upravljanje zatvorom koje za posljedicu ima disfunkcionalne oblike kontrole se pojavljuje kao glavni uzrok interpersonalnog nasilja kada se mjere obuzdavanja češće zloupotrebljavaju.

84 11. opšti izvještaj (CPT/Inf (2001) 16, par. 27. Za primjer diskusije CPT, vidi CPT/Inf (99) 9 (Finska), paragraf 59. (svjesnost o postojanju problema interpersonalnog nasilja i potvrda dužnosti brige koju treba pružiti zatvorenicima u takvim slučajevima: ali 'došlo je vrijeme da se krene izvan praćenja ove pojave i da se uspostave koherentne strategije za njeno rješavanje. Mora se učiniti više da se minimizira mogućnost da jaki i robusni zatvorenici vrebaju slabe').

85 Ujedinjene nacije, Priručnik za upravljanje zatvorskim incidentima, 2013, str.26.

Pristup „dinamičke sigurnosti“ koji kombinuje pozitivne odnose između osoblja i zatvorenika uz fer tretman i svrshodne aktivnosti, i tehnike medijacije i de-eskalacije, predstavljaju efikasnija sredstva za obezbjeđenje reda u zatvoru jer sve ovo omogućava predviđanje problema i sigurnosnih rizika.

Međutim, dok se pravilnom klasifikacijom i raspoređivanjem zatvorenika može smanjiti prijetnja od zastrašivanja zatvorenika od strane ostalih, primjena mjera sigurnosti (poput pretresa, upotrebe sredstava obuzdavanja i smještaj zatvorenika u samicu) može povremeno biti potrebna radi osiguranja sigurnosti i reda u zatvorskom ambijentu, radi zaštite osoba lišenih slobode od međuzatvorenickog nasilja, zbog samoodbrane, sprečavanja samopovređivanja i samoubistva i sprečavanja bjekstva.

Evropski sud za ljudska prava je svjestan poteškoća u održavanju sigurnosti i reda u zatvorima. Zatvaranje u zatvor sa visokim stepenom osiguranja nije samo po sebi inkompatibilno sa Evropskom konvencijom za ljudska prava, ali nametanje rutinskih ali strogih mjera sigurnosti bez uvjerljivih sigurnosnih potreba može dovesti do kršenja zabrane zlostavljanja po osnovu člana 3. posebno ako postoje ikakve indicije o namjeri da se zatvorenik ponižava. Međutim, kako je gore navedeno, materijalni uslovi moraju biti kompatibilni sa poštivanjem ljudskog dostojanstva i ne stvarati nepravilne ili teškoće onog intenziteta koji prelazi neizbježan nivo patnje koju zatvor sam po sebi nanosi.

U većem dijelu sudske prakse, načelo je da primjena mjera sigurnosti ili sredstava obuzdavanja mora zadovoljiti dva fundamentalna uslova: prvo, uslov proporcionalnosti (to jeste, mora postojati razumna veza između odabranih sredstava i cilja koji se nastoji postići), a drugo, uslov zaštite od samovoljnog odlučivanja (tj. Proceduralni mehanizmi zaštite trebaju biti adekvatni da zaštite zatvorenika od neopravdanog djelovanja).

Mehanizmi zaštite su prema tome potrebni da se spriječi mogućnost zlostavljanja u slučajevima kada sila ili upotreba sredstava fizičkog obuzdavanja postane neophodna. Upotreba sredstava obuzdavanja koje su „same po sebi ponižavajuće ili bolne“ nije dozvoljena ni pod kojim uslovima. Ovo se treba tumačiti u svjetlu komentara člana 5. Kodeksa ponašanja UN za pripadnike službi za provedbu zakona, u kojem se navodi da termin „okrutno, nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje“ treba „tumačiti tako da se omogućiti najšira moguća zaštita od zlostavljanja, fizičkog ili mentalnog“. Pored toga, prema Evropskim zatvorskim pravilima, sredstva obuzdavanja se nikad ne

primjenjuju kao kazna. U Portugalu se od osoblja traži da odmah prijave upravni ku zatvora kada god saznaju za bilo kakav slučaj primjene prinude; zatim upravnik mora prijaviti slučaj generalnom direktoru Zatvorske službe za dalje ispitivanje slučaja od strane Inspeksijske i revizorske službe, jedinice koju vodi generalni direktor Zatvorske službe i koordinirati od strane sudije ili javnog tužioca. Nadalje, za svakog zatvorenika koji se treba obuzdati stavljanjem lisica duže od jednog sata, kontaktiraju se kliničke službe radi procjene i usvajanja mjera koje se smatraju adekvatnim za njihovo zdravstveno stanje. U Ujedinjenom Kraljevstvu [Engleska i Vels], od svih zatvora se traži da analiziraju svoje brojke koje se odnose na upotrebu sile zbog trendova, uključujući nesrazmjernu upotrebu koja se odnosi na zatvorenike iz reda etničkih manjina. Pored toga, uveden je sistem sprečavanja korupcije i profesionalnih standarda koji omogućava osoblju da u povjerenju prijave navode o zlostavljanju ili neprimjerenom postupanju od strane drugih članova osoblja.

U ovom poglavlju će se razmatrati lepeza sigurnosnih mjera, uključujući upotrebu samice ili segregacije. U vezi sa tim u njemu će se razmatrati kako na najbolji način ispuniti zahtjeve pravila 51. Evropskih zatvorskih pravila u kojem se navodi: „Mjere sigurnosti koje se primjenjuju na pojedine zatvorenike trebaju biti najmanje potrebne mjere da se ostvari njihov siguran boravak u zatvoru“.

6.2 Pretres zatvorenika skidanjem odjeće (detaljni pretres)

Očigledna mjera sigurnosti je pretres zatvorenika skidanjem odjeće (detaljni pretres). Jasno, premda takva mjera nosi određene rizike, očigledno je da se zatvorenik može osjetiti poniženim. Primjena ovog oblika mjere sigurnosti⁸⁶ može pokrenuti pitanja usklađenosti sa EKLJP. Jasno je da službeni organi moraju biti u stanju da pokažu opravdanje za tu mjeru, jer će biti sumnjiva njena upotreba u neprimjerene svrhe ili samo zbog rutinske prakse. Pretresi koji zahtijevaju od zatvorenika da se razodjene vrši samo osoblje istog spola i van vidokruga zatvorskog osoblja suprotnog spola.⁸⁷

Pretres skidanjem odjeće nametnut kao rutinska praksa je sam po sebi riskantan. Osoblje mora da pokaže opravdanje za ovu mjeru, i da je pretres proporcionalan odgovor.

86 Vidi Preporuku (98) 7 Komiteta ministara o etičkim i organizacionim aspektima zdravstvene zaštite u zatvoru, paragraf 72: “Pretresi tijela su stvar upravnih organa a zatvorski doktori treba da se uključe u te postupke. Međutim, ljekarski pregled zatvorenika treba vršiti ljekar kada postoji objektivni zdravstveni razlog koji nalaže njegov/njen angažman.”

87 10. opšti izvještaj, CPT/Inf (2000) 13, paragraf 23. Vidi također predmet Wiktoro protiv Poljske (31. mart 2009. godine), paragrafi 46–57 (potpuno skidanje ženske osobe u centru za zbrinjavanje alkoholiziranih osoba od strane muških članova osoblja i imobilizacija pomoću kaiševa deset sati predstavljalo je ponižavajuće postupanje).

U predmetu Iwańczuk protiv Poljske, zatvoreniku je naređeno da se podvrgne pregledu tijela prije ostvarivanja njegovog prava da glasa. Nije bio problematičan zatvorenik i nije bilo osnov za strah da će se ponašati nasilnički. Dok se skidao, bio je izložen uvredljivim primjedbama stražara, a zbog ovog poniženja, odbio je da nastavi da skida ostatak odjeće. Zbog toga mu je uskraćeno pravo glasanja. Ovo je predstavljalo ponižavajuće postupanje u smislu člana 3.⁸⁸

U predmetu Van der Ven protiv Holandije, kombinacija rutinskog pretresa skidanjem odjeće u zatvoru sa maksimalnim stepenom osiguranja uz nametanje ostalih strogih mjera je preraslo u nečovječno ili ponižavajuće postupanje. Jedna od karakteristika koja je bila najteža za podnijeti osobi koja je primjenjivala sedmične rutinske pretrese skidanjem odjeće tri i pol godine, mjera koja je primjenjivana bez uvjerljivih sigurnosnih potreba i pored svih drugih izrečenih strogih sigurnosnih mjera.⁸⁹

U predmetu Frérot protiv Francuske, nije se pokazalo da se potpuni pretresi tijela zasnivaju na uvjerljivim sigurnosnim potrebama već na pretpostavci skrivanja. Ovo je navodilo na zaključak o kršenju prava.⁹⁰

U predmetu El Shennawy protiv Francuske, uzastopni pretresi tijela visoko rizičnog zatvorenika od strane službenika koji su nosili balaklave (op.prev.: crna vunena kapa koja pokriva cijelu glavu osim očiju) čak i do osam puta na dan u kratkom vremenskom periodu i koji su u početku snimani video kamerom su ocijenjeni kao kršenje člana 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima: potpuni pretresi tijela ne samo da moraju biti nužni već se moraju vršiti na odgovarajući način, a ovaj slučaj je imao određenu dozu ponižavanja koje je prevazišlo nivo koji pretres zatvorenika skidanjem odjeće neizbježno podrazumijeva.⁹¹

6.3 Mjere praćenja sigurnosti u zatvorima

Pretresanje zatvorenika skidanjem odjeće nije jedini aspekt mjera interne sigurnosti koje mogu izazvati problem po osnovu EKLJP: testiranje na droge⁹² a i drugi oblici prisilnih ljekarskih pregleda zatvorenika će predstavljati mišljanja u privatni život ali će se smatrati opravdanim kada je država u mogućnosti da pokaže da to radi u cilju održavanja reda ili korak koji je poduzet u interesu zatvorenika.⁹³ Međutim, u svakom slučaju će biti potrebna adekvatna pravna osnova za djelovanje radi prevencije samovoljne primjere ove mjere:

U predmetu Van der Graaf protiv Holandije, zatvorenik je bio izložen stalnom video nadzoru u periodu od oko četiri i pol mjeseca u pritvorskom centru. Nadzor

88 Iwańczuk protiv Poljske (15. novembar 2001), paragrafi 50–60.

89 Van der Ven protiv Holandije ECHR 2003-II, paragrafi 46–63. Vidi također Lorse i drugi protiv Holandije (4. februar 2003. godine), paragrafi 58–74.

90 Frérot protiv Francuske 2007-VII, paragrafi 35–48

91 El Shennawy protiv Francuske (20. januar 2011.), paragrafi 39–46

92 Tužba br. 21132/93, Peters protiv Holandije, Odluka komisije od 6. aprila 1994. godine, DR 77, str. 75; i Tužba br. 20872/92, A.B. protiv Švicarske, Odluka komisije od 22. februara 1995. godine, DR 80, str. 66 (prisilna medicinska intervencija u formi testiranja urina provedena nad zatvorenicima predstavlja mišljanje u privatni život, ali je opravdano kao potrebno u cilju sprječavanja kriminala i nereda).

93 Matter protiv Slovačke (5. juli 1999. godine), paragrafi 64–72 (prisilni pregled mentalnog zdravlja zatvorenika opravdano razlozima da je to u njegovom interesu).

se smatrao adekvatnim s obzirom na reakcije društva na optužbe sa kojima se podnosilac aplikacije suočavao (to jeste, sumnja da je pucao i ubio poznatog političara) i da se minimizira svaka opasnost od samoubistva ili druge povrede zatvorenika. Prilikom proglašavanja aplikacije prihvatljivom, Sud je smatrao da premda je nepostojanje privatnosti moglo uzrokovati uznemirenje, nije se moglo utvrditi u dovoljnoj mjeri da je takva mjera uzrokovala duševnu patnju takvog nivoa ozbiljnosti da bi predstavljala nečovječno ili ponižavajuće postupanje u smislu člana 3. Niti je aplikacija bila dovoljno utemeljena u smislu člana 8. s obzirom na uznemirenost javnosti uzrokovanu njegovim navodnim krivičnim djelom i važnosti da mu se sudi. Drugim riječima, miješanje u privatni život u ovim okolnostima bi se moglo smatrati potrebnim u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti i prevencije nereda i kriminala.⁹⁴

U predmetu *Lindström i Mässeli protiv Finske*, nametanje obaveze zatvorenicima da nose 'hermetički' zatvorena radna odijela u kratkim periodima nakon sumnje u pokušaj krijumčarenja droge je za posljedicu imalo da su oni u određenim prilikama vršili nuždu u radna odijela. Ovdje je Sud zaključio da nije bilo povrede člana 3. jer su postojali jaki sigurnosni razlozi za primjenu zatvorenih radnih odijela za zatvorenike u izolaciji i nije bilo namjere da se zatvorenici ponižavaju, ali je utvrđeno kršenje člana 8. zbog nepostojanja dovoljne zakonske osnove za primjenu ove mjere u praksi.⁹⁵

6.4 Upotreba sredstava prisilnog obuzdavanja

Rizik se sastoji u tome što upotreba sredstava prisilnog obuzdavanja sama po sebi predstavlja zlostavljanje ili barem podrivanje uspostavljanja harmoničnih odnosa između osoblja i zatvorenika. Sredstava obuzdavanja se definišu kao eksterni mehanički uređaji za ograničavanje ili imobiliziranje pokreta tijela osobe, cijelog tijela ili nekih dijelova tijela. Sredstva obuzdavanja predstavljaju visok rizik od mučenja ili drugih oblika zlostavljanja zbog svoje visoko nametljive prirode i rizika od nanošenja ozljede, bola ili poniženja. Neki uređaji su zabranjeni ili sami po sebi određeni kao ponižavajući ili bolni. Standardi izrađeni na osnovu medicinske etike zabranjuju medicinskom osoblju da učestvuje u bilo kojem postupku u kojem se zatvorenik ili pritvorenik obuzdava. Ne postoji terapeutsko opravdanje za dugotrajnu upotrebu sredstava obuzdavanja; i zaista, takva upotreba može predstavljati zlostavljanje.

Također postoji rizik da sredstva obuzdavanja mogu direktno i namjerno da budu zloupotrijebljena kao alat za namjerno zlostavljanje ili da se imobiliziraju zatvorenici koji se zatim prelaćuju ili na drugi način zlostavljaju. Pored namjerne upotrebe mučenja, korištenje lisica ili drugih sredstava obuzdavanja u toku ispitivanja je problematično ako se koristi da 'omekšaju' zatvorenika, da ga zastraše ili 'slome' radi dobijanja njihovog priznanja ili izjave. Prema tome, sredstva obuzdavanja se trebaju koristiti samo u što kraćem vremenskom

⁹⁴ Van der Graaf protiv Holandije (dec), (1. juni 2004).

⁹⁵ Lindström i Mässeli protiv Finske (14. januar 2014. godine), paragrafi 37-50, i 58-66.

periodu, i nikad se ne trebaju primjenjivati kao kazna. Za CPT, također, primjenu sredstava fizičkog obuzdavanja treba posmatrati kao izuzetnu, koja se prekida prvom prilikom, koja se nikad ne primjenjuje (ili se nikad dugotrajno ne primjenjuje) kao kazna, i koju uvijek prati „konstantan i adekvatan nadzor” zatvorenika i obezbjeđuje liječenje.⁹⁶

Zatvorenik prema kojem su poduzeta bilo kakva sredstva prisile treba da ima pravo na hitan pregled, i ako je potrebno, da mu medicinsku pomoć pruži ljekar. Ovaj pregled treba da se izvrši tako da ga nemedicinsko osoblje ne čuje a poželjno je i da ne vidi, a rezultati pregleda (kao i sve relevantne izjave od strane zatvorenika i zaključke doktora) treba službeno zabilježiti i staviti zatvoreniku na raspolaganje. U tim rijetkim slučajevima kada se traži pribjegavanje sredstvima fizičkog obuzdavanja, zatvorenika o kojem se radi treba držati pod konstantnim i adekvatnim nadzorom. Nadalje, sredstva obuzdavanja treba skinuti prvom prilikom; njih nikad ne treba primjenjivati, ili produžavati njihovu primjenu, kao kaznu. Konačno, potrebno je voditi zapisnik o svakom slučaju primjene sile protiv zatvorenika.⁹⁷

Ne postoji terapeutsko opravdanje za dugotrajnu upotrebu mjera fizičkog obuzdavanja. Njihova upotreba mora biti zakonita, neophodna i proporcionalna.

Pribjegavanje fizičkoj sili koja se ne smatra striktno potrebnom zbog ponašanja zatvorenika u načelu postavlja pitanje da li ovo predstavlja zlostavljanje u smislu člana 3. EKLJP.⁹⁸ Evropska zatvorska pravila također jasno propisuju da se upotreba sile ili mjera prinudnog obuzdavanja može opravdati samo u strogo definisanim slučajevima (poput samoodbrane, u slučajevima pokušaja bjekstva, ili aktivnog ili pasivnog fizičkog otpora na naređenje u skladu sa zakonom ili propisima) i ne smije uključivati više sile nego što je strogo potrebno. Osoblju se također treba održati odgovarajuća obuka da bi bili u stanju obuzdati agresivne zatvorenike.⁹⁹

⁹⁶ 2. opšti izvještaj, op. cit., paragraf 53. Vidi 11. opšti izvještaj, op. cit., paragraf 26: 'Osnova humanog zatvorskog sistema će uvijek biti propisno zaposleno i obučeno zatvorsko osoblje koje zna zauzeti odgovarajući stav u odnosima da zatvorenicima i koji svoj rad vide više kao zanimanje a ne kao puki posao. Izgradnja pozitivnih odnosa sa zatvorenicima treba biti prepoznata kao ključna osobina tog zanimanja. 'Za razmatranje izvještaja zemalja, vidi CPT/Inf (2009) 25 [Bosna i Hercegovina], u paragrafu 77: obuzdavanje zatvorenika od rizika samopovređivanja njihovim vezivanjem lisicama za krevet nije prihvatljivo. Postoje alternativna sredstva mehaničkom obuzdavanju zatvorenika, koja su primjenjivana i uzrokuju manje povreda'.

⁹⁷ 2. opšti izvještaj, CPT/Inf (92) 3, paragraf 53.

⁹⁸ Ribitsch protiv Austrije, (1995), A336, paragraf 38; i Tekin protiv Turske 1998-IV, paragraf 53.

⁹⁹ Preporuka Rec(2006)2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, Pravila 64-68.

Ovo načelo se također primjenjuje na upotrebu lisica. Zatvorenicima se ne trebaju stavljati lisice u zatvoru bez validnog ozbiljnog sigurnosnog razloga a upotreba sredstava fizičkog obuzdavanja je legitimna samo ako je **zakonita, potrebna i proporcionalna**.¹⁰⁰

U predmetu Tararijeva protiv Rusije, nepotrebno vezivanje zatvorenika za krevet lisicama dok je bio ozbiljno bolestan se smatra kršenjem člana 3.¹⁰¹ Slično kršenje je utvrđeno u predmetu Filiz Uyan protiv Turske zbog odbijanja da se skinu lisice zatvorenici koja je izdržavala kaznu dugotrajnog zatvora i koja je sprovedena na ginekološki pregled koji se izvršavao u prisustvu stražara muškog spola.¹⁰²

U predmetu Kashavelov protiv Bugarske, sistematsko vezivanje zatvorenika lisicama svaki put kada se izvodi iz ćelije, praksa koja se primjenjivala 13 godina uprkos odsustvu bilo kakvih pokazatelja rizika, je ocijenjena kao kršenje člana 3, uz citiranje CPT standarda od strane Suda da sistematsko vezivanje lisicama predstavlja ponižavajući tretman.¹⁰³ Nasuprot tome, kršenje prava nije utvrđeno u predmetu Portmann protiv Švicarske u kojem je posebno opasnom osumnjičenom stavljena kapuljača i lisice i okovi na noge da bi se obuzdao dva sata).¹⁰⁴

Ukratko, sredstva obuzdavanja se trebaju primjenjivati samo u izuzetnim prilikama, kada ne postoje druge opcije, radi sprečavanja zatvorenika da nanese povrede drugima ili sebi, ili da se spriječi njegovo bjekstvo prilikom prevoza. U slučajevima kada je upotreba sredstava obuzdavanja u načelu legitimna, način na koji se primjenjuju ne smije biti ponižavajući ili bolan (na primjer, stezanje lisica više nego što je potrebno). Da bi se omogućila propisna detaljna kontrola da li je upotreba sredstava obuzdavanja bila adekvatna, propisno vođenje zapisnika o upotrebi sredstava obuzdavanja treba biti obavezno. Ukratko, odabrani metod treba biti srazmjeran situaciji, automatsko pribjegavanje sredstvima obuzdavanja nije potrebno ako bi kratki period manuelne kontrole kombinovane sa vještinama deeskalacije bio dovoljan. Pored toga sredstva obuzdavanja se nikad ne smiju koristiti na diskriminatornoj osnovi, a slabe tačke se trebaju uzeti u obzir bez obzira na postojanje jasnih procedura, na primjer u slučaju bolesnih ili povrijeđenih zatvorenika, starijih zatvorenika ili osoba sa invaliditetom.¹⁰⁵

6.5 Izricanje mjere smještaja u samicu

Samica ili izolacija nosi rizik od zlostavljanja. CPT definiše samicu kao slučaj „kada god se zatvoreniku naredi da bude odvojen od ostalih zatvorenika ili kada je

zatvoren zajedno sa jednim ili druga dva zatvorenika”.¹⁰⁶ Samica se izriče iz više različitih razloga: ili kao disciplinska sankcija ili kao odgovor na uočenu „opasnu prirodu” zatvorenika ili njegovo „problematično” ponašanje, ili u interesu krivične istrage, ili na vlastiti zahtjev zatvorenika, ili da se zatvorenik zaštiti od rizika od nasilničkog ponašanja drugih zatvorenika.¹⁰⁷ Za CPT, samica uvijek mora biti opravdana, i ispunjavati određena načela sumirana u mnemoničkom “PLANNU”: to jeste, samica mora biti *proporcionalna* (tj. povezan sa stvarnom ili potencijalnom štetom koju treba spriječiti, s tim da što je veći razlog za samicu to ona duže traje); *legalna* (tj. jasno i adekvatno regulisana u domaćem zakonu); *atributivna* (tj. odgovorna - potpuno zapisnički evidentirana tako da prikazuje donošenje odluka i naknadne kontrole); *neophodna* (to jeste, potrebno je primijeniti samo ograničenja koja su potrebna za ostvarivanje određenog cilja); i *nediskriminatorna* (da se osigura da se u obzir ne uzimaju irelevantna pitanja prilikom njenog izricanja).¹⁰⁸

Kada se samica koristi kao kazna:

S obzirom na potencijalno vrlo štetne posljedice samice, CPT smatra da načelo proporcionalnosti nalaže da se treba koristiti kao disciplinska kazna samo u izuzetnim slučajevima i u slučaju krajnje nužde, i u najkraćem mogućem periodu. CPT smatra da maksimalan period ne bi trebao da bude duži od 14 dana za dati disciplinski prekršaj, i po mogućnosti kraće. U slučaju maloljetnika, CPT insistira da svaka primjena samice mora biti izrečena samo u slučaju krajnje nužde i samo u vrlo kratkom periodu.¹⁰⁹ Pored toga, potrebno je zabraniti uzastopne

106 Vidi 21. Opšti izvještaj CPT/Inf(28), paragrafi 53-64 (detaljna izjava o samici). Definicija u Istambulskoj izjavi o samici (2007) obuhvata “fizičku izolaciju osoba koji su zatvoreni u njihove ćelije dvadeset četiri sata dnevno” i pri čemu je “značajniji kontakt sa drugim ljudima obično sveden na minimum” uz “smanjenje poticaja nije samo kvantitativno već i kvalitativno ... [raspoloživi poticaji i povremeni društveni kontakti se rijetko ostvaruju po slobodnoj volji, i općenito su monotoni, i često nisu emfatični]. Vidi nadalje Preporuku Rec (2006) 2 Komiteta ministara u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo 53: ‘Specijalne mjere visokog nivoa sigurnosti i zaštite se primjenjuju samo u izuzetnim okolnostima. Uspostavit će se jasne procedure koje treba poštivati prilikom primjene tih mjera na zatvorenika. Priroda tih mjera, njihovo trajanje i razlozi po osnovu kojih se mogu primijeniti utvrđuju se nacionalnim zakonima... Ove mjere se primjenjuju na pojedince a ne na grupe zatvorenika.’ Za više informacija o međunarodnim standardima, vidi Istambulsku izjavu o upotrebi i efektima samice (2007); i izvještaj specijalnog izvještača UN o mučenju, doc A/66/268 (2011). Vidi također Pravila UN za postupanje sa zatvorenicama i nezavodskim mjerama za žene počinitelje krivičnih djela (Pravila iz Bankoka) (2010), pravilo 22. (zabrana izricanja samice ženama u drugom stanju, ženama sa bebama i majkama koje doje djecu).

107 21. opšti izvještaj, CPT/Inf (2011) 28, paragraf 53. U Istambulskoj izjavi o samici (2007) se također navodi da “široko zastupljena u četiri slučaja u različitim krivično-pravnim sistemima širom svijeta; kao disciplinska kazna za osuđene zatvorenike; za izolaciju pojedinaca tokom krivične istrage u toku; sve više kao administrativno sredstvo za upravljanje posebnim grupama zatvorenika; i kazna koju je izrekao sud. U mnogim jurisdikcijama samica se također koristi kao zamjena za propisnu medicinsku i psihijatrijsku njegu za duševno poremećene osobe [Ipored toga, se samica sve više koristi kao dio prisilnog ispitivanja, a često je sastavni dio prisilnog nestanka ili incommunicado pritvora”.

108 21. opšti izvještaj, CPT/Inf (2011) 28, paragraf 55.

109 24. opšti izvještaj CPT/Inf (2015) 1, paragraf 128.

100 Izvještaj o posjeti 2008. godine Potkomiteta za prevenciju mučenja (SPT) Beninu, 15. mart 2011. godine, CAT/OP/BEN/1, paragraf 107.

101 Tararijeva protiv Rusije 2006-XV, paragrafi 108–111.

102 Filiz Uyan protiv Turske (8. januar 2009), paragrafi 32–35

103 Kashavelov protiv Bugarske (20. januar 2011.), paragrafi 38–40.

104 Portmann protiv Švicarske, (11. oktobar 2011.), paragrafi 66–72.

105 Vidi sudsku praksu u prethodnom tekstu na str. 20-26.

disciplinske kazne koje za posljedicu imaju neprekidan period u samici koji prelazi maksimalni period. Svaki prekršaj koji je počinio zatvorenik koji se smatra da nalaže teže sankcije treba rješavati putem sistema krivičnog pravosuđa. Razlog za izricanje samice kao kazne, i vremenski period na koji se izriče, treba biti u cijelosti dokumentovan u zapisniku o disciplinskom saslušanju. Ti zapisnici treba da budu na raspolaganju višem rukovodstvu i nadzornim tijelima. Također treba uspostaviti efikasan žalbeni postupak pomoću kojeg će se preispitati krivica i / ili kazna u vrijeme koje još uvijek ostavlja mogućnost da žalba ima uticaja na postupanje u praksi. Ovu nužno prati i pravno savjetovanje zatvorenika koje treba biti na raspolaganju u ovoj situaciji. Zatvorenike koji izdržavaju ovu kaznu upravnik zatvora ili drugi član višeg rukovodstva treba svakodnevno posjećivati a naredbu da se ukine samica treba izdati kada bude potrebna zbog zdravlja ili ponašanja zatvorenika. Potrebno je voditi bilješke o tim posjetama i povezanim odlukama.¹¹⁰

Što se tiče posljedica izolacije po ličnost zatvorenika, Sud potvrđuje da je izvjesno da će dugoročno gledano sve forme samice bez odgovarajuće mentalne i fizičke stimulacije imati štetne posljedice i rezultirati slabljenjem mentalnih i socijalnih sposobnosti. Pored toga, automatska segregacija

zatvorenika koji izdržavaju doživotne kazne zatvora od ostale zatvorske populacije i od svakog od njih, posebno ako ne postoje sveobuhvatne aktivnosti izvan ćelije ili stimulansa u ćeliji može sama po sebi pokrenuti pitanje po osnovu člana 3. EKLJP, a izolacija se treba opravdati posebnim sigurnosnim razlozima, uz detaljne reference na fleksibilnije (op.prev.: tzv. "mekane") propise.

Da li ovo pokreće pitanje koje potpada pod član 3. zavisit će od određenih činjenica svakog pojedinačnog slučaja uključujući uslove u kojima je mjera izrečena, težinu mjere, njeno trajanje, zacrtani cilj i njene efekte na zatvorenika. Izricanje samice na neodređeno vrijeme ili uz potpunu senzornu ili socijalnu izolaciju neće biti u skladu sa garancijom,¹¹¹ ali se za druge oblike samice može smatrati da krše član 3. kada se ne osigura adekvatna mentalna i fizička stimulacija ili kada ih prate loši materijalni uslovi ili kada se zdravlje zatvorenika ne uzme u obzir.¹¹² U Rumuniji, *domaćim smjernicama se nastoji ograničiti*

upotreba samice. Na primjer, načelo da se izdvajanje treba izreći samo dok se ne utvrdi pogodna alternativa podrazumijeva da ako je uzrok izdvajanja povezan sa jednim određenim zatvorom, zatvorenika treba premjestiti tako da se ukloni potreba za izdvajanjem. Zatvorenik koji se izdvaja ima pravo da kontaktira svog pravnog zastupnika, i dalje ima osigurana sredstva da ostane u kontaktu sa svojom porodicom osim ako opravdani sigurnosni razlozi drugačije ne zahtijevaju, i mora mu se pružiti prilika da učestvuje u aktivnostima (kada je moguće sa ostalim zatvorenicima) radi sprečavanja senzorne deprivacije. U Ujedinjenom Kraljevstvu [Engleska i Vels], zatvorenici koji se drže izdvojenim od ostalih se podvrgavaju strogim kontrolama i svakodnevnim posjetama upravnika, kapelana, nezavisne nadzorne komisije i službi zdravstvene zaštite. Zatvorenici koji su u opasnosti od samopovređivanja u jedinici za izdvajanje podliježu sigurnosnom algoritmu kojim se određuje da li se zatvorenik može nositi sa periodom izdvajanja, a vrše se revizije da bi se osigurali da se uspostave sistemi za sigurno upravljanje zatvorenicima koji se drže izdvojenim.

Korištenje samice mora također biti zakonito, potrebno i proporcionalno. Samica na neodređeno vrijeme ili bez dovoljno mentalnog stimulansa nije u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Preciznije, izricanje takvih mjera može se desiti samo kada su one u skladu sa domaćim zakonom i kada ih prate proceduralne mjere zaštite.

Kao posljedica toga, izricanje samice u slučajevima kada rizik koji zatvorenik predstavlja nije dovoljan da opravda ovu mjeru ili kada ograničenja koja se nameću nisu opravdano povezana sa navedenim ciljevima samice će pokrenuti pitanje kršenja člana 3.¹¹³

6.6 Disciplinski postupci

Pravila u domaćim zatvorima će redovno sadržavati propise kojima se nastoji obezbijediti red unutar zatvora, a kršenje ovih propisa će pokrenuti primjenu sankcija. Evropska zatvorska pravila prepoznaju da je održavanje discipline i reda neophodno u cilju održavanja nivoa lične i opšte sigurnosti u zatvoru. Domaći propisi treba stoga da preciziraju ponašanje koje predstavlja

¹¹⁰ 21. opšti izvještaj, CPT/Inf (2011) 28, u paragrafima 56 i 57.

¹¹¹ Van der Ven protiv Holandije 2003-II, para 51; i cf Ramirez Sanchez protiv Francuske [GC], 2006-IX, pagraf 138; i paragrafi 125–150 (dugotrajno zadržavanje u samici terorista: nema kršenja člana 3, uzimajući u obzir broj posjeta od strane njegovih pravnih zastupnika).

¹¹² Vidi primjer Iorgov protiv Bugarske (11. mart 2004. godine), paragraf 83 (velika mogućnost dugoročnog slabljenja mentalnih sposobnosti); Csüllög protiv Mađarske (7. juni 2011.), paragraf 34. (Dugotrajna samica u neadekvatnim zatvorskim uslovima); Hellig protiv Njemačke (7. juli 2011.) (sedmodnevna samica u sigurnosnoj ćeliji bez odjeće); i Plathey protiv Francuske (10. novembar 2011), paragrafi 39–57 (samica duga mjesec dana u smrdljivoj disciplinskoj ćeliji 24 sata dnevno: kršenje).

¹¹³ X protiv Turske (9. oktobar 2012.), paragrafi 31–45 (držanje zatvorenika homoseksualca u totalnoj izolaciji više od osam mjeseci radi njegove zaštite od ostalih zatvorenika: kršenje); cf Rohde protiv Danske (21. juli 2005.), paragraf 93. (zatvorenik pod istragom držan u samici gotovo godinu dana: nije kršenje).

disciplinski prekršaj, vrste i trajanje kazne koja se može izreći nakon utvrđenja prekršaja, organ koji je nadležan da izrekne tu kaznu i pristup zatvorenika žalbenom organu (tijelu).¹¹⁴

Za CPT, također, jasne izjave o očekivanom ponašanju i disciplinskim postupcima koji su formalno uspostavljeni i koji se primjenjuju u praksi su potrebne u cilju sprečavanja razvoja nezvaničnih i nekontrolisanih sistema kontrole. Ovim se izbjegava primjena nezvaničnih režima koji postoje paralelno sa formalnim procedurama.¹¹⁵ Institucionalne prakse koje se odvijaju na osnovu „minimalne količine papira i maksimalne efikasnosti“ su prema tome sumnjive. Zatvorenici treba da imaju pravo na saslušanje i žalbu protiv svih izrečenih sankcija, a svaka kazna treba da odražava prekršaj i da bude proporcionalna. Mjere zaštite također treba da prate izricanje određenih oblika represivnog zatvora poput samice ili „specijalnih mjera obuzdavanja“, a tamo gdje postoje i druge procedure koje omogućavaju izricanje zatvoreniku nedobrovoljnog odvajanja od ostalih zatvorenika iz disciplinskih ili sigurnosnih razloga, ove procedure trebaju također da obezbijede efikasne mjere zaštite obavještavanja u pisanoj formi o razlozima za mjeru, priliku da predstavi svoje stavove i mogućnost da „pobija mjeru pred odgovarajućim organom“.¹¹⁶ CPT jasno navodi da pojave samopovređivanja ne treba tretirati kao disciplinska pitanja.¹¹⁷

Možda je očigledno da potpuno izgrađene proceduralne zaštite istog nivoa koje bi se primijenile u kontekstu utvrđenja krivične optužbe nužno ne odgovaraju u svim takvim slučajevima. Međutim, odluka da se zatvorski prekršaj označi u domaćem zakonu kao „disciplinski“ ili „upravni“ a ne „krivični“ neće nužno obuhvatiti primjenu garancija u smislu člana 6. EKLJP. Drugim riječima, domaća klasifikacija prekršaja u zatvorskim propisima samo kao puki „disciplinski prekršaj“ neće biti uvjerljiva. Što je potencijalna sankcija „znatno teža“, izvjesnije je da će se prekršaj smatrati krivičnim, posebno ako bi kazne mogle podrazumijevati značajan gubitak slobode.¹¹⁸

¹¹⁴ Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo 55-63.

¹¹⁵ Za dalju diskusiju, vidi Morgan, R. i Evans, M., *Borba protiv mučenja u Evropi*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2002, str. 117-121.

¹¹⁶ 2. opšti izvještaj, CPT/Inf (92) 3, paragraf 55. (premda razlozi koji su dati „ne uključuju detalje koji se iz sigurnosnih razloga opravdano moraju uskratiti zatvoreniku“).

¹¹⁷ Vidi primjer CPT/Inf (2005) 13 (Austrija), paragraf 105: „CPT želi istaći da pokušaji samopovređivanja i samoubistva često odražavaju probleme i uslove psihološke ili psihijatrijske prirode, i treba im pristupiti sa terapeutske a ne represivne tačke gledišta“.

¹¹⁸ *Engel i drugi protiv Holandije*, (1976) A. 22, paragrafi 80-85, u paragrafu 82 (izricanje dva dana strogog zatvora vojniku nakon kršenja vojne discipline se smatralo nedovoljnom da se stvar podvede pod kategoriju „krivičnog“); vidi također Tužbu br. 7341/76, *Eggs protiv Švicarske*, 11. decembar 1976, DR 15, p. 35 (gubitak slobode izricanje pet dana strogog zatvora zbog kršenja vojne discipline se smatra nedovoljnim da bi se utvrdilo „krivično“ djelo).

*U predmetu Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, disciplinski prekršaji su obuhvatali ne samo pitanja interne discipline već i ponašanje koje je bilo kriminalno prema domaćem zakonu i kažnjivo gubitkom mogućnosti za skraćanje kazne u trajanju od gotovo tri godine. Uzimajući u obzir posebno ozbiljan karakter disciplinskog prekršaja za koje se okrivljuje i značajan broj izrečenih dodatnih dana u zatvoru (to jest, gubitak mogućnosti za skraćanje kazne) od nekih petsto sedamdeset dana, Sud je bez oklijevanja utvrdio da je primjenjiv član 6. na zatvore i disciplinski postupak a time su se trebale ispoštovati i garancije za pravično saslušanje.*¹¹⁹

*U predmetu Ezeh i Connors protiv Ujedinog Kraljevstva, dva zatvorenika su optužena za činjenje disciplinskih prekršaja u zatvoru određene težine: jednog zbog prijetnje da će ubiti probacijskog službenika a drugog za napad na zatvorskog službenika. Obojici je uskraćeno pravo na pravno zastupanje u zatvorskim saslušanjima prilikom donošenja odluke. Obojica su proglašeni krivim a izrečen im je gubitak mogućnosti da dobiju skraćanje kazne. Sud je zauzeo stav da odbijanje da se podnosiocima aplikacije omogući da budu pravno zastupani je predstavljalo povredu obaveze iz člana 6. Izricanje dodatnih dana u zatvoru je predstavljalo nova lišavanja slobode koja su nametnuta iz represivnih razloga.*¹²⁰

¹¹⁹ *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1984) A 80, paragrafi 69-73.

¹²⁰ *Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, [GC] 2003-X, paragrafi 90-130.

Poglavlje 7

Pitanja kadrovskog popunjavanja

7.1 Uvod

Odabir osoblja i obuka predstavljaju ključ efektivne implementacije nediskriminatorskih politika rada. Zatvorsko osoblje vrši bitnu javnu službu i njihovo zapošljavanje, obuka i uslovi rada im trebaju omogućiti da održavaju visoke standarde u njihovoj brizi o zatvorenicima.

Čak i najopremljeniji zatvori sa izvanrednim materijalnim uslovima u zatvoru neće biti dovoljni ako zatvorsko osoblje nije doraslo svom poslu. Kako CPT često ističe, konstruktivni odnosi između zatvorenika i osoblja su od velike važnosti u smanjenju tenzija a time i smanjenju vjerovatnoće pojave nasilja u ustanovi. Kako je ranije istaknuto, održavanje efektivne kontrole i sigurnosti u zatvoru pomoću 'dinamičke sigurnosti' predstavlja vitalni pristup prevenciji zlostavljanja. Zatvorsko osoblje i rukovodstva zatvora su neophodna komponenta u sprečavanju zlostavljanja.

Konstruktivni odnosi između zatvorenika i osoblja imaju veliku važnost u smanjenju tenzija a time i smanjenju vjerovatnoće pojave nasilja u instituciji.

7.2 Odabir osoblja, obuka i uslovi zapošljavanja

Kalibar zatvorskog osoblja je prema tome od ključne važnosti u nastojanju da se spriječi zlostavljanje. Ova sama po sebi očigledna činjenica je potvrđena u brojnim standardima Vijeća Evrope uključujući Odluke i Preporuke Komiteta

ministara državama članicama. U njima se ponavlja centralna važnost zapošljavanja, odabira i obuke osoblja.¹²¹

Evropska zatvorska pravila posebno ističu javni karakter zatvorske službe i njenu bitnu ulogu u poštivanju digniteta svakog zatvorenika:

72.1 Zatvorima se upravlja u skladu sa etičkim duhom koji poštuje obavezu postupanja sa svim zatvorenicima na human način i uz poštivanje njima urođenog ljudskog dostojanstva.

72.2 Zaposleni postupaju u skladu sa jasnim ciljem zatvorskog sistema. Rukovodstvo zatvora rukovodi postupcima kojima se ovaj cilj najbolje ostvaruje.

72.3 Dužnosti zaposlenih su šire od onih koje se traže od običnih čuvara i podrazumijevaju i aktivnosti kojima se omogućava reintegracija zatvorenika u društvo nakon izdržane kazne, a kroz program zaštite i pomoći.

72.4 U svom radu, zaposleni se pridržavaju visokih stručnih i ličnih standarda.

73. Rukovodstvo zatvora daje visok prioritet poštivanju pravila koja se odnose na zaposlene.

74. Posebna pažnja se posvećuje uređenju odnosa između zatvorenika i zaposlenih u zatvoru koji su u direktnom kontaktu sa zatvorenicima.

75. Zaposleni u svakom trenutku moraju da se ponašaju i da izvršavaju svoje dužnosti tako da svojim ponašanjem daju dobar primjer zatvorenicima i da zasluže njihovo poštovanje.

Zapošljavanje osoblja, posebno zatvorskih službenika, se treba zasnivati na pažljivom odabiru osoblja. Uzimajući u obzir faktore poput karakteristika ličnosti, stavova, motivacije i interpersonalnih vještina, sklonost dobrim radnim odnosima, pokazivanja čvrstog ali objektivnog pristupa situacijama i sposobnosti da se ostane miran i da se donose odluke na brzinu su od vitalne važnosti. Ukratko, prilikom odabira novog osoblja, uprava „treba da stavi veliki akcent na potrebu za njihovim integritetom, humanošću, stručnoj sposobnosti i ličnoj sklonosti ka kompleksnom zadatku koji oni treba da obavljaju.“ Osoblje treba da bude „pažljivo odabrano, propisno obučeno, i na početku i kontinuirano tokom vršenja službe, plaćeno kao stručni radnici i imati društveno priznat status“ (pravilo 76.) i „naravno biti zaposleno na neodređeno vrijeme i imati status državnih službenika sa sigurnim zaposlenjem koji zavisi samo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti, dobrog fizičkog i psihičkog zdravlja i adekvatne stručne spreme“ sa platama koje su adekvatne da privuku i zadrže odgovarajuće osoblje i sa pogodnostima i uslovima zaposlenja koje odražava „zahtjevu prirodu posla kao dijela organa za provođenje zakona“.¹²²

Obuka osoblja se razlikuje od zemlje do zemlje kao i od ustanove do ustanove zavisno od specifičnih faktora. Međutim, isti uslovi i standardi za obuku i

¹²¹ Vidi Odluku Komiteta ministara (66) br. 26 o statusu, zapošljavanju i obuci zatvorskog osoblja; Odluka Komiteta ministara (68) br. 24 o statusu, odabiru i obuci upravljačkih nivoa osoblja u kazneno-popravnim ustanovama; i Dodatak I Preporuci (97) 12 Komiteta ministara o osoblju koje se bavi izvršenjem kazni i mjera.

¹²² Preporuka (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo 76-79.

usavršavanje treba da se primjenjuju u jednom sistemu kao cjelini. Neophodni preduslovi su početna i kontinuirana obuka (i specijalizovana obuka o ranjivim grupama zatvorenika) nakon koje slijedi polaganje testa sposobnosti prije preuzimanja odgovornosti. Obuka treba da obuhvati ne samo teoretske (poput krivičnog i zakona o izvršenju krivičnih sankcija, profesionalnih standarda, itd.) i tehničkih vještina (poput upotrebe sile i sredstava obuzdavanja, samoodbrane ili prve pomoći) ali isto tako i nekih vještina posebno, međuljudske komunikacije.

Obuka treba također da obuhvati obuku o relevantnim međunarodnim i regionalnim dokumentima i standardima o ljudskim pravima, a posebno, Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, standardima CPT i primjeni Evropskih zatvorskih pravila.

Osoblje koje direktno radi sa zatvorenicima treba također da prođe obuku o tehnikama koje omogućavaju minimalnu upotrebu sile u obuzdavanju agresivnih zatvorenika. Osoblje koje treba da radi sa specifičnim grupama zatvorenika, poput stranih državljana, žena, maloljetnika ili mentalno oboljelim zatvorenicima, treba proći posebnu obuku za svoj specijalizovani posao.¹²³

Rukovodstvo također treba da osigura da, od početka do kraja karijere, cijelo osoblje održava i unapređuje svoje znanje i stručnu sposobnost pohađanjem kurseva na radnom mjestu i usavršavanjem organizovanim u odgovarajućim intervalima.

Osoblju koje treba da radi sa specifičnim grupama zatvorenika treba da se održi specifična obuka za ovaj specijalizovani posao.

Ukratko, svi članovi osoblja, uključujući relevantna tijela, agencije, stručnjake i udruženja uključena u procjenu i tretman opasnih počinitelja krivičnih djela, treba biti odabrano na osnovu utvrđenih vještina i sposobnosti i biti pod stručnim nadzorom.¹²⁴ Oni trebaju imati dovoljno resursa i biti dovoljno osposobljeni za procjenu i postupanje sa specifičnim potrebama, faktorima rizika i statusom ove grupe. Potrebne su posebne sposobnosti u postupanju sa počiniteljima krivičnih djela koji boluju od duševnih poremećaja. Neophodno je organizovati obuku kroz saradnju više agencija između osoblja unutar i izvan zatvora.

123 Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo 81.

124 Rad pod nadzorom znači da stručnjak ili grupa stručnjaka poput psihologa, psihoterapeuta ili članova tima za tretman koriste usluge drugog savjetnika ili psihoterapeuta da revidira njihov rad sa klijentima, njihovo stručno usavršavanje, a često i njihovo lično usavršavanje... Nadzor je bitan iz dva razloga: 1) da se zaštite klijenti, i 2) da se unaprijedi sposobnost stručnjaka da pruže određenu korist klijentima. Nadzorom se štite klijenti uključivanjem nepristrasne treće strane u rad stručnjaka i klijenta, i smanjuje rizik od ozbiljnih previda a stručnjaku se omogućuje da daje osvrt na svoj pristup u radu sa klijentom.

Ove teme se ponavljaju u izvještajima CPT koji potvrđuju da će dobro usavršene komunikacijske vještine pomoći u smanjenju tenzija u zatvorima i pomoći zatvorskom osoblju da se nosi sa situacijama bez pribjegavanja fizičkoj sili.¹²⁵ Akcenat se stavlja na dinamičku sigurnost: zatvorsko osoblje treba da nastoji osigurati da etos u zatvoru bude pozitivan jer će „promoviranje konstruktivnih a ne konfrontacijskih odnosa između zatvorenika i osoblja smanjiti tenzije koje su prisutne u svakom zatvorskom okruženju a na isti način značajno i smanjiti vjerovatnoću pojave nasilnih incidenata i povezanog zlostavljanja“;¹²⁶ Krajnji cilj je da se osigura da „duh komunikacije i brige prati mjere kontrole i ograničavanja“.¹²⁷ Ali dinamička sigurnost se neće ostvariti bez adekvatno osposobljenog osoblja: osoblje prema tome treba zapošljavati na osnovu interpersonalnih komunikacijskih vještina a te vještine treba podsticati i razvijati kroz obuku.

Sve ovo se može rezimirati u jednostavnu maksimu:

„kamen temeljac humanog zatvorskog sistema će uvijek biti propisno zaposleno i osposobljeno zatvorsko osoblje koje zna kako zauzeti adekvatan stav u odnosima sa zatvorenicima i koji svoj posao smatraju više zanimanjem a manje pukim poslom.“¹²⁸

7.3 Adekvatni nivoi kadrovske popunjenosti

Međutim, ako „navodno nema bolje garancije protiv zlostavljanja osobe lišene slobode od propisno osposobljenog ... zatvorskog službenika“¹²⁹ pored toga također mora postojati adekvatan nivo kadrovske popunjenosti:

Osiguranje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika će u velikoj mjeri zavisi od adekvatnog broja članova osoblja prisutnog u svako doba u zatvorskim prostorima i u objektima koje koriste zatvorenici za aktivnosti. ... Niska kadrovska popunjenost i/ili specifični sistemi prisustva osoblja koji smanjuju mogućnosti direktnog kontakta sa zatvorenicima će svakako onemogućavati razvijanje pozitivnih odnosa; općenito, oni će stvoriti nesigurna okruženja i za osoblje i za zatvorenike. ... [tamo gdje kadrovska popunjenost nije adekvatna, može se pokazati neophodnim koristiti dosta prekovremenog rada za održavanje osnovnog nivoa sigurnosti i režima u ustanovi. Ovakvo stanje može lako rezultirati visokim nivoima stresa kod osoblja i preuranjeno izgaranje na poslu, situacija u kojoj postoji mogućnost povećanja tenzija koje su svojstvene u svakom zatvorskom ambijentu].¹³⁰

125 2. opšti izvještaj, CPT/Inf (92) 3, paragrafi 59-60.

126 2. opšti izvještaj, CPT/Inf (92) 3, paragraf 45; and 11. opšti izvještaj, CPT/Inf (2001) 16, paragraf 26.

127 Ibid., paragraf 45.

128 11. opšti izvještaj, CPT/Inf (2001) 16, paragraf 26.

129 Ibid., paragraf 59.

130 11. opšti izvještaj, CPT/Inf (2001) 16, paragraf 26.

Dodatni aspekt adekvatnih nivoa kadrovske popunjenosti se odnosi na važnost raspolaganja odgovarajućim brojem osoblja koje treba da radi sa posebnim potrebama

određenim grupama zatvorenika. Posebno se treba podsticati kadrovsko popunjavanje osobama oba spola jer se time može ostvariti koristan efekat u smislu zatvorskog etosa i njegovanja određenog stepena normalnosti u zatvoru. Ovo također pomaže u sprečavanju zlostavljanja i omogućava adekvatno raspoređivanje osoblja prilikom izvršavanja rodno-osjetljivih zadataka poput pretresa tijela.¹³¹ Veći dio ovih postavljenih standarda iz CPT je sada prekopiran u revidirana Evropska zatvorska pravila iz 2006. godine.¹³²

7.4 Izjave o etici

Poimanje profesionalizma među osobljem se također može osnažiti izjavama o etičkim standardima u pitanjima kao što su uzdržavanje od svakog oblika diskriminacije, provokativnog ponašanja ili fizičkog ili mentalnog zlostavljanja. Zatvorsko osoblje posebno treba da prepozna da oni imaju moralnu odgovornost da propisno postupaju sa informacijama o zatvorenicima i njihovim porodicama, i da „ne smiju ni u kojem slučaju uzimati mito ili se upuštati u koruptivne aktivnosti sa osumnjicima ili osuđenim počiniteljima krivičnih djela ili njihovim porodicama i da moraju učiniti sve što je u njihovoj moći da osiguraju da se takva djela ne upuštaju ostali članovi osoblja“.¹³³

¹³¹ Ibid., paragraf 32.

¹³² Vidi Preporuku Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, pravila 25. i 34.

¹³³ Vidi Dodatak I Preporuci (97) 12 Komiteta ministara o osoblju koje izvršava sankcije i mjere; i Dodatak II, paragrafi 13-19.

Poglavlje 8 Pritužbe, inspekcije i dužnost provođenja istrage

8.1 Uvod

Profesionalna zatvorska služba utemeljena na čvrstoj predanosti etičkom ponašanju i sa osposobljenim osobljem sa usađenim osjećajem svrhe u svom zadatku neće se bojati otvorenosti i kontrole (a svakako, a svi nedostaci će se prihvatiti tako da omogućavaju poduzimanje mjera u cilju rješavanja svih pitanja). Kontinuiranim procesom „osiguranja kvaliteta“ se može postići stvarna i dugotrajna promjena u zatvoru.

S druge strane, zatvoreni svijet zatvora mogu otežati zatvorenicima (čak i osoblju) da izrazi svoje probleme bez opasnosti od neformalne kazne. U takvim situacijama rizik od zlostavljanja je visok. Prema tome, Evropski standardi dosta očekuju od internih procedura, prava zatvorenika da izraze svoje probleme, i obaveza osoblja i rukovodilaca (i ostalih aktera u krivičnom pravosuđu). Ova očekivanja predstavljaju zapravo tri očekivanja po: funkcionisanje efektivnog sistema ulaganja pritužbi unutar zatvora, uspostavljanje efektivnog sistema praćenja koji obuhvata i interne i eksterne elemente, efektivna istraga svih pokazatelja da se zlostavljanje moglo desiti.

8.2 Mehanizmi ulaganja pritužbi i inspekcije

Očekivanja da domaće zatvorske službe imaju efektivne načine na koje zatvorenici mogu izraziti svoje pritužbe, i da postoje efektivni mehanizmi praćenja u

cilju utvrđivanja problema u nedostatku stvarnih pritužbi zatvorenika, nastoje da osiguraju da se problemi brzo otkriju.

Glavno očekivanje se može sažeti na sljedeći način: potrebno je uspostaviti efektivne žalbene i inspekcijske procedure koje obuhvataju interne i eksterne mehanizme za podnošenje pritužbi sa elementima povjerljivog pristupa uz podršku sistema redovnih posjeta nezavisnog tijela (poput istražne komisije ili nadzornog sudije) koji može da izvrši inspekciju zatvora i da izvrši saslušanje i da naknadno prati pritužbe zatvorenika, će osigurati ključne mjere zaštite od zlostavljanja.¹³⁴ U nekoliko zemalja postoje mehanizmi kojima se zatvorenicima dozvoljava da se dodatno žale organu odgovornom za promoviranje ljudskih prava (npr. u Armeniji, Uredu branitelja ljudskih prava). Neke zemlje imaju sistem povjerljivog pristupa pritužbama da bi se zatvorenicima omogućilo da pišu direktno upravniku zatvora bez uplitanja osoblja (na primjer, Kipar i Portugal u zatvorima na raspolaganju imaju sistem zapečaćenih kutija).

Za CPT, važnost efektivnih žalbenih i inspekcijskih procedura u sprečavanju zlostavljanja u zatvorima je tema koja se ponavlja. Ne samo da bi zatvorenici trebali imati na raspolaganju i interne i eksterne mehanizme za ulaganje pritužbi (uključujući povjerljiv pristup odgovarajućem tijelu) već bi također trebalo postojati i tijelo za posjete (poput istražne komisije ili nadzornog sudije) koje je ovlašteno da održi saslušanje i da poduzme mjere po osnovu pritužbi zatvorenika i da izvrši kontrolu prostorija ustanove.¹³⁵ Mehanizmi za praćenje i inspekciju zatvora trebaju da odigraju određenu ulogu. Aktivnostima praćenja bi se trebalo moći utvrditi i djelovati protiv mogućeg zlostavljanja kao i loših materijalnih uslova u zatvoru koji predstavljaju rizik po dobrobit zatvorenika.

Potrebno je usvojiti efikasne žalbene i inspekcijske procedure koje obuhvataju interne i eksterne mehanizme sa određenim elementima povjerljivog pristupa uz podršku sistema redovnih posjeta nezavisnog tijela (poput istražne komisije ili nadzornog sudije) koji može izvršiti inspekciju zatvora obaviti saslušanje i pratiti pritužbe zatvorenika. Ovim će se osigurati ključne mjere zaštite protiv zlostavljanja.

134 2. opšti izvještaj, CPT/Inf (92) 3, paragraf 54.

135 2. opšti izvještaj, CPT/Inf (92) 3, paragraf 54. Za detaljnije elaboriranje vidite Evans, M., „Inspekcija zatvora: pogled iz Strazbura“, u King, R. i Maguire, M. (eds.), *Zatvori u kontekstu*, Clarendon Press, Oxford, 1994, str. 141-159; i Morris, P., „Zatvorski Ombudsman: Kritički pregled“, *Evropsko javno pravo*, 4, 1998, str.345-378.

Što se tiče pritužbi zatvorenika, i Evropska zatvorska pravila i CPT smatraju da je efektivan sistem ulaganja pritužbi zatvorenika važan u osiguranju zaštite zatvorenika. Evropskim zatvorskim pravilima se prema tome precizira da zatvorenici trebaju imati priliku da svaki dan podnose zahtjeve ili pritužbe upravniku zatvora ili određenom rukovodiocu, i da pored toga, imaju priliku da bez prisustva osoblja razgovaraju (da podnose zahtjeve ili pritužbe) sa inspektorom zatvora ili drugim organom koji ima pravo da posjeti zatvor. Zatvorenici treba također da imaju pravo da podnose povjerljive zahtjeve ili pritužbe centralnoj zatvorskoj upravi ili pravosudnom ili drugom organu, uz jedini uslov da se žalbe protiv bilo koje službene odluke mogu ograničiti na odobrene procedure. Treba odmah pristupiti rješavanju svakog zahtjeva ili pritužbe adresirane ili upućene zatvorskom organu bez nepotrebnog odlaganja.¹³⁶

Ta prava su besmislena ako se ne zna da ona postoje. Prema tome zatvorenici se po prijemu trebaju dostaviti pisane informacije o propisima koji uređuju tretman zatvorenika, disciplinske uslove, odobrene metode traženja informacija i ulaganja pritužbi, i svaka druga informacija koja je potrebna da omogućiti zatvorenicima da shvate svoja prava i obaveze i da se prilagode životu u ustanovi.¹³⁷

8.3 Dužnost provođenja istrage

Međunarodno pravo nalaže uvođenje niza materijalnih i proceduralnih mjera u domaće pravo da bi se osiguralo da zabrana mučenja bude djelotvorna u praksi.¹³⁸ Najočiglednija početna tačka je postojanje domaćeg zakonodavstva koje inkriminiše zlostavljanje. Međutim, samo usvajanje odredbi u domaćem zakonu kojim se zabranjuje mučenje i nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje samo po sebi vjerovatno može obezbijediti dovoljnu zaštitu za pojedinca.

136 Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, pravila 70. i 92-93.

137 Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo 30. stav 1.: „Prilikom prijema i kad god je to potrebno nakon prijema, zatvorenici se obavještavaju u pisanoj formi i usmeno na jeziku koji razumiju o pravilima discipline u zatvoru i o njihovim pravima i dužnostima u zatvoru“.

138 Npr. obaveze koje su preuzele države potpisnice po osnovu Konvencije UN protiv mučenja: pored obaveze provođenja istrage na osnovu navoda o zlostavljanju (iz člana 12. Ovog sporazuma), elementi inkorporirani u CAT sadrže referencu na poduzimanje potrebnih „zakonodavnih, upravnih, sudskih ili drugih mjera“ (član 2.); inkriminaciju mučenja u domaćem zakonu (član 4.); uvođenje opšte nadležnosti ili definisanje mučenja kao djela koje podliježe izručenju, i odgovornosti da se pomaže drugim državama u krivičnim postupcima po osnovu mučenja (član 5. 7. i 8.); zatvaranje osoba umiješanih u mučenje ili primjenu drugih zakonskih mjera u cilju njihovog dovođenja pred sud (član 6.); obuku pripadnika službi za provođenje zakona i drugog relevantnog osoblja (član 10.); sistematsku reviziju pravila, uputstava, metoda i praksi, i postupaka u provođenju zakona (član 11.); funkcionisanje adekvatnog žalbenog sistema (član 13.); mogućnost dobijanja fer i adekvatne kompenzacije u slučaju mučenja (član 14.); i osiguranje da se bilo koja izjava za koju se utvrdi da je data zbog mučenja neće koristiti kao dokaz protiv žrtava mučenja (član 15.).

U ovim okolnostima, dužnost da se pokrene istraga u smislu člana 3. EKLJP, će nastati kada pojedinci budu upućene relevantnim organima koje ukazuju da se desilo zlostavljanje dovoljne težine. Za Evropski sud za ljudska prava, ova obaveza nastaje kada vlasti budu upoznate o postojanju 'dovoljno jasnih indicija da je primijenjeno mučenje ili zlostavljanje'¹³⁹ ili kada se pokrene „uvjerljiva tvrdnja“ koja ukazuje na „opravdanu sumnju“ na zlostavljanje.¹⁴⁰ Prema tome, fokus je bio na istragu *namjerne* primjene zlostavljanja.

Obavezna provođenja efektivne istrage je primjena obaveze koja je nametnuta državama potpisnicama ratifikacijom Evropske konvencije o ljudskim pravima. Također se zasniva na bitnom načelu da prvenstveno državni organi trebaju da objasne postojanje kršenja kod zatvorenika, a ne na pojedincu da potvrdi njezin uzrok. *Svrha* obaveze je da se službenici pozovu na odgovornost.

Obaveza obuhvata niz komponenti koje počinju od osiguranja pravaca pokretanja istrage, i završetka gdje je to primjenjivo za izricanje odgovarajuće kazne. Obavljanje dužnosti je prema tome najbolje smatrati zajedničkom dužnošću, i to onu u kojoj kreatori politika, nezavisni istražitelji, tužiteljstva i sudije imaju svoju ulogu koju trebaju odigrati. U nastavku su navedeni neki nedavni primjeri dobre prakse u ovom pogledu:

- ▶ U Ujedinjenom Kraljevstvu [Engleska i Vels], nezavisni Zatvorski i probacijski Ombudsman može provoditi istragu navoda o zlostavljanju; pored toga, nezavisna istražna komisija koja podnosi direktno izvještaj Ministru ima zakonsku obavezu da vrši rutinske posjete ustanovama na sedmičnoj osnovi, a Glavni zatvorski inspektor ciklično posjećuje svaku ustanovu i provjerava da li je bilo zlostavljanja;
- ▶ Na Kipru, pritužba za zlostavljanje od strane zatvorskog službenika će obično dovesti do suspenzije sa dužnosti tog službenika do okončanja istrage. Ako to nije moguće, službenik će biti premješten na druge dužnosti koje ne dovode ovog službenika u kontakt sa zatvorenikom;
- ▶ U Italiji, „nadzorne sudije“ (čija se uloga isključivo svodi na ovaj zadatak) su odgovorni za praćenje usklađenosti sa pravima zatvorenika. Doma-

¹³⁹ *Bati i drugi protiv Turske* 2004-IV, u paragrafu 133. (referenca na Priručnik UN o efikasnoj istrazi i dokumentaciji mučenja i drugih oblika okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ('Istambulski protokol').

¹⁴⁰ Npr. *Gharibashvili protiv Gruzije* (29. juli 2008.), u paragrafu 64: „optužbe podnositelja tužbe pred domaćim organima su sadržavale dovoljno konkretnih informacija – datum, mjesto i prirodu zlostavljanja, identitet navodnih počinilaca, uzročnu vezu između navodnih premlaćivanja i navedenih zdravstvenih problema, itd. da predstavljaju osnovanu tužbu na osnovu koje su ti organi bili dužni provesti efikasnu istragu“.

će pravo sada propisuje preventivne i kompenzacijske pravne lijekove za svako zlostavljanje uzrokovano neadekvatnim zatvorskim uslovima. Nadalje, institucionalno praćenje se provodi od strane niza različitih organizacija (uključujući grupe iz zajednice);

- ▶ U „Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji“, uvedena je nacionalna strategija za razvoj zatvorskog sistema sa posebnim odredbama o efikasnoj borbi protiv zlostavljanja;
- ▶ Na Kipru se pokušalo osigurati da se razmatraju problemi vezani za odnose zatvorenika. Ovo se zasniva na pojačanim pravima posjete za zatvorenike i korištenje 'Skype-a' u slučaju da zatvorenik ne može primiti posjete porodice ili prijatelja.

Preciznije, domaća istraga mora ispuniti kriterije efektivnosti (neovisnosti i nepristrasnosti, adekvatnosti; brzine; dovoljnog uključenja žrtve; i otvorenosti preispitivanju javnosti). Postupci također moraju biti koordinirani. Istraga također mora biti podvrgnuta provjerama (u slučajevima obustave ili prekida postupka ili odbijanja krivičnog gonjenja, obaveza se proširuje na razmatranje sudskog preispitivanja zakonitosti takvih odluka ili mogućnosti pokretanja sudskog postupka podnošenjem krivične prijave u slučaju da to domaće zakonodavstvo propisuje); i biti motivisana opredjeljenjem da se iskorijeni zlostavljanje.¹⁴¹

Domaća istraga mora zadovoljiti ključne kriterije efektivnosti (nezavisnost i nepristrasnost; adekvatnost; promptnost; dovoljna uključenost žrtve; otvorenost preispitivanju javnosti); biti koordinirana; podvrgnuta provjerama; i iznad svega pokrenuta odlučnošću da se kazni svaki prekršaj.

U centru ovog se nalazi odlučnost da se djeluje sa osjećajem svrhe. Zbog toga „državni organi moraju da poduzmu sve opravdane korake da osiguraju dokaze koji se tiču incidenta, uključujući, *inter alia*, detaljnu izjavu o navodima od navodne žrtve, svjedočenje očevidaca, sudske-medicinske dokaze i gdje je potrebno, dodatna ljekarska uvjerenja da bi se obezbijedio potpun i tačan

¹⁴¹ Vidi pored toga Svanidze *Smjernice o međunarodnim standardima za efikasnu istragu zlostavljanja* (2010).

zapisnik o povredama i objektivna analiza medicinskih nalaza, posebno u pogledu uzroka povreda”, je r “[s]vaki nedostatak u istrazi koji podriva njenu mogućnost da utvrdi uzrok povrede ili odgovornu osobu predstavlja opasnost da se ne ispuni ovaj standard”.¹⁴²

Prema tome zatvorsko osoblje i rukovodstva zatvora snose bitne posljedice. Najvažniju posljedicu je definisao CPT: da cjelokupno osoblje sebe vidi kao dio strategije sprečavanja zlostavljanja:

*„Potrebna je pozitivna akcija, kroz obuku i na primjer **promoviranje kulture** u kojoj će se smatrati neprofesionalnim – a i nesigurnim sa tačke gledišta karijere – da se radi i druži sa kolegama koji pribjegavaju zlostavljanju, u kojoj se smatra korektnim i profesionalno korisnim da se pripada timu koji se suzdržava od takvih postupaka.*

*...niko ne smije imati bilo kakve sumnje u vezi sa **predanošću državnih organa** u borbi protiv nekažnjavanja. Ovo će poduprijeti mjere koje se poduzimaju na svim drugim nivoima. Kada je potrebno, ti organi ne smiju oklijevati da kroz formalnu izjavu na najvišem političkom nivou daju jasnu poruku da mora postojati „nulti nivo tolerancije” za mučenje i druge oblike zlostavljanja.”¹⁴³*

Sveobuhvatna izjava o provođenju istraga po osnovu navoda o zlostavljanju i o sprečavanju slučajeva „nekažnjavanja” se nalazi u 14. *Opštem izvještaju* CPT-a.

Od javnih dužnosnika poput upravnika zatvora se treba tražiti da odmah obavijeste sve relevantne organe kada dođu do saznanja o bilo kakvoj informaciji koja ukazuje na zlostavljanje zatvorenika, a pored toga, diskreciona ovlaštenja koju uživaju tužitelji prilikom odlučivanja da li otvoriti istragu treba suziti tako da se tužiteljima nametne specifična zakonska obaveza da pokrenu istragu kada prime pouzdane informacije o mogućem zlostavljanju zatvorenika iz bilo kojeg izvora, kao i dokaze o zlostavljanju od strane javnih dužnosnika koji se budu javili u parničnim postupcima. U tom cilju potrebno je voditi računa da se osigura da osobe koje su žrtve zlostavljanja od strane javnih dužnosnika ne budu odvrćene od podnošenja tužbe primjenom zakona o kleveti. Nadalje, pošto zakon sam po sebi neće biti dovoljan da garantuje da će se takva istražna radnja poduzeti, pažnju treba obratiti na to da se kod relevantnih organa razvije osjećaj za ove obaveze koje su im nametnute. Ukratko, ovi organi moraju prihvatiti da imaju odgovornost da u takvim slučajevima poduzmu „odlučne mjere”.¹⁴⁴

¹⁴² Bati i drugi protiv Turske (3. juni 2004.), paragraf. 134.

¹⁴³ 14. opšti izvještaj, CPT/Inf (2004) 28, u paragrafima 26. i 42.

¹⁴⁴ 14. opšti izvještaj, CPT/Inf (2004) 28, paragrafi 25-42.

Zaključak

Mehanizmi ulaganja pritužbi i praćenja zatvora i inspekcijske mjere se mogu pravilno posmatrati kao suštinski aspekt evropskog sistema zaštite zatvorenika od prijetnje zlostavljanja. Oba doprinose rukovodstvu da donosi odluke omogućavajući da se problematične oblasti utvrde na osnovu informacija koje se dobijaju kroz kanale kojima pristižu informacije. Oba također mogu pokrenuti istragu po osnovu navoda ili indicija o mogućem namjernom zlostavljanju. Obaveza provođenja efektivne istrage također služi povezanoj svrsi, a to je *sprečavanje* budućih pojava zlostavljanja. Ovo je eksplicitno potvrđeno u Istambulskim načelima.¹⁴⁵ Izvršavanje obaveze da se ispita određeni slučaj a time i bitne posljedice za svaku ustanovu uključenu u istragu jer će ‘usmjerenje u glavne tokove’ uloge efektivne istrage vjerovatno ojačati dalje istražne tehnike i odvratiti od daljeg zlostavljanja ukazivanjem na vjerovatne posljedice po službenike koji imaju sklonosti ka devijantnom ponašanju ali i utvrđivanje strategija ili mjera koje mogu unaprijediti zaštitu pojedinaca. Drugim riječima, istražni organi treba da budu dobro uspostavljeni ne samo u cilju identifikovanja počinitelja već i mjera potrebnih za sprečavanje ponavljanja zlostavljanja.

¹⁴⁵ Načelo 1. b Istambulskih načela.

Literatura

- Baza podataka CPT-a, <http://www.cpt.coe.int/en/database.htm>
- Baza podataka Evropskog suda za ljudska prava, <http://hudoc.echr.coe.int>
- Andrews, D. A. i Bonta, J (2003) Psihologija kriminalnog ponašanja. Cincinnati, OH: Anderson Publ., 3. izdanje
- Andrews, D. A., i Bonta, J. (2007) Model ocjene rizika-potreba-responzivnosti i humana služba u prevenciji i izvršavanju kazni: Sudska praksa u prevenciji kriminala. *Kanadski žurnal za kriminologiju i krivično pravosuđe*. 49.
- Austin, J (2004) Pravilno i nepravilno korištenje ocjene rizika u izvršenju kazni. *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 16, br.3
- Campion, J, Bhui, K, Bhugra, D (2012) Evropsko psihijatrijsko udruženje (EPA) Smjernica o prevenciji duševnih poremećaja. *Evropska psihijatrija*, 27 (2): 68–80
- CPT (1991) 1. *opšti izvještaj*, CPT/Inf (91) 3, paragraf 95-96.
- CPT (1992) 2. *opšti izvještaj*, CPT/Inf (92) 3.
- CPT (2000) 10. *opšti izvještaj* CPT/Inf (2000) 13.
- CPT (2001) 11. *opšti izvještaj* CPT/Inf (2001) 16
- CPT (2010) 20. *opšti izvještaj* CPT/Inf (2010) 28.
- CPT (2011) 21. *opšti izvještaj* CPT/Inf (28).
- CPT (2015) 24. *opšti izvještaj*, CPT/Inf (2015) 1.
- Edward J. L. and Lowenkamp, C., „Šta su kriminogene potrebe i zašto su bitne?” Na zapisnik 4. kvartal 2005, str.15-16.
- Kendell, R. E (2002) Razlika između poremećaja ličnosti i duševne bolesti. *Britanski psihijatrijski žurnal*, 180 (2) 110-115
- Krober, H. L i Lau, S (2000) Loš ili lud? – poremećaji i zakonska odgovornost: poremećaji i zakonska odgovornost: Situacija u Njemačkoj. *Behavioralne nauke i pravo*, 18, 679–90
- Lehtmets A i Pont J (2014) Zdravstvena zaštita u zatvorima i ljekarska etika. Vijeće Evrope, Zdravstvena zaštita u zatvorima i ljekarska etika
- Morris P.E i Henham R.J (1998) Zatvorski Ombudsman: Kritički pregled, *Evropsko javno pravo*, 4, str.345-378
- Preporuka (93) 6 Komiteta ministara državama članicama o zatvorskim i kriminološkim aspektima kontrole prenosivih bolesti, uključujući AIDS i druge slične zdravstvene probleme u zatvorima
- Preporuka (97) 12 Komiteta ministara državama članicama o osoblju koje je zaduženo za provođenje sankcija i mjera
- Preporuka (98) 7 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa etičkim i organizacionim aspektima zdravstvene zaštite u zatvorima
- Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima
- Preporuka CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara državama članicama o Evropskim pravilima za maloljetne počinitelje krivičnih djela koji izdržavaju sankcije ili mjere
- Preporuka CM/Rec (2012) 12 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa zatvorenicima stranim državljanima
- Preporuka CM/Rec (2014) 3 Komiteta ministara državama članicama o opasnim počiniteljima krivičnih djela
- Odluka Komiteta ministara (66) 26 o statusu, zapošljavanju i obuci zatvorskog osoblja
- Odluka Komiteta ministara (68) 24 o statusu, izboru i obuci osoblja na višim pozicijama u kaznenim ustanovama
- Russell, M i Stewart, J (2002) Invaliditet, zatvor i historijska segregacija, Mjesečni pregled
- Svanidze E (2009) „Evropska konvencija o sprječavanju mučenja” u G. Alfredsson, J. Grimheden, B. G. Ramcharan i A. De Zayas (eds) Međunarodni mehanizmi za praćenje ljudskih prava: Eseji u čast Jakoba Th. Möllera, 2. izmijenjeno izdanje. Eds. G. Alfredsson, J. Grimheden, B.G. Ramcharan and A. De Zayas. Martinus Nijhoff Publishers (493-502)
- Ujedinjene nacije. ECOSOC (1957. i 1977) Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima: rezolucije ECOSOC-a 663 (XXIV) 1957 i 2076 (LXII). 1977. Ujedinjene nacije, Njujork.
- Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal (2009) Priručnik o zatvorenicima sa posebnim potrebama. Ujedinjene nacije, Njujork.
- Ujedinjene nacije (1988) Načela zaštite svih osoba koje se nalaze u bilo kojoj vrsti pritvora ili zatvora: Rezolucija Generalne skupštine 43/173
- World Prison Brief i istraživanje Instituta za krivičnu politiku. (2015, 1. decembar). Preuzeto sa: <http://www.prisonstudies.org>.

Presude i odluke Evropskog suda za ljudska prava

- ▶ Aleksanyan protiv Rusije (22. decembar 2008. godine).
- ▶ Arutyunyan protiv Rusije (10. januar 2012. godine).
- ▶ Ataykaya protiv Turske (22. juli 2014. godine).
- ▶ Babar Ahmad i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (10. april 2012. godine).
- ▶ Bati i ostali protiv Turske 2004-IV.
- ▶ Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1984) A80.
- ▶ Cotleț protiv Rumunije (3. juni 2003. godine).
- ▶ Ciorap protiv Moldavije (dec) (19. juni 2007. godine).
- ▶ Csüllög protiv Mađarske (7. juni 2011. godine).
- ▶ De Donder i De Clippel protiv Belgije (6. decembar 2011. godine).
- ▶ DF protiv Latvije (29. oktobar 2013. godine).
- ▶ Elefteriadis protiv Rumunije (25. januar 2011. godine).
- ▶ El Shennawy protiv Francuske (20. januar 2011. godine).
- ▶ Engel i ostali protiv Holandije (1976.) A22.
- ▶ Ergi protiv Turske 1998-IV.
- ▶ Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC] 2003.-X.
- ▶ Filiz Uyan protiv Turske (8. januar 2009. godine).
- ▶ Flaminzeanu protiv Rumunije (12. april 2011. godine).
- ▶ Florea protiv Rumunije (14. septembar 2010. godine).
- ▶ Frérot protiv Francuske 2007-VII.
- ▶ G protiv Francuske (23. februar 2012. godine).
- ▶ Ghavtadze protiv Gruzije (3. mart 2009. godine).
- ▶ Gharibashvili protiv Gruzije (29. juli 2008. godine).
- ▶ Grimalovs protiv Latvije (25. juni 2013. godine).
- ▶ Hellig protiv Njemačke (7. juli 2011. godine).
- ▶ Herczegfalvy protiv Austrije (1992) A244.
- ▶ Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1978) A 25.
- ▶ Iorgov protiv Bugarske (11. mart 2004. godine).
- ▶ Iwańczuk protiv Poljske (15. novembar 2001. godine).
- ▶ Jasińska protiv Poljske (1. juni 2010. godine).
- ▶ Kashavelov protiv Bugarske (20. januar 2011. godine).
- ▶ Kaprykowski protiv Poljske (3. februar 2009. godine).
- ▶ Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-III.
- ▶ Keller protiv Rusije (17. oktobar 2013. godine).
- ▶ Kudła protiv Poljske 2000.-XI. paragrafi 90–100.
- ▶ Lindström i Mässeli protiv Finske (14. januar 2014. godine).
- ▶ Lorsé i ostali protiv Holandije (4. februar 2003. godine).
- ▶ McCann i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1995) A 324.
- ▶ McGlinchey i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2003-V.
- ▶ Mamedova protiv Rusije (1. juni 2006. godine).
- ▶ Marro i ostali protiv Italije (dec) (8. april 2014. godine).
- ▶ Matter protiv Slovačke (5. juli 1999. godine).
- ▶ Moiseyev protiv Rusije (9. oktobar 2008. godine).
- ▶ Nevmerzhtsky protiv Ukrajine 2005-II.
- ▶ Ostrovar protiv Moldavije (13. septembar 2005. godine).
- ▶ Pantea protiv Rumunije 2003-VI..
- ▶ Paul i Audrey Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2002-II.
- ▶ Peers protiv Grčke 2001-III.
- ▶ Peker protiv Turske (br. 2) (12. april 2011. godine).
- ▶ Plathey protiv Francuske (10. novembar 2011. godine).
- ▶ Portmann protiv Švicarske. (11. oktobar 2011. godine).
- ▶ Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-VII.
- ▶ Renolde protiv Francuske ECHR 2008.
- ▶ Ramirez Sanchez protiv Francuske [GC] 2006-IX.
- ▶ Ribitsch protiv Austrije (1995) A336.
- ▶ Rodić i ostali protiv Bosne i Hercegovine ECHR 2008.
- ▶ Rohde protiv Danske (21. juli 2005. godine).
- ▶ Saoud protiv Francuske 2007-XI.
- ▶ Sławomir Musiał protiv Poljske (20. januar 2009. godine).
- ▶ Slyusarev protiv Rusije ECHR 2010.
- ▶ Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1989) A 161.
- ▶ Tarariyeva protiv Rusije 2006-XV.
- ▶ Tekin protiv Turske 1998-IV
- ▶ VD protiv Rumunije (16. februar 2010. godine).
- ▶ Van der Graaf protiv Holandije (dec) (1. juni 2004. godine).
- ▶ Van der Ven protiv Holandije ECHR 2003-II.
- ▶ Vladimir Vasilyev protiv Rusije (10. januar 2012. godine).
- ▶ Wiktorko protiv Poljske (31. mart 2009. godine).

- X protiv Turske (9. oktobar 2012. godine).
- Yakovenko protiv Ukrajine (25. oktobar 2007. godine).
- Yoh-Ekale Mwanje protiv Belgije (20. decembar 2011. godine).
- Younger protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec) 2003-I.
- Zarzycki protiv Poljske (12. mart 2013. godine).

- Morris P.E i Henham R.J (1998) *Zatvorski Ombudsman: Kritički pregled, Evropsko javno pravo*, 4, str.345-378
- Preporuka (93) 6 Komiteta ministara državama članicama o zatvorskim i kriminološkim aspektima kontrole prenosivih bolesti, uključujući AIDS i druge slične zdravstvene probleme u zatvorima
- Preporuka (97) 12 Komiteta ministara državama članicama o osoblju koje je zaduženo za provođenje sankcija i mjera
- Preporuka (98) 7 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa etičkim i organizacionim aspektima zdravstvene zaštite u zatvorima
- Preporuka Rec (2006) 2 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa Evropskim zatvorskim pravilima
- Preporuka CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara državama članicama o Evropskim pravilima za maloljetne počinitelje krivičnih djela koji izdržavaju sankcije ili mjere
- Preporuka CM/Rec (2012) 12 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa zatvorenicima stranim državljanima
- Preporuka CM/Rec (2014) 3 Komiteta ministara državama članicama o opasnim počiniteljima krivičnih djela
- Odluka Komiteta ministara (66) 26 o statusu, zapošljavanju i obuci zatvorskog osoblja
- Odluka Komiteta ministara (68) 24 o statusu, izboru i obuci osoblja na višim pozicijama u kaznenim ustanovama
- Russell, M i Stewart, J (2002) Invaliditet, zatvor i historijska segregacija, Mjesečni pregled
- Svanidze E (2009) „Evropska konvencija o sprječavanju mučenja” u G. Alfredsson, J. Grimheden, B. G. Ramcharan i A. De Zayas (eds) *Međunarodni mehanizmi za praćenje ljudskih prava: Eseji u čast Jakoba Th. Möllera*, 2. izmijenjeno izdanje. Eds. G. Alfredsson, J. Grimheden, B.G. Ramcharan and A. De Zayas. Martinus Nijhoff Publishers (493-502)
- Ujedinjene nacije. ECOSOC (1957. i 1977) Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima: rezolucije ECOSOC-a 663 (XXIV) 1957 i 2076 (LXII). 1977. Ujedinjene nacije, Njujork.
- Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal (2009) *Priručnik o zatvorenicima sa posebnim potrebama*. Ujedinjene nacije, Njujork.
- Ujedinjene nacije (1988) Načela zaštite svih osoba koje se nalaze u bilo kojoj vrsti pritvora ili zatvora: Rezolucija Generalne skupštine 43/173
- World Prison Brief i istraživanje Instituta za krivičnu politiku. (2015, 1. decembar). Preuzeto sa: <http://www.prisonstudies.org>.

Presude i odluke Evropskog suda za ljudska prava

- ▶ Aleksanyan protiv Rusije (22. decembar 2008. godine).
- ▶ Arutyunyan protiv Rusije (10. januar 2012. godine).
- ▶ Ataykaya protiv Turske (22. juli 2014. godine).
- ▶ Babar Ahmad i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (10. april 2012. godine).
- ▶ Bati i ostali protiv Turske 2004-IV.
- ▶ Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1984) A80.
- ▶ Cotleț protiv Rumunije (3. juni 2003. godine).
- ▶ Ciorap protiv Moldavije (dec) (19. juni 2007. godine).
- ▶ Csüllög protiv Mađarske (7. juni 2011. godine).
- ▶ De Donder i De Clippel protiv Belgije (6. decembar 2011. godine).
- ▶ DF protiv Latvije (29. oktobar 2013. godine).
- ▶ Elefteriadis protiv Rumunije (25. januar 2011. godine).
- ▶ El Shennawy protiv Francuske (20. januar 2011. godine).
- ▶ Engel i ostali protiv Holandije (1976.) A22.
- ▶ Ergi protiv Turske 1998-IV.
- ▶ Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC] 2003.-X.
- ▶ Filiz Uyan protiv Turske (8. januar 2009. godine).
- ▶ Flaminzeanu protiv Rumunije (12. april 2011. godine).
- ▶ Florea protiv Rumunije (14. septembar 2010. godine).
- ▶ Frérot protiv Francuske 2007-VII.
- ▶ G protiv Francuske (23. februar 2012. godine).
- ▶ Ghavtadze protiv Gruzije (3. mart 2009. godine).
- ▶ Gharibashvili protiv Gruzije (29. juli 2008. godine).
- ▶ Grimalovs protiv Latvije (25. juni 2013. godine).
- ▶ Hellig protiv Njemačke (7. juli 2011. godine).
- ▶ Herczegfalvy protiv Austrije (1992) A244.
- ▶ Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1978) A 25.
- ▶ Iorgov protiv Bugarske (11. mart 2004. godine).
- ▶ Iwańczuk protiv Poljske (15. novembar 2001. godine).
- ▶ Jasińska protiv Poljske (1. juni 2010. godine).
- ▶ Kashavelov protiv Bugarske (20. januar 2011. godine).
- ▶ Kaprykowski protiv Poljske (3. februar 2009. godine).
- ▶ Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-III.

- ▶ Keller protiv Rusije (17. oktobar 2013. godine).
- ▶ Kudła protiv Poljske 2000.-XI. paragrafi 90–100.
- ▶ Lindström i Mässeli protiv Finske (14. januar 2014. godine).
- ▶ Lorsé i ostali protiv Holandije (4. februar 2003. godine).
- ▶ McCann i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1995) A 324.
- ▶ McGlinchey i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2003-V.
- ▶ Mamedova protiv Rusije (1. juni 2006. godine).
- ▶ Marro i ostali protiv Italije (dec) (8. april 2014. godine).
- ▶ Matter protiv Slovačke (5. juli 1999. godine).
- ▶ Moiseyev protiv Rusije (9. oktobar 2008. godine).
- ▶ Nevmerzhitsky protiv Ukrajine 2005-II.
- ▶ Ostrovar protiv Moldavije (13. septembar 2005. godine).
- ▶ Pantea protiv Rumunije 2003-VI..
- ▶ Paul i Audrey Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2002-II.
- ▶ Peers protiv Grčke 2001-III.
- ▶ Peker protiv Turske (br. 2) (12. april 2011. godine).
- ▶ Plathey protiv Francuske (10. novembar 2011. godine).
- ▶ Portmann protiv Švicarske. (11. oktobar 2011. godine).
- ▶ Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2001-VII.
- ▶ Renolde protiv Francuske ECHR 2008.
- ▶ Ramirez Sanchez protiv Francuske [GC] 2006-IX.
- ▶ Ribitsch protiv Austrije (1995) A336.
- ▶ Rodić i ostali protiv Bosne i Hercegovine ECHR 2008.
- ▶ Rohde protiv Danske (21. juli 2005. godine).
- ▶ Saoud protiv Francuske 2007-XI.
- ▶ Sławomir Musiał protiv Poljske (20. januar 2009. godine).
- ▶ Slyusarev protiv Rusije ECHR 2010.
- ▶ Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1989) A 161.
- ▶ Tarariyeva protiv Rusije 2006-XV.
- ▶ Tekin protiv Turske 1998-IV
- ▶ VD protiv Rumunije (16. februar 2010. godine).
- ▶ Van der Graaf protiv Holandije (dec) (1. juni 2004. godine).
- ▶ Van der Ven protiv Holandije ECHR 2003-II.
- ▶ Vladimir Vasilyev protiv Rusije (10. januar 2012. godine).
- ▶ Wiktorko protiv Poljske (31. mart 2009. godine).

- ▶ X protiv Turske (9. oktobar 2012. godine).
- ▶ Yakovenko protiv Ukrajine (25. oktobar 2007. godine).
- ▶ Yoh-Ekale Mwanje protiv Belgije (20. decembar 2011. godine).
- ▶ Younger protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec) 2003-I.
- ▶ Zarzycki protiv Poljske (12. mart 2013. godine).